

Anmeldelser

Hans Neumann: Olgerdiget – et bidrag til Danmarks tidligste historie. Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands amt 1, Haderslev 1982. 158 s., Deutsche Zusammenfassung, 37 figurer og 13 plancher.

Med Hans Neumanns store værk om Olgerdiget er det sønderjyske Museumsråds nye skriferække indledt på fornem vis. Arbejdet tager udgangspunkt i undersøgelserne af Olgerdiget – en grænsespærring anlagt engang i begyndelsen af yngre romertid (ca. 150 e.Kr.f.) på grænsen mellem to kendte arkæologiske kulturområder. Historisk opfattes dette som grænsen mellem anglernes og jydernes stammeområder, og Neumann forsøger herefter at tage stilling til de arkæologiske kulturområders eventuelle politiske og stammemæssige betydning.

Olgerdiget nævnes første gang i Pontoppidans Danske Atlas fra 1768. Siden har en række forskere beskæftiget sig med anlægget, og Neumann giver indledningsvis et overblik over denne forskningshistorie. Herefter fremlægges resultaterne af de systematiske udgravninger, som Nationalmuseet ved Vilh. la Cour og Haderslev Museum gennemførte i årene 1963–72. Forinden havde Hugo Matthiassen og Vilh. la Cour foretaget mindre udgravninger i henholdsvis 1928 og 1957.

Udgravningerne skabte sikkerhed for, at anlægget fra Ligård og ned til Bjerndrup Mølleå i luftlinie en strækning på 12 km – er samme bygningsværk med samme konstruktion og sikkert i sin begyndelse udført i ét træk. Dets funktion har været at være vejspærrende i dette af vandløb, engdrag og moser fyldte terræn.

Olgerdiget forløber på det nærmeste syd-nord, og af Neumanns omhyggelige gennemgang af udgravningsresultaterne fremgår, at det hovedsagelig har været bygget således op: Vestligst fandtes 3 palisaderækker bygget af svære egestolper. To af palisaderne har et regelmæssigt forløb i forhold til hinanden og menes at have fungeret samtidigt. Disse palisader består af dobbeltrækker af stolper. Den tredje palisade – længst mod vest – er yngre, og synes at være afløseren for de to andre. I mange tilfælde kunne det konstateres, at palisaderne var repareret ved udskiftning af stolper.

Øst for palisaderækkerne – i varierende afstand – har været en fladbundet grav, som har været indtil 1,9 m dyb, 4,7 m bred foroven og 2,0 m bred forneden. Profilsnittene viser, at graven i flere tilfælde er blevet vedligeholdt, idet den er uddybet igen efter tilsandning. I

forbindelse med graven har været en vold, som det dog kun sporadisk har været muligt at påvise.

Det er et imponerende anlæg, Neumann her har fremlagt. I luftlinie måler det som nævnt ca. 12 km, og deraf dækker palisaderne 7,5 km, hvilket har krævet ca. 90.000 egetræer. Graven, der fulgte palisaderne, fandtes kun på de højere liggende strækninger og har været godt 2 km lang. Dette har krævet flytning af ca. 15.000 m³ jord.

Neumann beskæftiger sig herefter med baggrunden for Olgerdiget og understreger – med baggrund i de terrænmæssige forhold – at det må være anlagt af den sydøstfor boende befolkning og være rettet mod nordvest. Forfatteren går imod den tanke, at Olgerdiget primært er et forsvarsanlæg, da det ikke har været muligt at forsvare så langstrakt et system. Olgerdiget sammenlignes med romernes limes mod germanerne mellem Rhinen og Donau, som netop var bygget på denne måde, med vold og grav og palisade og med palisaden yderst mod germanerne.

Neumann påpeger, at Olgerdiget må have været en vejspærring, hvis væsentligste sigte har været den normale fredelige færdsel, som skulle ledes hen til nogle få kontrollable overgange. I den forbindelse belyses områdets oldtidsveje. Anlægget har således ifølge forfatteren haft en eller anden form for toldfunktion, da det kostbare anlæg ellers ville være utilstrækkelig motiveret.

Ved hjælp af en række C14-dateringer har det været muligt at placere anlæggelsen af Olgerdiget til ca. 150 e.Kr., d.v.s. på grænsen mellem ældre og yngre romersk jernalder. Det fremgår endvidere af udgravningerne, at værket herefter både er holdt vedlige, er forstærket og er ændret – ifølge forfatteren antagelig gennem århundreder.

Forfatteren gennemfører herefter en undersøgelse af det arkæologiske materiale, en undersøgelse, som indeholder en dobbelt sammenligning, dels mellem området nord og syd for Olgerdiget, dels mellem ældre og yngre romersk jernalder. Den keramiske udvikling er ens på begge sider af anlægget i ældre romertid, men fra yngre romertid ligger Olgerdiget på grænsen mellem to områder med forskellige gravformer og en forskellig keramikudvikling på hver side. Det er således vigtigt, at Olgerdiget danner grænse mellem to arkæologiske områder, samt at dette forhold først tager sin begyndelse fra det tidspunkt, hvor Olgerdiget i følge C14-dateringerne er etableret.

Det er anmelderens opfattelse, at Neumanns sammenligninger af det arkæologiske materiale kunne have været mere stringent. Det ville f.eks. have været betydningsfuldt, om forfatteren havde fremlagt hele

fundmaterialet fra romersk jernalder fra en overkommelig bræmme på begge sider af Olgerdiget.

Neumann går herefter igang med de skriftlige kilder med henblik på at identificere de folkestammer, som levede på hver sin side af Olgerdiget. Det er dog ikke muligt at fremkomme med beviselige resultater, men det sandsynliggøres, at bygherren af Olgerdiget er anglerne. Disse boede i området fra Ejderen til Olgerdiget og deres naboer mod nord var jyderne med et område op til Skjern å.

Forfatteren mener, at det der forstås som anglernes stammeområde, først eksisterer fra Olgerdigets tid eller lidt før. Anglerne må på dette tidspunkt have slået sig ned i området, og denne indtrængen i fremmed område har dannet baggrund for Olgerdigets tilblivelse samt for den forskel i keramikudviklingen nord og syd for anlægget, som opstår fra dette tidspunkt. Det er anmelderens synspunkt, at Neumann i denne del af sit værk ikke i tilstrækkelig grad lader den generelle viden om kulturudviklingen ved overgangen fra ældre til yngre romertid indgå i sine overvejelser. De senere års bopladsundersøgelser viser, at der netop på dette tidspunkt sker nogle væsentlige ændringer i landsbyerne, som bliver større og består af større gårdenheder. Ligeledes må fremkomsten af en række vigtige sekundære erhverv, f.eks. jernproduktion i skaktovne, fremhæves. Endvidere synes der at ske en mærkbar ændring i handelsmønstret med romerne – en handel som bliver langt mere omfattende. Det ville have været nyttigt, om denne arkæologiske viden var indgået i diskussionen om Olgerdigets baggrund.

Som bekendt invaderede jyder og anglere, sammen med deres sydlige naboer sakserne, store dele af England i midten af 5. århundrede. Neumann undersøger – hovedsagelig på baggrund af skriftlige kilder – disse stammers forhold i England og deres fortsatte forbindelse til fastlandet. Der gives en gennemgang af den oldengelske litteratur, og Neumann når sluttelig frem til følgende konklusion: »Olgerdiget var en grænse, der delte Sønderjylland. Først rigssamlingen under Jellingekongerne ophævede dette forhold«.

Skildringen af Olgerdiget og de skriftlige kilder, som belyser det, er blevet et stort værk. Bogens største værdi ligger i fremlæggelsen af det omfattende anlæg – et anlæg som i høj grad vil indgå i de fremtidige vurderinger af yngre romersk jernalder. De få kritiske bemærkninger må ikke sløre, at der er tale om et væsentligt værk, hvis publikation man havde undt Hans Neumann at se.

Stig Jensen

Otto Clausen: Chronik der Heide- und Moorkolonisation im Herzogtum Schleswig (1760–1765).

Husumer Druck- und Verlagsgesellschaft. 1981, 894 s., ill., indb.

1700-årenes centraladministration var besat af tanken om at udvikle landets næringsliv. Befolkningsvæksten skulle fremmes, og produktionen i industri og landbrug øges. Man indkaldte »fabrikanter« for at skabe nye manufakturer, og for at opdyrke øde hedestrækninger i Jylland og Slesvig indkaldtes fra 1759/60 de såkaldte »kartoffeltyskere« fra Sydtyskland. I Jylland blev næsten 300 familier anbragt på Alheden og Randbøl Hede, og 1761–65 blev anlagt ialt 573 gårde i Slesvig, heraf i Gottorp amt 411 gårde, i Flensborg amt 80 gårde og i Tønder amt 82 gårde. Det samlede areal var 8514 ha. Fra det krigshægede Sydtyskland blev liebhavere lokket af udsigten til understøttelse og en sikker fremtid – men virkeligheden blev en anden: fattige mose- og hedestrækninger, få græsningsmuligheder, elendige hytter, indædt modstand fra de lokale landboere, håndværkere, lærere og præster og uvilje fra lokaladministrationen. Mange kolonister drog bort eller lod sig lokke til andre kolonier – i Rusland! Snart sad indfødte på hovedparten af koloniststederne, som dog endnu efter 200 år er med til at præge landskabet. Udgifterne ved det ambitiøse foretagende gav hurtigt staten hovedbrud – udgiften løb i årene 1761 til 1777 op på over 700.000 rdlr eller mellem 1/8 eller 1/9 af et års samlede statsindtægter.

Denne hedekolonisation har Otto Clausen i Kropp, viet en monumental fremstilling. Selv fra på barndommen tæt knyttet til kolonistmiljøet har forfatteren siden de første efterkrigsår udforsket emnet i landsarkivet i Slesvig, i universitetsbiblioteket i Kiel, i lokale arkivalier og i mundtlig overlevering. Tro mod kroniktraditionen redegør værket i kronologisk følge for kolonisationens forløb i de tre amter fra 1760 til 1770, og udviklingen 1770–1980 opridses kort (her dog med et lidt tilfældigt stofvalg og med forbigåelse af Nordslesvig). Detailgraden er overvældende. Kilde efter kilde refereres eller gengives indgående, så fortiden selv får ordet. Gode kildehenvisninger overbeviser om værkets pålidelighed, og normalt forudsættes intet bekendt hos læseren. Kun undrer det, at forfatteren tilsyneladende ikke har benyttet samlingerne i landsarkivet i Åbenrå og Rigsarkivet. I Åbenrå ville han således have kunnet finde to eksempler på de kvitteringsbøger, som efterlyses side 536. Utallige menneskeskæbner, tidens nød, elendighed og kamp får mæle, og man får et værdifuldt indblik i landbrugsvilkårene i almindelighed i midtlandet i 1700-årene. Bogen er en fundgrube for landbrugs-

og socialhistorikere, og benyttelsen lettes af udmærkede sagregistre. Til gengæld kniber det stærkt med overblikket, og en kritisk vurdering af de mange oplysninger er sjældent. Undertiden er helt unødvendige detaljer med til at bryde sammenhængen.

Måske er det også mest som et opslagsværk for Flensborg, Gottorp og Tønder amters lokalhistorie, især i slutningen af 1700-årene, at værket bør bedømmes. Og som sådan står det højt. De enkelte hedeoloniers og kolonisters skæbne belyses levende, og her er gode kilder til hedeegnenes daværende økonomiske struktur. Bogen afsluttes med lister over de enkelte kolonier, med et alfabetisk navneregister over samtlige dokumenterede kolonier gennem to århundreder og et gårdkartotek med registrering af de enkelte koloniststeder. Normalt registreres kun de første besiddere, men stedvis, især i Gottorp amt (Kropp), registreres omhyggeligt gårdenes ejerhistorie lige til nutiden. Ca. 3000 familier er omfattet af disse »leksikonafsnit«. For lokal- og slægtshistorikeren er værket en skatkiste, let anvendelig som opslagsbog.

Bogen er et resultat af årtiers arbejde og vil sikkert i al fremtid på begge sider af grænsen blive stående som værket om den slesvigske hedeolonisation i 1700-årene. Værket er som kildesamling en betydelig landvinding til belysning af det ofte forsømte 1700-tals landbrugshistorie.

Lars N. Henningsen

Henrik Becker-Christensen: Skandinaviske drømme og politiske realiteter. Den politiske skandinavisme i Danmark 1830–1850.

270 sider, summary, noter, kilde- og litteraturfortegnelse og personregister. Arusia – Historiske skrifter I. Århus 1981.

Det er en meget stofmættet bog, og selv om den ikke er særlig læservenlig, bør enhver, der interesserer sig for Slesvigs eller Sønderjyllands historie, læse den. Becker-Christensens skildring af de skandinaviske drømme og de politiske realiteter, der var disse drømme imod, er indirekte også et væsentligt bidrag til det gamle hertugdømme Slesvigs historie.

Fremstillingen bygger på et meget bredt kilde- og litteraturgrundlag med masser af oplysninger – og det må have været vanskeligt at organisere dette yderst omfangsrige materiale til et nogenlunde enstregget handlingsforløb. Men selv om bogens disposition sommetider

virker lidt omstændelig, og skønt fremstillingens røde tråd har en del knuder og frynser, der netop skyldes kildernes og litteraturens overvældende stofrigdom, fortjener forfatteren stor ros: han både sammenfatter den hidtidige viden om skandinavismen og fremlægger nye synspunkter og vurderinger. Han giver et mangesidet og velafbalanceret billede af skandinavernes drømme og handlinger, de indenrigs- og udenrigspolitiske realiteter, der fik disse drømme til at briste, og regeringens (politimæssige) modtræk med skriveforbud, fængsling og landsforvisning, så snart aktivisterne vovede sig ud på det politiske felt og fremlagde konkrete ønsker med hensyn til et treenigt Norden under ét dynasti. Her kom skandinaverne i konflikt med den gældende danske forfatning – og deres planer fik desuden en udenrigspolitisk dimension. Rusland modsatte sig nemlig ikke alene de danske (og de andre europæiske) forfatningsbestræbelser, men også en skandinavisk union, eftersom den ville have ændret magtbalancen i Vesteuropa.

Becker-Christensen fremhæver parallellerne mellem de skandinaviske enhedsbestræbelser og tilsvarende bestræbelser i andre europæiske lande, især i Tyskland. Han kunne godt have understreget det åndelige slægtskab mellem disse to bevægelser endnu stærkere. Selv om der ikke fandtes danske studenter blandt de ca. 365 deltagere i Wartburgfesten den 17. og 18. oktober 1817 (i modsætning til en række studerende fra Sydøsteuropa, der senere kom til at præge den ungarske og den tjekkiske nationalbevægelse), så var dog den dansksindede flensborger Christian Paulsen blevet dansk og skandinavisk inspireret af sit studium i Tyskland og ved at opleve den liberal-nationale opstemte enhedsstræben under Wartburgfesten. Han fik senere en ikke ringe betydning for den nationale udvikling i Sønderjylland, og han stod i brevveksling med næsten alle fremtrædende nationalliberale og skandinaver i Danmark.

Chr. Paulsen gik allerede i 1825 ind for den »videnskabelig-litterære« skandinavisme, da han holdt et foredrag i København. Hans foredrag blev offentliggjort i »Nordisk Oldtidsskrift-Selskabs Tidsskrift« i 1826. En svale gør ingen sommer, men vi har her et tidligt vidnesbyrd om »åndelig skandinavisme« i Danmark – og om dens tyske inspiration. Det er netop denne inspirationskilde, der undervurderes, og det gøres også med hensyn til den danske liberale bevægelse, når dens begyndelse henlægges til 1834–35. Becker-Christensen overser den nære forbindelse mellem de slesvig-holstenske liberale og de københavnske omkring 1830.

Måske betragter jeg den liberale, nationale og skandinaviske udvik-

ling enøjet, når jeg tillægger Uwe Jens Lornsens indsats i 1830 og især slesvigholstenernes holdning i de slesvigske stænderforsamlinger efter 1836 og dermed også de nationale modsætninger i Slesvig endnu større vægt for de skandinaviske bestræbelser, end Becker-Christensen gør det. På den ene side vil denne trussel fra syd forklare, hvorfor det netop blev danske akademikere og politisk bevidste borgere, der blev grebet af den skandinaviske idé. Men på den anden side får de nordiske drømme for meget karakter af forsvarsskandinavisme, de mister derved en god del af deres positive indhold: fremtidssynet af et konstitutionelt skandinavisk monarki, som forener de nordiske folk i én stat.

Bogen om de skandinaviske drømme sætter tankerne i sving. Mine supplerende overvejelser rokker ikke ved den kendsgerning, at Becker-Christensen opnår det mål, han har sat sig: en skildring af den danske skandinavisme, der i sin oprindelse var en åndelig-litterær bevægelse, men efterhånden blev mere og mere politisk og oplevede sit højdepunkt mellem 1842 og 1845.

Den slesvigholstenske rejsning (Becker-Christensen bruger ordet »oprør«) tilførte den efter 1846 hensygnende skandinavisme ny energi og et nyt håb. Begivenhedernes forløb skuffede imidlertid. Spillet om den svensk-norske hjælp endte med, at de svensk-norske tropper blev trukket tilbage. Den svensk-norske regerings vægring ved en aktiv deltagelse i krigen var et alvorligt slag mod den nationalliberale Ejderpolitik og den politiske skandinavisme. Den store skandinaviske drøm brast, den havde ikke rod i realiteterne. Men skandinavernes aktive indsats betød et væsentligt bidrag til udsoningen mellem »arvefjenderne« Danmark og Sverige. Skandinaverne var med til at lægge grunden til vor tids nordiske samarbejde.

En fængslende bog, der, udover at den giver et nyt og mere differentieret billede af skandinavismen i København og i provinsen, inspirerer til fortsat at arbejde med emnet Slesvigs-Sønderjyllands betydning for de danske friheds- og nordiske enhedsbestræbelser.

Johann Runge

Paul Tappe: Det gamle Kær herred i billeder og tekst.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, udgivelse nr. 18, 1982, 229 s.

Kær herred ligger i hjertet af det magre Mellemslesvig umiddelbart syd for Skelbækken. Herredets største, østlige del er mager hedeslette,

hvortil der mod vest slutter sig betydelige marskstrækninger. Ved midten af 1800-årene var egnen næsten skovløs, og fra de vidtstrakte moser leveredes en mængde tørv. Kraftige omlægninger i landbruget, mekanisering og øget samfærdsel gik ikke sporløst hen over denne lidt afsides egn i den preussiske periode 1864–1920.

Pastor Tappe i Læk søger i denne billedbog gennem billeder med tilhørende tekster at tegne et billede af egnen, dens mennesker og miljø i dette tidsrum. Hovedparten af billederne er opsporet lokalt, en del er gamle postkort. Bogen starter med afsnit, som skal illustrere almene træk for området: administrationen, sprogforhold, sociale skel, omflakkende folk m.v. Derefter er billeder og tekster grupperet sogn for sogn, afsluttende med et kapitel om verdenskrigen 1914–18. Af hensyn til tyske læsere bringes billedteksterne på tysk samlet sidst i bogen, som på forbilledlig vis har gode person- og stedregistre. De oftest skarpe og gode billeder er udvalgt med omhu, og det er lykkedes at finde mange sjældne motiver, som belyser dagligt liv i arbejde og fest, ude og inde i de gamle landsbyer. Vi stifter bekendtskab med gårde, godser og møller, skoler, mejerier, smedjer og kroer, og foreningslivet – brandværn, krigerforeninger – passerer revy. Af særlig værdi er de mange billeder fra arbejdslivet. Vi ser kvinder ved de daglige sysler og smeden i arbejde, vi ser ind i købmandsforretningen, følger tærskning, teglværksdrift, mergelgravning, vejbygning, hedeopdyrkning, postbesørgelse. Skik og brug ved f.eks. begravelser og jagt er fastholdt. Teksterne er stofmættede og illustrerer sammen med billederne gennem mange skarpe iagttagelser, hvordan landbosamfundet gradvis ændredes i disse år: vejenes udbygning, plantagernes udbredelse (som førte til en stigende mængde vildt i det før skovløse land), omlægninger fra kornavl til større kvæghold, mejerier og hedeopdyrkning, kort sagt landbrugets intensivering – alt dette illustrerer billedbogen. Meget fint fremdrages den væsentlige detalje, at støbejernsprodukter i denne periode vandt indpas overalt i husholdning og byggeri.

Samtidig skal det dog ikke skjules, at det mange steder skorter på harmoni mellem tekst og billeder. Forfatteren har haft svært ved at finde billeder, som kunne illustrere de fænomener eller udviklingslinjer, som den tilhørende tekst beskriver. Hvor der er flere billeder på en side kniber det ikke sjældent med identificeringen af det enkelte billede. Bogen ville måske også have vundet, hvis billederne var grupperet tematisk til belysning af de strømninger og tendenser, som prægede tiden og omformede egnen.

Man lægger også mærke til enkelte »sprogblomster«. Den øverste

myndighed i Tønder amt gennem 700 år kaldes slotsfoged på Tønderhus (s. 5) – der må være tænkt på amtmanden –; den korrekte titel »kredsskoleinspektør« er s. 35 radikalt fordansket til »amtsskoleinspektør«, og postbudene er gentagne gange noget germaniserende benævnt »brevbærer« (s. 36 og 107).

Alt i alt er det dog en fornøjelse at blade i bogen, som med sine mange detaljer fra dagligdagen belyser de økonomiske og sociale ændringer i »preussertiden«, der jo ret beset var en periode af betydelig materiel fremgang. Bogen efterlader et indtryk, som synes at bekræfte en udtalelse af den gamle pastor Feilberg fra Valsbøl i »Fra Heden« (1863, udg. 1920 Fortalen): »... her er godt at være ude på Heden; her findes en Gemytlighed i Samlivet, en Gæstfrihed, en Velvillie og Tjenstagtighed, som jeg er nær ved at tro stiger med Befolkningens Fattigdom, og som forgæves søges mange Steder i de bedre Egne«. Bogen er kort sagt af betydelig kildeværdi.

Lars N. Henningsen

L. H. Hansen: Aabenraa Amts Jernbaner 1899–1926, 304 s., ill., Niels Thomsens boghandel, Aabenraa 1982.

Birger Wilche: Æ Kringelbahn – Aabenraa Amts Jernbaner, 256 s., ill., Dansk Jernbane-Klub nr. 44, København 1982.

De for længst nedlagte amtsbaner har i de senere år påkaldt sig stigende interesse. Det ses af velbesøgte udstillinger og foredrag og af en strøm af publikationer. 1970–71 udgav Birger Wilcke »Haderslev Amts Jernbaner« I–II, i 1975 udkom bogen om Amtsbanerne på Als, og i 1976 behandlede N. H. Jacobsen i Sønderjyske Årbøger jernbanedebatten 1864–1920. Ved udgangen af 1982 forelå hele to store bøger om Aabenraa amts jernbaner.

Banerne var i drift 1899–1926 og omfattede Gråsten-banen fra Aabenraa over Stubbæk, Felsted, Varnæs og Bovrup til Gråsten samt Løgumkloster-banen over Løjt, Genner, Hovslund, Hellevad til Løgumkloster. Hensigten med banerne var at fremme den økonomiske udvikling på landet og især i byen Aabenraa ved hjælp af det forbedrede transportsystem. Men målet skulle nås billigst muligt. Derfor var stationerne overalt private, kravene til materiel og sikkerhed minimale. Linjeføringen havde til formål at forbinde flest mulige landsbyer med kredsbyen, og den var – især på Løgumklosterbanen – forfejlet fra starten. Efter næsten konstante underskud, svigtende tal

for passagerer og gods og hyppige driftsforstyrrelser blev banerne opgivet i 1926 over for konkurrencen fra bilerne.

Begge bøger bygger på årelange grundige kildestudier, men er i øvrigt helt uafhængige af hinanden. Alligevel er de opbygget efter temmelig ens principper. Først skildres banernes forhistorie, anlæggelse og drift, dernæst hører man om de enkelte linjer med omtale af enkelte stationer, og der er kapitler om materiel, personale, postbefordring, militærbaner m.v. For den jernbane- og lokalhistorisk interesse-rede er der i begge bøger god og solid viden om mange lokale detaljer. Begge forfattere har gravet dybt i trykt og utrykt materiale, især banernes arkiv i landsarkivet.

Her er det imidlertid ikke hensigten at bringe en detailkritik, men nogle forskelle bøgerne imellem skal fremhæves. I Hansens bog er hovedvægten lagt på det jernbanemæssige, og der gives en omhyggelig beskrivelse af linjerne. »Stationsbygningerne« beskrives nøje, de skiftende stationsbestyrere præsenteres, og der er tabeller med trafiktal for næsten hver station. Bogen slutter med en vejledning for den, der vil gå på opdagelse i landskabet efter minder om amtsbanerne. Teksten er klar og velskrevet, måske lidt tør, men rensat for de trykfejl, som sammen med manglende afpudsning præger Wilckes bog. Til gengæld er perspektivet hos Wilcke noget bredere. Med bred pensel maler forfatteren banernes historie på den almindelige nationalpolitiske baggrund. Intet forudsættes bekendt, og Aabenraa-banernes særpræg blotlægges ved korte sideblik til kollegerne i nord og syd. Begge bøger har et godt billedmateriale, men det mest alsidige findes dog hos Wilcke.

De to forfattere har altså haft et noget forskelligt syn på, hvad der burde medtages i en fremstilling som denne. Men et problemkompleks har de været ret enige om at negligere. Begge forbigår de næsten helt banernes økonomiske betydning. Og det er mærkeligt, da banerne jo fra første færd blev begrundet og opretholdt med henvisning – ikke til en påstået germaniserende effekt – men til den økonomiske betydning for by og land. Målet var at sikre landbruget billigere transport af råstoffer og produkter og særlig at knytte oplandet tættere til de handlende og havnen i Aabenraa. Banernes faktiske betydning på disse punkter berøres næsten ikke. Hansen nævner i forbifarten banerne som transportør af svin, mergel og grovvarer, og trafiktabellerne giver interessante tal for passager- og godsmængder, men der gøres intet forsøg på en nærmere analyse. Læsningen efterlader nok indtrykket af, at banerne slet ikke levede op til skønne hensigtserklæringer, men

analysen savnes. Danske og tyske hilste i fællig banerne som fremskridtets apostel og den ellers så forkætrede landråd von Uslar blev også af danskerne rost for sin energiske kamp for banerne. Det burde derfor for begge forfattere have været en selvfølge at forsøge at belyse, hvilken betydning banerne faktisk fik for virksomhederne i by og på land i de fremgangsrige år før 1. verdenskrig. Dette væsentlige bidrag til landsdelens økonomiske historie har vi endnu til gode. Tabellerne i Hansens bog danner et første udgangspunkt for en sådan undersøgelse.

Og endelig et måske lidt »nutidigt« hjertesuk. Begge bøger formidler levende stemningen, talerne og skålerne ved de fine middage med koryfæer fra nær og fjern. Fra den anden ende af skalaen er der gode billeder af byggearbejderne med de såkaldte »børster« eller »monarker«. Men ellers hører vi ikke meget om arbejdskraften. Der fortælles intet om dens herkomst, vilkår osv., kun nævnes nogle strejker i forbifarten. Nogen information må kunne findes herom, og der kunne på denne måde lægges en lille brik til arbejdskraftens historie.

Lars N. Henningsen

Gösta Toft: Die bäuerliche Struktur der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig.

Udg. af Institut für Regionale Forschung und Information im Deutschen Grenzverein e.V., Flensborg 1982, 99 sider. Ill.

Gösta Toft har med sin statistiske undersøgelse om bønderne i det tyske mindretal i Sønderjylland villet skitsere mulige veje for mindretallets fremtidige udvikling. Som basis herfor har han taget identitetsspørgsmålet op til behandling og tilmed analyseret ændringerne i mindretallets socialstruktur. I den forbindelse har han stillet spørgsmålet, hvor vidt bønderne – især dog de store bønder med gårde over 30 ha – har bevaret deres tidligere så dominerende stilling i mindretallet.

At der er sket en ændring i det tyske mindretals socialstruktur, står fast. Således er der parallelt med nedgangen for landbruget i Nordslesvig (1960–78) også sket en procentisk tilbagegang i andelen af bønder (Toft: bäuerlicher Bevölkerungsteil) inden for mindretallet. Mens landmændene i 1961 endnu udgjorde 35,9% af mindretallet, faldt tallet frem til 1978 til 28% – og lå i 1982 helt nede på 22,8%. Og Toft regner med, tallet også vil falde fremover. Andelen af funktionærer og selvstændige erhvervsdrivende derimod er steget fra 25,1% i 1961 over

33,4% i 1978 til 35,7% i 1982. I samme periode er mindretallets andel af arbejdere dog faldet drastisk og lå i 1982 på 14,4%.

Bønderne udgør altså langt fra mere den største gruppe i mindretallet. Og den udvikling er sket samtidig med, at mindretallet i centrene Åbenrå, Sønderborg, Haderslev, Tønder og Tinglev siden 1960 er blevet endnu stærkere, mens mindretallet i landkommunerne er blevet svagere. Altså: der, hvor det tyske mindretal i forvejen stod stærkt, er det blevet stærkere – og der, hvor det tidligere stod svagt, er det nu blevet svagere.

Alligevel antages mindretallets andel af befolkningen stadig i Tønder kommune at være på 29,1%, i Tinglev kommune på 28,1%, i Åbenrå kommune på 21,2%, i Løgumkloster kommune på 13,7%, i Sønderborg kommune på 9,7% og i Haderslev kommune på 7,4% (note 105, s. 19).

Selvom bønderne i det tyske mindretal ikke er flest mere, rekrutteres de fleste af mindretalslederne stadigvæk fra landbofamilier. Og derved har bønderne stort set bevaret deres politiske indflydelse i mindretallet.

At det har kunnet lade sig gøre, ligger ifølge Toft nok i, at mindretallet står stærkest de steder i Nordslesvig, hvor der er sket de ringeste ændringer i erhvervsstrukturen: altså især i Tønder, Tinglev og Åbenrå kommuner. I disse områder er der derfor heller ikke sket nogen nævneværdig åbning ud mod flertalssamfundet, og der, hvor erhvervsstrukturen de seneste år har undergået den største ændring: især på Nordals og i Sønderborg kommune, har mindretallet, hhv. mindretalsskolerne også åbnet sig stærkest ud mod flertalsbefolkningen.

Det mener Toft på lang sigt vil have konsekvenser for det tyske mindretal, især de steder i Sønderjylland, hvor det i forvejen står svagt – netop, fordi en åbning af mindretalsskolerne disse steder vil være den eneste chance for, at mindretallet lokalt kan få ny tilgang og derved kan overleve.

Selv i Tinglev kommune er der ifølge Toft dog tendenser til en stærk nedgang inden for landbrugssektoren. Udviklingen er uheldig netop for det tyske mindretal, fordi Tinglev kommune er et af de steder, hvor landmændene udgør den største gruppe i mindretallet.

Landmændene har helt siden 1920 været mindretallets stabile element. Ikke kun i folkelig, men også i økonomisk og ideologisk henseende: de var og er tysk-nationale konservative. Og hvis tendensen til tilbagegang for landbruget griber over til Rødekro, Højer, Gråsten og Nordborg kommuner – hvor bønderne også er den største gruppe i

mindretallet – vil folkedelen utvivlsomt svækkes både folkeligt og økonomisk.

Dertil kommer, at de stærkt tyskfølede bønder i det tyske mindretal er relativt gamle: 61,4% er således over 50. Bedre bliver det ikke af, at der i løbet af 1970erne faktisk ingen foryngelse er sket blandt de hjemmetyske bønder. Mens de 'gamle' bønder endnu føler sig som 'tyske', hhv. hjemmetyskere, føler stadig flere unge landboere sig som 'nordslesvigere'. Gösta Toft tolker denne udvikling som en svækkelse af den (tysk)-nationale bevidsthed og en styrkelse af den regionale. Hvilke konsekvenser udviklingen på lang sigt kan have for det tyske mindretal, tør Toft dog ikke spå om.

Skal bogen vurderes ud fra Institut für Regionale Forschungs præmisser (se: forordet s. 1), så er det lykkedes at sammenstille en »materialesamling«, der i kvalitativ og kvantitativ henseende kan betragtes som et solidt »grundlag« for en analyse af det tyske mindretals socialstruktur.

Skal bogen imidlertid vurderes ud fra Gösta Tofts egne præmisser (se: indledningen s. 1), så mener jeg, han burde være gået længere i sit forsøg på at skitsere mulige veje for mindretallets fremtidige udvikling. Bogen indeholder et væld af interessante oplysninger – men jeg savner afgjort, at han i langt højere grad burde have inddraget de erfaringer, han har fået via sit engagement i det tyske mindretalssamfund. Havde det været tilfældet, ville det ikke kun have givet bogen mere liv – men også gjort den noget mere kontroversiel og debatskabende.

Alt i alt er der dog tale om en interessant bog – selvom lay-outet ikke hører til det mest ophidsende.

Nils Vollertsen

Rudolf Rietzler: »Kampf in der Nordmark«. Das Aufkommen des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein (1919–1928). 500 sider. Udgiven af »Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins« og »Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte«. Bind 4. Karl Wachholtz Verlag. Neumünster 1982.

Sent, meget sent, bliver der omsider taget fat på nye sider af den regionale udvikling efter 1918 og 1933 i det område, der i dag er delstaten Slesvig-Holsten. Det er den unge vesttyske historiker Rudolf Rietzler, årgang 1941, redaktør ved tidsskriftet *Der Spiegel*, der i en

massiv fremstilling på 500 sider har gennemgået nazismens specielle forudsætninger i Slesvig-Holsten 1919–28. Rietzler er elev af Hamborg-historikeren, professor Fritz Fischer, der fra begyndelsen af tresserne iværksatte en omfattende nyvurdering af baggrunden for verdenskrigen 1914–18. Det spores da også, at forfatteren er præget af Fischer. En meget detaljemættet, undertiden lidt uoverskuelig dokumentation med et rigt og uhyre omfattende materiale krydres undertiden af kras kritik af tidligere værker. Således er der adskillige hvasse kommentarer til den tidligere slesvig-holstenske ministerpræsident Dr. Gerhard Stoltenbergs ellers meget bemærkelsesværdige bog om de yderliggående landbobevægelser i Slesvig-Holsten 1918–33.

Rudolf Rietzler lægger ikke skjul på sit ærinde. Han vil, siger han i indledningen, give en mere nuanceret skildring af nazismens særlige vækstbetingelser i Slesvig-Holsten og gå væk fra den apologetiske historietradition i Slesvig-Holsten, der undskylder nazismen som skæbne, teknisk uheld osv. Denne iver efter at finde ud af, hvorfor regionen Slesvig-Holsten 1928–33 kunne holde skansen som nazistisk bastion nr. 1 i hele Tyskland, hvorfor der allerede 1924 var en meget udpræget negativ holdning til alt demokratisk og moderne, får han næppe tak for i Slesvig-Holstens førende kredse. Til gengæld får tysk grænselandsmytologi, ikke mindst den lokale fra Flensborg, skud for boven. Bogen er fuld af markante citater, der illustrerer de mange højreekstremistiske grupperingers ideologiske konstruktioner. Bemærkelsesværdigt er bl.a. det store afsnit om antijødiske tendenser. Der var ikke ret mange jøder i Slesvig-Holsten, hverken før eller efter 1918. Ikke desto mindre trivedes antisemitismen frodigt på både officielt og uofficielt plan, jødehadet var bindemiddel i talrige yderliggående foreninger på højre fløj, et næsten uundværligt led i den antidemokratiske agitation. Rudolf Rietzler kalder en spade en spade. Antisemitismen var et vigtigt mobiliseringsinstrument for nazistiske og tysknationale agitatorer; den knyttede de klemte småborgelige lag til konservative antidemokratiske kredse. Småborgerskabet måtte have en ideologisk afstivning midt i angsten for at blive proletariseret.

Det vil føre for vidt at gennemgå den omfattende redegørelse for de mange yderliggående grupper, fra terroristgrupper som Orgesch og Consul til de antisemitiske fløje i den slesvig-holstenske landskirke, men der bliver eftertrykkelig påvist, hvor få chancer de demokratiske partier havde i Weimarrepublikkens Tyskland. Forfatteren gør meget ud af at underbygge, at nazismen ikke var et tilfældigt sydtysk eksportprodukt, der uheldigvis bredte sig i Nordtyskland. Det ideolo-

gisk betændte grænseland havde sine egne solide antisemitiske og antidemokratiske forudsætninger, der var lige så vigtige som de særlige bayerske vækstbetingelser for nazibevægelsen. Den såkaldte slesvig-holstenske særfølelse og de tyske grænselandsideologer i Schleswig-Holsteiner Bund får deres del af ansvaret for radikaliseringen af befolkningen før 1933, og der mindes om, at den slesvig-holstenske selvforståelse stadig er forkrampet. Siderne om datidens grænsetyske selvforståelse krydres af citater om blonde racerene slesvig-holstenere. Slesvig-Holstenismen blev tidligt nazificeret.

Der er interessante afsnit om Gauleiter Hinrich Lohse, der fra 1925 hurtigt konsoliderede sin lederposition i Slesvig-Holsten og holdt den til den bitre ende. Han var fanatisk antisemit og antikommunist, men holdt sig fra de værste ideologiske stridigheder i det unge naziparti. I stedet koncentrerede han sig om organisation og propaganda. Altona, Kiel og Flensborg blev tidligt nazistiske bastioner. Den stærke tyske nationalisme begunstigede nazismens fremtrængen. 1928 var SA med hagekorsfaner til gudstjeneste i Flensborg, på første række. Hitler og Lohse prøvekørte strategi og taktik i den slesvig-holstenske provins, der allerede fra 1927 mærkede en alvorlig landbrugskrise. Krisen fejede de moderate landbrugsledere til side. »Landvolk«-bevægelsens proteststorm blev behændigt udnyttet af nazisterne, der anvendte en agitation og en sprogbug, der ikke var meget forskellig fra andre yderliggående grupper. De var jo allesammen jødehadere og antidemokrater. Rietzler minder iøvrigt om et træk, der let overses. Vi ved, at kriseårene drev småborgere og siden arbejdere i armene på nazisterne. Men nazismen var også en massebevægelse, hvor der skete noget. Idealisme og aktivisme tiltrak de unge, ikke mindst på landet. Det officielle Slesvig-Holsten har bidraget meget tøvende til udforskningen af regionens sort-brune historie 1918–45. »Kampf in der Nordmark« er et værdifuldt bidrag til belysning af nazismens særlige forudsætninger i Slesvig-Holsten. Det er hist og her et polemisk værk, også undertiden lidt tungt formuleret, men er absolut stimulerende læsning. Og så er der et næsten overvældende antal kilde- og litteraturhenvisninger.

Anders Ture Lindstrøm

Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje Rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933–1939.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg 1981. 374 + 69 s.

Carsten R. Mogensen var i årene 1973–76 knyttet som stipendiat til Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg. Her arbejdede han med en større undersøgelse af Det tredje Rige og det danske mindretal i tiden 1933–39. Mogensen indleverede 1977 sin undersøgelse til Københavns universitet til bedømmelse for licentiatgraden, som han fik samme år. Siden har han omarbejdet og forkortet det omfangsrige manuskript – dengang en sværvægter på næsten 750 sider – og Studieafdelingen i Flensborg har udsendt det som bog. Det var en særdeles god idé. Om det hjemmetyske mindretal i Nordslesvig og dets iøjnefaldende adfærd fra 1933–45 findes der adskillige videnskabelige undersøgelser, som også Mogensen har bidraget til med en afhandling, som indbragte ham Christian Paulsen-prisen. Det danske mindretal i Sydslesvig har ikke i tilsvarende grad pådraget sig historikernes opmærksomhed, bortset fra nogle sider i Troels Finks »Sønderjylland siden Genforeningen« og Tage Jessens stofrige, men usystematiske fremstilling i »Sydslesvig gennem Tiderne«. Det talmæssigt beskedne danske mindretal fristede i stilhed trange kår, som kun blev mildnet af en vis hensyntagen, den tyske udenrigsledelse udviste over for de nordiske lande.

Bogen indledes med en kort oversigt over Weimarrepublikkens mindretalspolitik, som bl.a. førte til en anerkendelse af sindelagsprincippet (»Minderheit ist, wer will«) i den preussiske skoleforordning af 31.12.1928. Den skyldtes hensyn til udlandstyskerne og blev gennemtruffet af udenrigsministeriet og rigets centraladministration mod kraftig lokal og preussisk uvilje, et modsætningsforhold, som – med nuanceringer – vedblev at bestå i Hitler-tiden. Indledningen giver også en beskrivelse af det danske mindretals organisation, struktur og sammensætning i samme periode. En tilsvarende sammenfattende beskrivelse havde man gerne set gentaget i bogens slutning, så den var kommet til at stå som en status over, hvad syv års nationalsocialistisk styre havde ført med sig for mindretallet.

Hitlers magtovertagelse bragte på kort sigt ikke nogen formel ændring af den indre-tyske mindretalspolitik, men usikkerheden om det nye styres hensigter var betydelig, og Tysklands udtræden af Folkeforbundet 1933 gjorde mindretalsspørgsmålene til rent bilaterale anliggender. På det lokale plan førte magtovertagelsen heller ikke til indgreb over for mindretallets organisationer, som det skete over for de øvrige partier og faglige organisationer. Betingelserne for mindretallets eksistens blev dog afgørende forandret. Etparti-staten betød, at enhver politisk aktivitet måtte ske på det nye styres vilkår, og dette ind-

skrænkede selv sagt mindretallets handlefrihed. Da nationalsocialismen principielt bekendte sig til nationen, angreb lokale nazister heller ikke mindretallets danskhed, men søgte at gøre det fordægtigt som tilflugtssted for kommunister m.m. og for at hverve medlemmer ved at stille materielle fordele i udsigt.

Opbygningen af »førerstaten« og koordineringen af den tyske mindretalspolitik under udnyttelse af en påstået »ejerdansk offensiv« kendetegner tidsrummet 1934–37. Det nye styres konsolidering og dets jernhårde greb om borgernes liv og virke medførte også for mindretallet mange problemer. Desuden fandtes i lokale kredse endnu fra afstemningstiden i 1920 en kraftig uvilje mod de dansksindede, som ytrede sig i diskriminering, boykot, trusler og socialt tryk mod enkelte medlemmer. Førerstatens ofte uklare kompetenceforhold gav imidlertid et vist spillerum for en sej dansk forhandlingspolitik, som skabte et grundlag for mindretallets fortsatte eksistens. Den måtte betales med afkald på al politisk virksomhed i snæver forstand, og med accept af den nationalsocialistiske lovgivning (bl.a. for pressen), af arbejdstjeneren og naturligvis også af den nyindførte værnepligt. Men mindretallet holdt sig nogenlunde uforandret, antallet af elever i de danske skoler var svagt stigende, nye skoler kunne oprettes, og mindretallet opnåede visse »begunstigelser«, dets unge var f.eks. fritaget for pligten til at gøre tjeneste i Hitlerjugend. Oprettelsen af en dansk skole i Tønning (1935), måske også udsendelsen af Claus Eskildsens »Dansk Grænseleære« (1936), gav slesvig-holstenske kredse lejlighed til at skabe en forestilling om dansk aggressivitet, om en »afværgeoffensiv«, der skulle virke som modvægt til det tyske arbejde i Nordslesvig. Denne forestilling blev benyttet til at forstærke og koordinere det tyske grænsearbejde, en proces, der blev lettet af den i denne sammenhæng tilfældige udskiftning af den hidtidige overborgmester i Flensborg, der efterhånden udviste en forstående holdning over for mindretallet. Den erfarne tyske grænsepolitiker Ernst Schröder kunne nu opbygge et diskret »Grenzgürtel«-arbejde, som indebar dels en styrkelse af den kulturelle tyske aktivitet i Sydslesvig, dels en overvågning og bearbejdning af mennesker, der ansås for nationalt truede. På sin vis var der tale om en ny udgave af traditionelle grænsekampsmetoder, men med den væsentlige skærpelse, at de udfoldede sig inden for rammerne af den totalitære stat.

De slesvig-holstenske grænsepolitikeres handlefrihed var også i dette sidste tidsrum, der omfatter tiden 1937–39, begrænset til aktioner, som ikke skabte udenrigspolitiske vanskeligheder, men inden for denne

begrænsning så nu også centrale instanser i Berlin gerne, at mindretallet blev svækket. Det var i disse år faktisk udleveret til de lokale myndigheders forgodtbefindende, blot overgrebene skete i stilhed. Den nye kurs var effektiv. Navnlig i Flensborg og Ejdersted, hvor de dansksindede overvejende var arbejdere, kom det efter 1936 til drastiske fald i medlems- og elevtallene. Sidstnævnte havde endnu i 1936 ligget på henved 1.000 elever, i 1939 lå det på knapt 700, antallet af børnehaverbørn blev i samme tid halveret. Det var unægteligt en håndfast anvendelse af sentensen »Wer die Jugend hat, hat die Zukunft«! Krigen, som bogen desværre ikke behandler, kunne kun fremskynde denne påtvungne assimileringsproces. Først Det tredje Riges fald og opløsning i 1945 skabte nye og uanede muligheder for det danske mindretals vækst.

Carsten R. Mogensens bog er et væsentligt bidrag til den endnu sparsomme litteratur om den danske folkedel i Sydslesvig, og den er tillige en interessant detailstudie af Det tredje Rige, der i sin selvforståelse fremtrådte som en helstøbt førerstat, men i praksis var kløvet af mangfoldige kompetencestridigheder, i denne fremstilling belyst ved dets politik over for det danske mindretal. Bogen behandler den væsentlige side af mindretallets historie, der vedrører dets forhold til værtsstaten, ikke mindretallets indre historie – selvom den ofte kaster lys over den – og denne begrænsning er – ligesom bogens tidsmæssige afgrænsning til tiden før krigsudbruddet – lidt af en skam, fordi fremstillingens klare og nøgterne sprog indbyder langt flere læsere end de specialister, der er fornøjet med at få meget at vide om et meget begrænset emne. Iøvrigt hviler fremstillingen på et meget omfattende utrykt materiale fra dansk og tysk side, selvom mange kilder er blevet ødelagt eller bare er forsvundet. Enkelte samlinger har ikke været tilgængelige. Mogensen har ikke fået adgang til det tyske indenrigsministeriums arkiv i Potsdam/DDR og har – mere forunderligt – ikke fået svar på en forespørgsel om den del af det slesvigske regeringspræsidiiums akter, som i 1946 ikke overførtes til Landesarchiv i Slesvig, men fordeltes på ministerierne i Kiel. Alle kilder har deres særlige problemer, blandt de tidstypiske er, at hovedparten af mindretallets materiale er affattet kort og yderst forsigtigt af hensyn til eventuelle husundersøgelser og beslaglæggelser. Men der er nok endda, som Mogensen har fundet i Åbenrå, på Gottorp, i Flensborg, i København og i Berlin. Han gør udmærket rede for kildemateriale og arkivforhold i et lille ekstrabind på 69 sider, som også indeholder en fortegnelse over trykte kilder, det omfattende noteapparat, personregister og en forkortelsesli-

ste, som er helt uundværlig, selv for folk, der har oplevet det brune styre og dets ubændige og helt moderne lyst til at producere forkortelser.

Udstyrmæssigt er de to bind nydelige, men billedstoffet kunne være livligere – helsideportrætter siger ikke så meget – det samme gælder billedteksterne, navnlig under portrætterne. Overskrifter med foransatte romertal, bogstaver og almindelige tal burde være erstattet med forskellige satsstørrelser, og de parenteser, der er anbragt omkring hvert notetal i teksten er inderligt overflødige og sikkert også et levn fra det maskinskrevne manuskript. I noteapparatet havde det været praktisk, om der oven over klummen havde været henvist til de tekstsider, som de pågældende noter behandler. Men disse småting kan ikke fordunkle indtrykket af en betydelig præstation, der kaster skarpt lys over en mørk tid.

Lorenz Rerup

Wilfried Lagler: Die Minderheitenpolitik der schleswig-holsteinischen Landesregierung während des Kabinetts v. Hassel (1954–1963)

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Band 78. 264 sider. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1982.

En række tyske historikere har i de senere år fremlagt et meget omfattende materiale til belysningen af udviklingen i Sydslesvig og Holsten efter 1945. Der er offentliggjort afhandlinger og bøger, der belyser sider af den britiske besættelsestid, der er udsendt fremstillinger af den almindelige politiske, sociale og økonomiske udvikling. Sidst, men ikke mindst, der er publiceret interessante tyske analyser af de nationalpolitiske brydninger i grænselandet efter det tyske sammenbrud. Der vil nok også i årene fremover være adskillige meningsforskelle, når vi fra dansk og tysk side anskuer perioden 1945–1955, men det gør ikke noget. Frugtbar uenighed er ikke at foragte, og det er værdifuldt, at man ikke mindst fra tysk side gradvist får præsenteret meget nyt kildemateriale, fra tyske grænseorganisationer, fra de øverste politiske myndigheder i Kiel og Bonn. I 1979 kom Julius Feddersens bog om ministerpræsident F. W. Lübkes grænselandspolitik, og nu har vi fået en kortere, men uhyre veldokumenteret skildring af Kai-Uwe von Hassels mindretalspolitik 1954–63, altså af den periode, der gradvist førte til en rimelig normalisering og afspænding efter Bonn-København-erklæringerne 1955. Et særligt krydderi i den unge historiker Wilfried Laglers værk er det forhold, at han har haft adgang til

både Fr. W. Lübkes og von Hassels arkivmateriale vedrørende mindretalspolitikken, både fra det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp og Statskancelliet i Kiel. Også Auswärtiges Amts politiske arkiv i Bonn har generøst givet tilladelse til udnyttelse af forbundsregeringens materiale 1949-55. Lagler udtrykker i sin indledning stilfærdigt det håb, at også de to mindretal og den danske regering inden for overskuelig tid vil åbne deres arkiver.

Wilfried Lagler er en lidt tør, men myreflittig forsker. Danske læsere vil bemærke, at han også med indsigt og sans for nuancer anvender danske fremstillinger og kilder. For selvfølgelig er det nødvendigt at have kendskab til både det danske og tyske materiale, hvis man vil arbejde med det dansk-tyske grænselands historie. Laglers bog behandler i grundige afsnit perioden 1945-54, 1954-55 med de velkendte dansk-tyske forhandlinger om mindretalsproblemerne, samt tiden derefter og op til ministerpræsident Kai-Uwe von Hassels afgang i 1963. Hist og her er der sågar udblik over mindretalsforholdene helt frem til firsernes begyndelse. Men de centrale afsnit drejer sig om mindretalsforhandlinger og drøftelser 1949-55.

Kiel-erklæringen i 1949 var blevet til i samarbejde med den britiske besættelsesmagt, der med kæp og gulerod drev delstatsregeringen i Kiel og det danske mindretals repræsentanter til at forhandle. Men stemningen blandt de tysksindede i Sydslesvig var langt fra faldet til ro. Indenrigspolitisk var årene 1949-54 præget af betydelig uro i den flygtningehærgede delstat Slesvig-Holsten. Borgerlige kredse satsede meget bevidst på en militant tysk nationalisme. Slesvig-holstenere og flygtninge var blevet trætte af at gå i sæk og aske, koldkrigskonfrontationen gjorde traditionelle holdninger mere acceptable, hvortil naturligvis kommer det, vi som danske let undervurderer, tabet af sovjetzonen og andre store østområder samt, at risikoen for at miste Saar styrkede kampviljen. Og så var den krasse, selvhævdende tyske nationalisme i grænselandet vist også nyttig som bindemiddel for splittede borgerlige kræfter. Den slesvig-holstenske landsregering under Lübke og von Hassel førte en ganske hårdhændet kamp for at reducere den danske bevægelse. En del af metoderne, manipulationerne med valgloven f.eks. var ikke lige pæne, men ganske virkningsfulde. Grænsekampen kunne også bruges til pres for flere egnsudviklingsmidler fra Bonn. Men vi mangler stadig en virkelig nuanceret analyse af Lübkeperioden i sin helhed.

De borgerlige koalitionsregeringer i Kiel holdt lang tid fast på tanken om en egentlig dansk-tysk mindretalsstraktat og en »afpolitise-

ring« af den danskorienterede bevægelse i Sydslesvig. Desuden gjorde man i Kiel et stort nummer ud af at kæde de to mindretals forhold sammen. Lagler dokumenterer, at Bonn-regeringen og Auswärtiges Amt ikke så gerne ville presse Kiel-regeringen åbenlyst, men at man i Bonn var mere moderat og fleksibel. Enden blev da også, at Bonn og København fik sig forhandlet frem til de bekendte mindretalserklæringer, der fastslog, at man ikke måtte efterprøve sindelaget. Erklæringerne bidrog gradvist til, at de lokale vilkår for mindretallene bedredes, selv om grænsetyske kredse ikke var synderligt begejstrede. Lagler fortæller om meget andet, om skoleforhold og egnsudvikling samt mindretalspolitik efter 1955. Alt ialt er det blevet til et særdeles veldokumenteret og nuanceret bidrag til belysning af grænselandets historie i efterkrigstiden.

Anders Ture Lindstrøm

Børge L. Barløse: Lærerstanden i Sydslesvig fra reformationen til 1864. Personalhistoriske undersøgelser. (Die Lehrerschaft in Südschleswig von der Reformation bis 1864. Biografische und schulgeschichtliche Forschungen).

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 53. Åbenrå 1981. 422 s.

Børge L. Barsøe har fortsat den registrering af skolelærere, som han begyndte i forbindelse med afhandlingen »Skolen i Sydslesvig indtil 1848«, udgivet i Sønderjyske Årbøger 1959, s. 89–156 (ikke 1958 som her angivet i forordet). Resultatet foreligger nu i dette værk, der er skabt til at blive en klassiker blandt de skole-, personal- og lokalhistoriske håndbøger.

I afhandlingen afprøvede Barløse berettigelsen af den gængse opfattelse, udtrykt af bl.a. C. F. Allen, at skolerne indtil 1848 havde været »fortykningsværksteder« og dele af »den store højtyske sprogmaskine«. Det var en kyndig gennemgang af sydslesvigsk skolehistorie fra reformationen over ortodoksi, pietisme og rationalisme til den nationale konfrontation i 19. århundrede, hvor skolerne og især læreruddannelsen blev vigtige brikker i et nationalt mønster. Specielt huskes Barløses nuancerede vurdering af generalsuperintendent J. G. Chr. Adlers skolelov fra 1814: »For så vidt er det berettiget at hævde, at der nu var skabt et systematisk grundlag for fortykning af Angel og Mellemslesvig. Dette vil man dog ikke i særlig grad kunne lægge Adler

til last. Der findes næppe holdepunkter for påstande om, at Adler personlig ville det danske sprog til livs. Han var den tyskdannede, loyale helstatsmand ...« (s. 128).

I forbindelse med nærværende værk har afhandlingen – ud over at have været udgangspunkt – den kvalitet, at den i det lille afsnit »Kilder til Sydslesvigs skolehistorie« giver en fortrinlig orientering om trykte og utrykte kilder med omtale af de vigtigste udgaver og behandlinger før 1959. Den kan bruges som en kommentar til dette værks fortegnelse over kilder og litteratur.

Barløses nye bog falder i to hovedafsnit, en biografisk og en topografisk afdeling. Først tohundrede sider med biografier, ialt 3700 numre, over lærere i Sydslesvig, både i almueskolerne i alle deres forskellige varianter og i latinskolerne. For hver lærer er omhyggeligt anført data og særlige kildehenvisninger. Seminariernes elevfortegnelser er kun anført, hvor de har haft afgørende betydning for identifikationen. Korte, præcise oplysninger om hver især – fødsel, ægteskab, evt. uddannelse, ansættelse, evt. senere ansættelse, død. Familieforbindelser mellem numrene er oplyst.

Sidste halvdel opregner lærerne skole for skole, topografisk ordnet i sogne og provstier. Ved hver skole anføres en kort introduktion om dens oprettelse, bygninger, virketid o.l. Overalt skelnes omhyggeligt mellem sikre data og oplysninger, der må bygge på skøn. Fortegnelsen dækker almueskolerne, latinskolerne og de mange små privatskoler og institutter, fx. Bertels' institut, Mønsters døtreskole og Monrads danske pigeskole i Flensborg.

Et værk som Barløses har en værdi som personalhistorisk opslagsværk. Det tør hævdes af den, der jævnlige får forespørgsler om de enkelte lærere eller de enkelte skoler i tidligere tid og derfor hyppigt søger hjælp fx. i Aage Bondes artikel »Skrive- og regnemestre i Flensborg« i Personalhistorisk Tidsskrift 1948 eller i Th. O. Achelis' store personalhistoriske forfatterskab (fortegnelse findes i hans »Matrikel der Schleswigschen Studenten 1517–1864«, bd. 1, 1966, s. XXV–XXXI) eller i Jens Lampe »Tønder Seminarie-Stat« (1963), L. S. Ravn »Lærerne under Sprogreskripterne 1851–1864«, 1971 og Ravn »Lærerne i Nordslesvig 1814–1920«, 1978, – for kongerigets vedkommende i H. Friis-Pedersens fire binds (utrykte) fortegnelse over »Dimitterende fra danske Skolelærer-Seminarier samt Privatister 1781–1880«, 1958. Enhver historiker har brug for at finde frem til mennesker bag institutionerne; derfor er det betænkeligt, at den sidste fortegnelse over

så vidt muligt samtlige lærere i Danmark blev udsendt for snart et par menneskealdre siden, nemlig »Dansk Skole-Stat«, 1-4, 1933-34.

Barløses bog er et værk, der også kan bruges som udgangspunkt og grundlag for skolehistoriske undersøgelser. En gennembladning giver anledning til iagttagelser og spørgsmål, fx.: var der noget mønster i den geografiske eller sociale mobilitet? Var der sammenhæng mellem bestemte seminarier og bestemte egne? Kan man her tale om en modsætning mellem bondeskoler og øvrighedsskoler, sådan som G. Japsen gjorde det for Nordslesvigs vedkommende. I øvrigt bemærker man, at der kun er ganske enkelte kvinder.

Omhu i detaljerne har været forudsætningen for tilblivelsen af dette værk. Den må have været karakteristisk ikke alene for Barløses egen indsats, men også for hans medhjælpere i kirkebogsundersøgelserne: Maike Lohse, Karen Petersen, Rolf Hage og Ingeborg Bazoche. Det er en udgivelse, der tjener også Historisk Samfund for Sønderjylland og de bevillende fonds til ære.

Vagn Skovgaard-Petersen

Ps. Indledningens henvisning til P. A. Brøsig: Degne og skoleholdere i Vendsyssel, skal formentlig være til P. M. Rørsig: Skoler og degne i Vendsyssel, 1-2, 1933-53.

Jes M. Holdt: Gårde og slægter i Løjt sogn.

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 55, 1982, 330 s., ill.

Det er en enestående, interessant og spændende bog, vort bysbarn har skrevet. – Jes M. Holdt er fra Løjt sogn, født 1908 på den smuktbeliggende gård Dyrkjær i Dybvighoved, nær Genner bugt og Nørreskov. Hans forældre var stoute, flittige og nøjsomme bønder. De tog ivrigt del i det nationale og kulturelle arbejde i sognet, og det var et hyggeligt hjem, som var godt at gæste.

Her er Jes Holdt opvokset, og fra sin tidligste ungdom har han interesseret sig for sin hjemstavn og dens historie. Flittig har han lyttet, når de ældre fortalte om gamle dage. Han har gransket i gamle dokumenter, som endnu er bevarede på nogle af slægtsgårdene i Løjt sogn. Han har besøgt landsarkiverne i Åbenrå og Viborg samt Rigsarkivet.

Resultatet ses af bogen. Jes Holdt fortæller om de mange kaptajns-slægter, om de gamle gårde og familierne, der har levet på dem. Interessant er det at finde gårdenes bomærker og mange af bøndernes navnetræk helt fra 1600-tallet.

Der fortælles om rige kulturtraditioner, generationsskifter og konkurrencer – mange måtte gå fra hus og hjem og nogle døde på fattiggården. Svenskekrigen ramte Løjt sogn hårdt. Mange gårde lå øde hen. Man læser om begivenheder på søen. Mange løjtinger druknede på verdenshavene. En kaptajn blev dræbt af en styrtsø ved Cap Horn. Hans hustru overværede, at manden blev sænket i havet.

Man læser om mange løjtinger, som er udvandret fra sognet. Af en familie med 9 børn rejste 3 til Kalifornien, én blev sømand, men druknede.

Der findes i bogen mange smukke billeder af gamle gårde, bulhuse m.m. – Mange af gårdene er ikke mere. Hvem ved f.eks., at der i bydelen Løjt Kloster før lå 7 gårde. Nu er der kun én tilbage.

Bogen er nærmest en opslagsbog, man tager frem ved given lejlighed. Vanskeligt kan det være at holde styr på de mange navne og datoer, og slægshistorien lider under, at sognets præstegård brændte i 1867. Herved gik en del af kirkebøgerne tabt. Der mangler således en kirkebog fra før 1767, fortegnelsen over fødte 1833–67 og døde fra 1848–67. Jes Holdt har til dækning af disse perioder været henvist til at benytte rekonstruktioner, som imidlertid er meget mangelfulde.

Kyndige historikere vil måske kunne kritisere bogen på enkelte punkter, men man tvivler på, om de kunne have løst opgaven bedre end Jes Holdt.

Beskeden som han er, skriver Jes Holdt i forordet til den spændende bog »Glimt af Løjt sogns historie« (udg. af Løjt Lokalhistoriske Udvalg 1976): »Idet jeg gør opmærksom på, at jeg ikke er historiker, men kun drevet af lokalhistorisk interesse har gransket lidt i min hjemstavns historie, beder jeg mine læsere om overbærenhed med evt. svagheder«.

Jes Holdt er og har været myreflittig. Foruden at passe sin lærergering har han givet sig tid til at sende bidrag til aviser og skrifter samt holde flere foredrag om vor egn. Sidst, men ikke mindst, har han givet gode og lædige bidrag til foreløbig fem bøger i serien: Det gamle Løjt (Udg. af Løjt Lokalhistoriske Forening 1977–82).

Historisk Samfund har med udgivelsen villet aflaste Løjt Sognehistorie for det gårdhistoriske stof. Sognehistorien påtænkes udgivet på et senere tidspunkt.

Med bogen »Gårde og slægter i Løjt sogn« har Jes M. Holdt sat sig et

varigt minde, som vi såvel som vore efterkommere i sognet er glade og taknemmelige for. Bogen er en enestående kilde for alle, der har interesse for Løjt sogns historie.

Mads Lildholdt.

Sigurd Schoubye: Sønderjysk sølv

Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, Nr. 56, 1982. 232 s. indb. ill.

Historisk Samfund for Sønderjylland har med tilskud fra forskellige fonds og institutioner udgivet museumsinspektør, dr.phil. Sigurd Schoubye's bog om sønderjysk sølv.

En meget stor del af Schoubye's livsgerning har været studiet af sønderjysk sølv. Kronen på dette livsværk har for ham personlig formentlig været doktordisputatsen i 1961 om Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønder-egnen. Men for sølvsamlere og for historisk interesserede må den nu foreliggende bog om sønderjysk sølv betragtes som forfatterens hidtidige hovedværk. Disputatsen var en videnskabelig afhandling, som også lægfolk kunne have glæde af. Den nye bog er et populærvidenskabeligt arbejde, som også kan stå for specialisters kritiske vurdering.

Såvel i Schoubye's bøger som i denne anmeldelse tales der i flæng om guldsmede og sølvsmede; det er identiske personer, håndværkere, der arbejder med begge ædelmetaller.

Selv om det umiddelbart kan virke som en selvfølgelighed, er bogen en dokumentation for, at det landområde – det nuværende Sønderjyllands amt – den omfatter, både hvad stilarter og personer angår, er præget af dets beliggenhed »hvor sammenstødet mellem nordiske og tyske impulser markerer sig klarest«. Det er dog tydeligt, at påvirkningen nordfra (Odense og København) er mere dominerende end impulserne fra syd (Hamburg, Augsburg og Riga). I ufredstider har Sønderjylland været området, som venne- og fjendehære skulle passere. Meget sølv er derfor gået til grunde som følge af plyndringer og skatteudskrivninger. Schoubye's bog omhandler derfor »kun« sønderjysk sølv fra ca. 1650 til 1900. Til gengæld var denne periode en god tid for sølvsmedehåndværket. De sønderjyske købstæder var blandt Danmarks største, og der var overvejende velstand i by og på land og derfor behov for investering i ædelmetaller.

Med den nu foreliggende bog er der i alt registreret 343 guldsmede i

Sønderjylland. Der kendes sølvarbejder fra godt 200 af disse mestre. Forfatteren har ved udarbejdelsen af sin bog benyttet de ca. 3000 sølvgenstande, han er bekendt med fra offentlige og private samlinger. Det er en dyd og en nødvendighed for en videnskabsmand at holde sig til det eksakte. Men når Schoubye ud fra antallet af guldsmede, gennemsnitlige antal arbejdsår for disse, et skøn over årlig produktion pr. guldsmed og et gennemsnitsmaterialeforbrug pr. genstand beregner, at der i de 250 år er blevet produceret ca. 350.000 stykker sølvting, må dette tages med alt muligt forbehold.

Imidlertid tager Schoubye ikke munden for fuld, når han konkluderer, at af disse 350.000 stykker er kun 1% (= ca. 3000) registreret som bevarede. Mon ikke dette tal er for lavt? I mange sønderjyske hjem findes ikke-registreret sølv, og egentlige sølvsamlere dyrker ofte deres hobby i ubemærkethed.

Det bærende grundlag for registrering og identifikation af sølvgenstande er disses stempling. Det drejer sig om bymærker, mestermærker og lødighedsmærker. Kun disse afstemplinger findes i Sønderjylland, medens årstals- og månedsmærke for sølvgenstandens fremstilling samt gardeinstempling ikke brugtes. I de 4 sønderjyske købstæder og flækkerne Højer og Løgumkloster har mange sølvmede benyttet bomærker. Forfatteren gør rede for mestermærkeudformning og lødighed på udmærket vis, dog knap så udførligt som i disputatsen.

Hvad frimærkekataloget er for samleren af disse små papirstykker, vil Schoubye's bog være for samlere af sønderjysk sølv. Men også andre vil med fornøjelse og udbytte kunne fordybe sig i denne bog. Selve den beskrivende mesterregistrering fylder 62 sider og rummer et utal af personalhistoriske, kulturhistoriske og byhistoriske oplysninger. Hver enkelt mester er beskrevet med kendte data, mestermærker er afbildet og fortegnelse over kendte sølvarbejder er tilføjet. For de enkelte lokaliteter redegøres for disses specielle forhold. Således for Haderslev, at guldsmedeerhvervet var koncessioneret i ældre tid, hvorfor der kun måtte være een guldsmed i byen, at Haderslev-sølvarbejder stilmæssigt ligner danske/norske og specielt fynske sølvmedearbejder mere end andre sønderjyske sølvmedeprodukter. Tønder-området, hvis velstand gav plads for det største antal guldsmede, var tydeligt påvirket af den frisiske kultur og nær knyttet til søfarten – mange guldsmede lavede også nautiske instrumenter og ure. Sølvtoj fra Åbenrå karakteriserer Schoubye som værende meget gedigent, men i ikke ringe grad præget af stilpåvirkning fra Tønder. Specielt for Sønderborg, men også i mindre

grad i de andre købstæder, var der nær slægtskabsforbindelse mellem sølvsmedene gennem generationer.

I alt 100 sider af den 232 sider store bog er meget fine billeder af – for størstedelen – hidtil ikke publicerede billeder af sølvgenstande. Til billedafsnittet er knyttet en meget instruktiv redegørelse for de enkelte genstandstyper.

Den perfektionistiske anmelder vil naturligvis altid kunne finde enkelte småting at anke over. Således det lidt inkonsekvente ved omtalen af de 62 Haderslev-guldsmedes herkomst, hvor forfatteren sammenblander procenter og eksakte tal. Ved omtalen af guldsmedene i Højer nævnes, at de har haft »myndighedernes bevågenhed«. En nærmere redegørelse herom ville være på sin plads. Kun en enkelt kedelig trykfejl synes at være overset ved korrekturlæsningen af den velskrevne og smukt udførte bog. Tønder og ikke Svendborg er den 4. nordslesvigske købstad, der nævnes i 2. linie på side 10.

Man fornemmer – formentlig ikke med urette – at forfatterens store kærlighed ligger ved hovedvandsæggene. Dels er de specielt sønderjyske sølvarbejder omhyggelig registreret ved de enkelte mestre, dels er der draget udførlige sammenligninger af disse genstande de forskellige sønderjyske områder imellem.

Umiddelbart må det med Schoubye's store viden være let at begå en bog om sønderjysk sølv, men netop den store viden kræver megen selvdisciplin i begrænsningens kunst. Dette er tilfulde lykkedes. Alle nyopdagelser siden disputatsen om Tønder-sølvet for 21 år siden er registrerede, specielt til glæde for samlere, men det, at hele landsdelens sølvsmedehåndværk nu er beskrevet i een bog, gør denne til mere end et samlerkatalog.

I forordet pointerer Schoubye, at bogen er en landsdelsbeskrivelse »omhandlende guldsmede og guldsmedearbejder inden for den del af Sønderjylland, der 1920 integreredes med kongeriget Danmark«. For anmelderen har forfatteren dermed tændt et lille håb. Den angivne skillelinie er i relation til det omhandlede kunsthåndværk ikke helt naturlig, en tilsvarende 2. del omhandlende guldsmedene i Sydslesvig imødeses med forventning. Schoubye har allerede et stort materiale herom, flere publikationer har han for år tilbage begået om bl.a. Sydtønder amt, Flensborg og Gottorp. Med håbet om, at han vil tage denne opgave op, kan bogen om Sønderjysk sølv anbefales alle, der interesserer sig for vor landsdels historie.

Tage Grodum

Gottlieb Japsen: Pastor Jacobsen fra Skærbæk og hans foretagender.
 Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 52, 1980.
 214 s. ill.

Der var ikke kedeligt i Skærbæk de tyve år fra 1884 til 1904, da Johannes Jacobsen var sognets præst. Modsætningen mellem dansk og tysk skabte spænding. Den tyske lejr var præget af de bitreste stridigheder, men der var også forandring, fremgang og udvikling i by og sogn, ja langt ind i nabosognene. Men først og fremmest var der skandaler, der tilsidst endte i katastrofer.

Af tyske navne fra Fremmedherredømmets tid er der nu måske nogen erindring tilbage om to: Overpræsident Ernst Mathias von Køller og pastor Johannes Jacobsen. Fra dansk side har man længe erkendt, at skandaler alene ikke kan have begrundet denne navnkundighed. Det er også årsagen til, at Japsen har valgt at skildre denne udprægede ener. Man kunne ellers tyde indledningssætningen i hans bog: Jeg har længe interesseret mig for den sønderjyske tyskheds historie, som et ønske om at søge det mere almengyldige. Men det har nok også ligget stærkt til Japsen at studere omgivelsernes indflydelse på det enkelte individ. Jacobsen var havnet på en egn i en tid, der var i opbrud. Så massivt egoistisk og upåvirkelig han træder frem, viser han sig snarere at være et redskab for politiserende embedsmænd og skrupelløse spekulanter.

I 1901 karakteriserede landråd Becherer i Haderslev Jacobsen således: Med meget gode evner forbinder Jacobsen en usædvanlig virketrang og et betydeligt organisationstalent, som han ganske vist bruger uden at kende til skrupler. Jacobsen er den fødte folketaler og agitator, han er den fødte forretningsmand, men aldrig præst. Hvis han ikke tror at kunne nå sit mål ad den lige vej, vil hans gejstlige samvittighed aldrig forbyde ham at slå ind på en kroget vej. Han er umådelig forfængelig, herskesyg, som næsten alle de præster, der befinder sig i det offentlige liv, og hensynsløs, men på den anden side hjælpsom og godmodig indtil svaghed. Det er en hård dom, men den forhindrede ikke, at netop landråd Becherer kunne bruge Jacobsen.

De egne af det nordlige Sønderjylland, Jacobsen kom til at virke på, var gammelt uland, regeret af et bondehierarki. Al fornyelse, der kom til det, havde et tysk præg. Ved de præjssiske rets- og forvaltingsreformer havde storbønderne mistet indflydelse, de stillede ikke længere fogeder og sandemænd på tinge. Landbrugsstrukturen var i bevægelse, man aner krisevirkninger fra firserne og den kommende gårdslagtning: En

vild spekulation i fast ejendom. Der var afvandring fra landbruget, den skabte mangel på udvikling og indtægt. En tid lang var emigration den væsentligste udvej. Gårdmændenes indflydelse var på retur, deres sidste bastion var kirkeforvaltningen. Slaget om den tabte Jacobsen hurtigt, menighedslivet forkrøblede, skandalerne hobede sig op, tilsidst var hans person inde i en opløsning.

Men man kan ikke frakende ham blik for, at i dette konservative agrarsamfund var meget begyndt at flyde. Den, der havde noget at byde på, havde muligheder. Det var ikke så sært, at landråder, overpræsidenter og kejserlige ministre fik øje på denne kraftkarl, der kunne vende op og ned på al ting.

Det bør ikke glemmes, at netop pastor Jacobsen formåede at slå hul i muren om Haderslev Vesteramt, der engang havde været Krügers kongerige. Skærbæk nåede at få tysk flertal, så svært det er at forstå nu, og eksemplet dannede skole. Arnum, Toftlund, Rødding gennemgik samme forvandling. Bag den prangende facade og de en vis tid imponerende resultater lå der slutteligt kun ruin. Tragikomedien kunne være blevet komplet, om det var lykkedes Jacobsen at komme i den tyske rigsdag eller blive generalsuperintendent i Slesvig, han var tæt på begge dele.

Japsen bruger et par gange i sin bog ordet patologisk om Jacobsen, det ord kan måske løse adskillige af de gåder, der lå omkring den mærkelige præst. Han havde jo megen dansk ballast med hjemme fra, hvorfor så netop tiltrækkes af yderlighederne i det tyske: Racisme, antisemitisme, militær og altsyske penge? Man kunne have forventet, at det heldige valg til præsteembedet i Skærbæk var blevet fulgt op af et forsonligt samarbejde med den danske del af menigheden og Skærbæk sogns konger, de mægtige Timmermänner. I stedet mødte han op ikke blot med listigt, men direkte brutalt fjendskab. Sådan kunne man blive ved. Men Japsen er ikke blot objektiv, han er det der er finere: Fair. Hans emne træder ikke frem som en regulær bandit, men derimod som en mand, hvis uomtvistelige evner og energi og ofte ideelle forsæt misbruges af ham selv, men især af hans samtids mægtige.

I bogen findes en enkelt status over Jacobsens bank fra 1901, der viser, at over halvdelen af dens aktiver faktisk ikke gav indtægt. Når den alligevel holdtes flydende, kan forklaringen kun være, at de berømte Geheimfonds, som tyskerne elskede så højt, ad skjulte kanaler dækkede tab.

Jacobsens foretagender er som oftest kun set som vildmandsværk, men et par af dem: Kunstvæveskolen og Lakolk byggede jo på

levedygtige ideer. Hvis de havde kunnet finansieres med de rigtige langfristede penge og havde haft en ordentlig administration, kunne meget have set anderledes ud. I stedet henvistes han til kynisk spekulationskapital, der ganske vist var iklædt patriotiske klædebon, men hverken kendte mådehold eller tålmodighed. Hvis nogen skulle mene, at det trods alt har glippet med dr. Japsens overblik over Jacobsens økonomiske status, så er det blot at sige, at ingen i pastorens samtid besad en sådan indsigt, mindst af alle pastoren selv. Den var sikkert endnu mere trøstesløs end bogen viser, men kildematerialet må have været strengt at arbejde med. Pastor Jacobsen bliver i Japsens bog hverken til en engel eller en martyr, men snarere til en mand, der omtumles indtil al soberhed er hvirvlet ud af ham. Bogens eneste helt er vel landråden i Haderslev, Karl Mauve, hans kolleger er der ikke megen tilgivelse for. Bogens kvindelige helt er den lille lærerinde i Skærbæk, Marie Landtreter, der havde sat sig i hovedet, at præstefamilien skulle have lov at beholde sine møbler uanset hadske foresattes hævnlyster. Hun havde civilcourage.

Endnu engang kan man forundres over, hvor rasende antipatier der kunne findes inde i de nationale lejre. Skærbæks tyskhed er et kapitel, på dansk side kan vi erindre den grimme stemning blandt de mænd, der i halvfjerserne mente at skulle efterfølge Krüger. Der hviler et slør over de mange retssager efter Jacobsens fald, men som Japsen påpeger var det snarere statspolitiske ønsker om at skåne de involverede embedsmænd og ikke Jacobsens person. Udenfor domstolene blev der ikke vist ham den ringeste skånsel. Den væsentligste årsag hertil var sikkert Nicolai Svendsens berømte interview med Jacobsen i Hejmdal den 11. maj 1903. Det var Nestbeschmutzung, en tysk dødssynd.

En god dansk egenskab er overbærenhed og evne til at indrømme anderledes tænkende en vis idealisme. Langs ad sted kan der findes træk i Jacobsens person og handlinger, som nærmest er uappetitlige, men de, der i sin tid hørte Gottlieb Japsens foredrag om den kommende bog om pastor Jacobsen i Landbohjemmet i Skærbæk vil huske, hvordan brillerglassene lynede af fortryllende humor og denne mærkelige marxists tro på, at frihed og retsindighed skulle gælde både for Loke og for Thor.

Bogen om pastor Jacobsen har et godt billedmateriale. Prikken over i'et ville have været, om det havde været muligt at opspore fotografier af von Køller, von Steinmann, bankdirektørerne Lassen og Paak og flere, men først og fremmest af den mærkelige fugl: Winter von Adlersflügel.

H. P. Jensen

Gottlieb Japsen: Den fejlslagne germanisering. Den tyske forening for det nordlige Slesvig.

Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 57, 1983, 260 s., ill.

Den 19. november 1890 stiftedes den tyske forening for det nordlige Slesvig på Junkers hotel i Toftlund, det nuværende Centralhotel. Stifterne var naturligvis tysksindede, mange af dem embedsmænd, det kendteste navn var nok pastor Johannes Christian Jacobsen fra Skærbæk. Sandsynligvis var foreningen i første række tænkt som et modstykke til de danske foreninger: Sprogforeningen og Vælgerforeningen.

Den tyske forening kom til at virke i tredive år for så at dø stille hen i 1920. I den mellemliggende tid havde den gang på gang været på danske og tyske avisers forsider. I 1914 nåede den op på godt 14.000 medlemmer, imponerende, selv om mange medlemmer boede udenfor Nordslesvig og andre var halvvejs tvangsindlagte som embedsmænd, funktionærer eller økonomisk afhængige handlende og håndværkere.

Fra 1903 lededes foreningen af den kendte dommer John Henri Hahn i Nordborg, senere Sønderborg og Flensborg. Den udviklede sig til en stærkt pressionsapparat helt op på regerings- og kejserplan. Den formåede at øve indflydelse på det tyske riges udenrigspolitik overfor Danmark, der egentlig tilsigtede en forsoning. Den følte af tyske landråder som Mauve i Haderslev, von UsLAR i Aabenraa og Rogge i Tønder som en hund i et spil kegler.

Dr. Hahn var repræsentant for en vis type tysker: Velbegavet, meget energisk og en fortræffelig organisator, men også overspændt, humorforladt og aggressiv. Han havde håbet at vinde landdagsvalget i 1908 og kørte den stærke tyske valgagitation. De såkaldte tyske aftener tiltrak mange mennesker, særligt nationalt neutrale. Men valget blev et nederlag for dr. Hahn og et vendepunkt i Nordslesvigs historie. Derefter fik dr. Hahn – eller æ kokkemand som han respektløst kaldtes – megen modgang. Hans ledelse af foreningen antog et skær af det hysteriske for ikke at sige forrykte. Det skal dog siges til ære for store tyske kredse – at liberale i selve Tyskland og forsonlige tysksindede i selve Nordslesvig – tog afstand fra foreningens politik og metoder. Men man kan nok sige, at disse kredse var enige om målet: Et tysksindet Nordslesvig, men gennem civiliserede midler og ved overbevisning.

Den store strid mellem dansk og tysk om Sønderjylland, altså hele

Slesvig, interesserer vel færre og færre. Det har også sine gode sider. Men professor Troels Fink gør med rette i fortalen til dr. Japsens bog opmærksom på, at der endnu ligger store materialer i arkiverne og venter på at blive udnyttet under ligeligt hensyn til danske og tyske synspunkter. Gottlieb Japsen døde i 1981 og ville i de sidste år skrive om den sønderjyske tyskheds historie i et trebindsværk. Første bind var bogen om pastor Jacobsen, skrevet i en lykkelig stemning og med funklende humor. Dette bind er tungere, men af samme grundighed. Japsens styrke var jo det afgrænsede emne med et stort intakt kildemateriale. Muligvis kan man i dette bind fornemme, at han har kæmpet mod sygdom og træthed. Flere gange slår han temaer an, uden at føre dem til ende. Marxisten dr. Japsen kunne godt have ofret det nordslesvigske landbrugs heldige omstilling i 1880'erne til intensivt landbrug endnu mere opmærksomhed. Et andet tema kunne have været årsagerne til den store emigration i de første 25 år efter 1864, der jo sædvanligvis antages at have haft overvejende nationale motiver. Det havde været lovligt at spørge, hvad et gammelt bondesamfund under forvandling skulle gøre ved sit befolkningsoverskud. Den tyske forenings indre liv fornemmes i beskeden grad. Det bør indrømmes, at det nu er overordentligt vanskeligt at trænge ind i alle tre temaer så mange år efter.

Men det er kun småting mod det uhyre bearbejdede materiale, som dr. Japsen har hentet frem om den tyske forenings levetid og virke. Dr. Hahn og den tyske forening huskedes længe efter 1920. Navne som Strackerjahn, amtsdommer Lindemann i Toftlund, gymnasielærer Nis Schrøder i Haderslev dukker op igen. Foreningens fine forbindelser til f.eks. kejserhoffet gennem hertug Ernst Günther af Augustenborg og dens mange penge belyses. Man forundres over foreningens aggressivitet. Nach Skagen, lyder det. Den dansk-tyske grænse bør ligge ved Storebælt og lignende. Ja, det er længe siden, men dengang rystede man i bukserne i det gamle land, når kokkemanden galede i Nordborg.

Gottlieb Japsen fælder en meget hård dom over den tyske forening som en smittebærer til nazisme og illoyal optræden efter 1920. I dag er det vel en strid om kejserens skæg, en anden hård dom over den tyske forening findes i Paul von Heedemann-Heespens: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit, men fra en anden synsvinkel. De to domme er nok værd at sammenligne.

Havde dr. Japsen levet endnu, ville denne bog have været grundlag for et seminar eller for studiekredse. Dens solide og betydningsfulde indhold kunne have givet anledning til mange diskussioner. Det er en

æggende bog, spændende og ikke let at blive færdig med. Egentlig er der vel kun lidt at kritisere, men billedmaterialet ville have vundet meget ved tydelige billeder af Strackerjahn, Lindemann, retsassessor Hansen i Toftlund, Nis Schrøder o.fl. Hvordan så de ud, de gæve aktører, der ville nach Skagen?

H. P. Jensen

Lars N. Henningsen: Ejendoms historie i Nordslesvig, 1983, 58 sider.

I juni kunne det sønderjyske landsarkiv under stor festivitas fejre sit 50-års jubilæum. Denne lejlighed benyttedes til udsendelse af en vejledning til brug ved undersøgelser i ejendoms historien i Nordslesvig. Det er en meget nyttig og givende vejledning, som besøgende på landsarkivet, hvad enten læg eller lærd, vil få megen glæde af. Når imidlertid landsarkivar H. H. Worsøe i sit forord skriver, at det specielle kildemateriale, som står til rådighed for sønderjysk ejendoms historie, ikke er omtalt i tidligere publicerede vejledninger om emnet, må dette skyldes en lapsus eller i hvert fald et lidt uheldigt ordvalg, al den stund en ganske væsentlig del af kilderne er nævnt og omtalt ikke blot i den forlængst udsolgte: Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt's Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele. En Oversigt, men også i Troels Finks og Johan Hvidtfeldts Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie, i undertegnede lille Vejledning for sønderjyske Lokalhistorikere og i H. H. Worsøes egen reviderede udgave af Johan Hvidtfeldts Slægtshistoriske Studier i Sønderjylland. Men helt afgjort er det, at arkivar Lars Henningsens nye vejledning på en helt anden fyldestgørende måde redegør for nogle arkivalske kilder til ejendoms historien, end tilfældet er i de nævnte bøger, idet flere af disse arkivalier for 40 år siden ikke var afleveret til landsarkivet.

Vejledningen er disponeret på den måde, at der for hver arkivalie-gruppe gives en kortere eller længere, men i hvert fald såre nyttig administrationshistorisk oversigt og dernæst følger så en ifølge sagens natur summarisk oversigt over det bevarede arkivalske materiale. Der henvises side 16 til Johan Hvidtfeldts oversigt over jurisdiktionsforholdene i den førnævnte oversigt over landsarkivet, men det ville nok have været rimeligt her også at henvise til hans langt udførligere oversigt i sidste udgave af Trap.

Lars Henningsen har anmodet mig om en »kritisk anmeldelse«, og jeg skal derfor gå lidt mere i enkeltheder, end det normalt vil være

tilfældet ved slige vejledninger. Jeg skal derfor i forbindelse med omtalen af tingbøgerne side 12 nævne, at der foruden de nævnte kongerigske tingbøger fra før 1713 også er bevaret slesvigske, nemlig fra Gram herred og fra Løgum birk, hvortil endvidere kommer købstædernes retsprotokoller. Til den iøvrigt så gode redegørelse for det slesvigske skyld- og panteprotokolsystem, som har så mange fortrin frem for de kongerigske skøde- og pantebøger, kan den anke fremføres, at der i billedteksten side 8 fejlagtigt oplyses, at man fra 1734 kan regne med, at der i alle distrikter har været ført skyld- og panteprotokoller efter samme princip. Korrekt anføres imidlertid side 13, at det for de adelige distrikters vedkommende først er tilfældet fra ca. 1780. Endvidere ville det have været rimeligt side 10 at oplyse, at i de haderslevske herreder blev skyld- og panteprotokollerne ført af tingskriverne og ikke af amtsforvalteren uanset bestemmelsen i 1734-konstitutionens § 3. Skyld- og panteprotokollerne er omtalt i de tidligere nævnte vejledninger, og det er derfor vigtigt, at der nu også gives en omhyggelig redegørelse for det preussiske grundbogssystem, som jo i nogen grad kom til at danne forbillede for den danske tinglysningslov af 1926. Alle de preussiske grundbøger og de tilsvarende grundakter er nu afleveret til landsarkivet, og sammen med skyld- og panteprotokollerne er de nu hovedkilden til ejendoms historien fra ca. 1740 og to hundrede år frem i tiden.

Lars Henningsen skriver endvidere om matriklerne, hvor især omtalen af det preussiske kataster er overordentlig nyttig. Jordebøger, skattelister og amtsregnskaber behandles i et særligt kapitel, selv om en del af det sønderjyske jordebogsmateriale jo nok kunne sidestilles med de kongerigske matrikler. Iøvrigt synes forfatteren ikke helt at have gjort sig klar, hvad han vil forstå ved en jordebog, og det skyldes jo nok, at det danske ord jordebog ikke er entydig med tysk Erdbuch, hvilken sidste benævnelse kan dække hele spektret fra et landgildeoppebørselsregister over beskrivelser af bøndergods med oplysninger om bygninger, besætninger, udsæd, foldudbytte, afgifter og restancer til udskiftningsakter. I vejledningen er således uden skellig grund de store beskrivelser af gårde og kåd i Åbenrå og Løgumkloster amter fra 1704 og fra Løgumkloster amt fra 1723 anbragt under jordebøger, medens ganske tilsvarende fra Haderslev amt 1708ff er nævnt i andre sammenhænge (side 31 og 50). I denne forbindelse kunne da iøvrigt også have været nævnt – hvilket er af særlig interesse for dem, der ikke kan lide at læse mikrofilm –, at der i Haderslev amtsarkiv findes forarbejder til den haderslevske beskrivelse 1708ff for betydelige dele af vesteram-

tet. Måske burde de gottorpske jordebøger fra begyndelsen af 1600-årene også have haft et par forklarende ord med på vejen, idet de foruden om landgilde og tjenestepenge bringer oplysning om udsæd og højbjærgning. Iøvrigt er Løgumkloster-jordebogen fra 1607 ikke nævnt, og det ville jo også nok have været rimeligt at nævne de nordborgske jordebøger, som går tilbage til 1646. Ved omtalen af amtsregnskaberne kunne Nordborg amtsregnskaber 1694–1729 have været nævnt som de ældste i landsarkivet, så meget desto mere som de yngre i Rigsarkivet fra 1730 er nævnt s. 29. Iøvrigt er det beklageligt, at så få amtsregnskaber er bevaret i landsarkivet. Det skyldes, at det ene af de to eksemplarer, hvori regnskaberne skulle affattes, i sin tid er blevet kasseret i det daværende Staatsarchiv i Kiel. Fæsteprotokoller og fæstebreve findes især i godsarkiverne, og det kan her supplerende tilføjes, at der til nogle af dem ligesom for kontraktprotokollernes vedkommende er udarbejdet maskinskrevne alfabetiske registre, som forefindes på landsarkivets læsesal. Et alfabetisk register til Åbenrå amts skyld- og panteprotokol er delvist udarbejdet af den i anden sammenhæng ikke ukendte dr. Werner Best, da han sonede sine synder i Vridsløselille.

Det vil være for vidt at gå yderligere i enkeltheder, men nævnes skal dog, at der er gode oversigter over f.eks. kirkelige afgiftslistes, over udskiftningsakter og over kort. Lidt synd er det dog, at pastor Peter Kiers og hans degns helt enestående atlas over Østerløgum sogn ikke er nævnt. Det må da være en forglemmelse.

For selve bygningernes historie er brandforsikringsarkivalierne den vigtigste kilde og af stor værdi er det, at man nu ikke blot har fået kendskab til de nordslesvigske brandtaksationsprotokollers eksistens, men også har fået mikrofilm af dem i landsarkivet. De lå tidligere i Kiels universitetsbibliotek, men blev for en årrække siden afleveret til Landesarchiv på Gottorp.

Bogens sats er upåklagelig fra Winds Bogtrykkeri i Haderslev, men af sparsommelighedsgrunde er trykningen udført på Rigsarkivets hustrykkeri, hvilket har medført, at illustrationerne er utilfredsstillende. De gengivne arkivalier kan kun i de færreste tilfælde læses. Sådanne illustrationer kunne have været sparet.

Men når dette er sagt, og når der bortses fra de enkelte supplerende og, som ønsket, lidt kritiske bemærkninger skal konkluderende understreges, at Lars Henningsens vejledning på en god måde er med til at fremhæve landsarkivet som en udadvendt forskningsinstitution, og at den vil være til stor gavn for landsarkivets besøgende. Man må håbe, at

mange vil anskaffe den og sætte sig grundigt ind i dens mange nyttige oplysninger, før de går igang med at studere sønderjysk ejendoms historie.

Peter Kr. Iversen

A. Andresen: Den gamle landmåler fortæller.

243 s. Ill. Præmieret levnedsskildring i serien »Sønderjyske Levnedsløb« (Historisk Samfund for Sønderjylland), 1982.

Bogen er hjemstavns historie med sin egen historie. Den er skrevet efter det fyldte 90. år af pens. landmåler A. Andresen, Tønder, der ved Historisk Samfund for Sønderjyllands 60 års jubilæum 20. december 1982 fik overrakt vinderprisen på 5.000 kr. for det bedste bidrag i en prisopgave om »Sønderjyske Levnedsløb«. Forfatteren takkede i en smuk tale for æresbevisningen og tilbagegav straks beløbet til den jubilerende forening med tanke på nyt igangsættende arbejde. Det kan man kalde genbrug!

Det er sjældent i dag at støde på skrevne erindringer, der spænder over næsten 100 år af Sønderjyllands nyere historie, og som i egentligste forstand bygger bro over genforeningen, ja stærkt markerer dette tidehverv både materielt og åndeligt. Læseren stifter bekendtskab med barndomsårenes uhyre beskedne kår ude i Lendemark, hvor Andresen blev faderløs allerede i 6 års alderen, og vi møder i den modne mand en alvorlig kristen, der var med til at præge de kirkelige forhold i Tønder. Herom skal fremdrages nogle enkeltheder, der taler for sig selv.

Mens pastor R. Bahnsen var sognepræst i Bylderup, gik der i 1880'erne og 90'erne en kirkelig vækkelse af pietistisk tone hen over Lendemark og Sottrup. Om det så var i kroen, blev der nu anbragt et indrammet vers med følgende ordlyd:

I mit hus du ej bande må,
men hel're ud af døren gå,
det hører Gud i Himmerig
og straffer både dig og mig

De sidste to linjer danner et øjenrim, der viser, at man dengang har udtalt »mig« med i.

Fra drengsårene giver fortælleren også et billede af forholdene lige syd for den nuværende grænse. Familien besøgte af og til en farmor i Aventoft, der dengang lå omgivet af vand, som en slags »hallig«. På

den ene side havde man den rige marsk (æ hærd), og på den anden side lå heden (æ hee). Men skønt afstanden fra barndomshjemmet i Lendemark til Aventoft kun var 20–25 km., følte Andresen det som at komme til en fremmed verden, hvor folk sagde »tug« i stedet for to, »svort« for sort og i det hele taget brugte mange mærkelige ord og vendinger. Den dag i dag føler Andresen, når han vendet tilbage fra et besøg i Aventoft og er kommet over Vidåen ved Lægan på vej mod Tønder, at nu er han igen »hjemme«.

Som en boglig forberedelse til at søge ind til postvæsnet besøgte Andresen fra 1904 drengemellemskolen i Tønder, der lededes af den tyske rektor (skoleinspektør) Andreas Kardel, far til bl.a. den senere redaktør af »Nordschleswigsche Zeitung«, dr. Harboe Kardel. Den gamle Kardel var en alvorlig kristen personlighed, der holdt en streng tugt i hjemmet, men blev en faderlig ven og rådgiver for Andresen. Kardel var medstifter af missionshotellet i Storegade, hvor Andresen var pensionær i skoletiden, og hvor bestyreren bad bordbøn før hvert måltid. Senere i livet blev Andresen selv en støtte for missionshotellet.

Fra uddannelsesårene berettes livligt om Tønder før 1. verdenskrig: en fortystet by, der kun mønstrede 13 danske stemmer ved rigsdagsvalget i 1898. Byens gemytlige fremtoningspræg var dog overvejende dansk-vestslesvigsk. Man talte et særligt tøndering-dansk med de samme morsomme diminutiver (»et lille kop kaffe«, der godt kunne bestå af tre bredfyldte kopper, »et lille lerken frisk sup'« o.s.v.). I denne hyggelige dialekt indgik en hel del dansk-tyske sprogforbistringer. Den gamle møller Bachmann, der talte tysk, kunne i anledning af et fedtet føre præstere følgende danisme: »Wie ist es doch schmaddrich«! (smadret). – Om søndagen spadserede borgerskabet til Søndermarkhus, til Altona (vel at mærke ved Tønder, ikke Hamborg), Gallehus skov, Møgeltønder slotspark eller til Lægan. De bedrestillede kørte i hestevogn en tur over Aventoft med kaffedrikning i Verlath og videre over Rudbøl, Højer, Møgeltønder og tilbage til Tønder.

Til forfatterens store sorg blev han ikke elev i postetaten. Der var ikke noget i vejen med evnerne, men uheldigvis afslørede en lægeundersøgelse farveblindhed. Det kan i dag se ejendommeligt ud, at et så beskedent handicap skulle lægge sig i vejen for en postal karriere, men det kaiserliche postvæsen sagde nej, endda to gange. I stedet blev Andresen elev på det tyske katasteramt i Tønder, nogenlunde svarende til et dansk amtslandinspektørkontor. I 1912 blev han forflyttet til Meldorf i Ditmarsken, kom tilbage til kontoret i Tønder året efter og blev (trods farveblindheden) indkaldt til militæret i 1916. Under et

ophold i Rendsborg fik Andresen lejlighed til at iagttage nogle tyske krigsskibe, der humpede gennem Kiel-kanalen efter at være blevet beskadigede under Jyllandsslaget 31. 5. 1916. Et år senere blev Andresen tilkommanderet en opmålingsafdeling ved den tyske Garde-Kavalleri-Division i Pinsk i Rusland, senere forflyttet til Alsace og Nordfrankrig. Efter våbenstilstanden i 1918 gjorde han tjeneste ved regeringens katasterkontor i Slesvig og deltog i overgangen af forretningsførelsen til dansk regi. Her accepterede Andresen et tilbud om at træde i dansk tjeneste som landmåler ved det nyoprettede amtslandinspektørkontor i Tønder.

Et afsnit i bogen vies den tyske præst i hjemsoget Bylderup, Jürgen Braren, der fik venner i begge nationale lejre, og som fik betydning for Andresens kirkelige ståsted. Det var Brarens lille steddatter, Johanne, som kong Christian X tog op til sig på den hvide hest under ridtet over den gamle grænse ved genforeningen i 1920. Braren var dengang præst i Åstrup ved Haderslev, og ret typisk tog kun hans dansksindede kone med den lille pige til Frederikshøj for at byde kongen velkommen. Uden at anfægte pastor Brarens tolerance over for de dansksindede i hans menigheder i Bylderup, Åstrup og sidst i Højer måtte Andresen dog undre sig nogle gange, da han læste Brarens skrift fra 1914: »Der Krieg und das Evangelium Jesu«. Dette skrift slutter med flg. sætning: »Krigen er en kendsgerning, en nødvendighed; denne krig er for os »ein höheres *Muss*«. Og sådan følt kan den forædle vore tanker og følelser og bestå sammen med evangeliets tanker«.

Ordet »muss« om krig og kristen tankegang forfulgte forfatteren resten af krigen. Han kunne ikke rigtig få dette med krigen som en nødvendighed for Tyskland til at rime med f.eks. overfaldet på det neutrale Belgien og krigsforbrydelserne i dette land. Han fandt det ligeledes uklogt af Braren, at han efter kaldelsen til dansk sognepræst i Højer i 1926 ikke anlagde dansk præstedragt, men fortsatte med at forrette gudstjenesten iført den tyske Talar. Det irriterede mange. Braren var således selv delvis skyld i, at der kom en grundtvigsk dansk præst, N. P. Nielsen, til sognet. Menigheden var splittet.

Bogens 2. del er Tønderminder efter genforeningen. Disse optegnelser om arbejdet bogstaveligt talt i marken, privatlivet og de kirkelige forhold giver et indforstået og levende billede af marskbyens genforeningsproces. Overgangen til danske forhold medførte store personalemæssige udskiftninger; de tyske seminaristers karakteristiske blå og røde huer forsvandt fra gadebilledet, og menigheden blev opdelt i en dansk og en tysk med hver sin præst. Andresen giftede sig med sin

forlovede gennem mange år Jessine Christensen (kaldet Sidde), og da de i 1923 fik en søn, blev den lille synet af husværten, der havde tjent 12 år ved det tyske militær. Værten undersøgte særlig drengens fødder og udrød: »Der Junge kann ein guter Infanterist werden!« Det blev drengen nu ikke, og hans kendskab til tysk uniformsvæsen skulle desværre blive en KZ-fanges.

Andresen var en drivende kraft bag restaureringen af Tønders Kristkirke i årene 1941–42. Han tog sig af søndagsskolearbejdet, og han var én af Indre Missions bærere i Sønderjylland. En status over denne kirkelige bevægelse savner ikke selverkendelse. Han taler om en lovlig indelukket og snæver holdning, »for afvisende over for fælleskirkelige møder ...Grundtvigianerne har dog for længst overvundet ...uvilje(n) mod Missionshotellet, medens missionsfolkene stadig er ret tilbageholdende med at deltage i fællesmøder og af sognepræsten arrangerede fællesmøder, der holdes andetsteds«.

Sådan er grundtonen i disse stilfærdigt fortalte erindringer: respekt for anderledestænkende både nationalt og kirkeligt. Den gamle landmåler måler med de lange mål. Men sigtet er det helt klare: et liv i tjeneste for Gud og medmennesker.

Eskild Bram

Fremtidige anmeldelser:

Professor H. P. Clausen har på grund af arbejdet i mediekommissionen måttet udskyde anmeldelsen af H. V. Gregersen: Slesvig og Holsten indtil 1830 – og Lorenz Rerup: Slesvig og Holsten efter 1830, Politikens forlag, til 1984-årbogen, hvor værkerne vil blive behandlet i artikel-form.

*

Hoffmann og Wulf: »Wir bauen das Reich«, Aufsteig und erste Herrschaftsjahre des Nationalsozialismus i Schleswig-Holstein, (Quellen u. Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Band 81, 1983) vil blive anmeldt af Anders Ture Lindstrøm i 1984 årbogen.

Bognyt

Reimer Witt: Die Anfänge von Kartographie und Topographie Schleswig-Holsteins 1475–1652.

96 s., ill., indb., Heide 1982.

De tidligste trykte specialkort over hertugdømmerne Slesvig og Holsten er Peter Böckels og Marcus Jordanus' to kort fra 1559, men ældre lokale, håndtegnede kort er bevaret i arkiver og museer. I løbet af det følgende århundrede oplevede kartografi og topografi en markant blomstring, afsluttende med Johs. Mejers og Caspar Danckwerths bekendte »Newe Landesbeschreibung«, 1652.

Dr. Witts stofmættede og overdådigt illustrerede bog giver en nyttig oversigt over kort og topografier omfattende Slesvig og Holsten fra renæssancen og indtil »Newe Landesbeschreibung«. Kartografiens udvikling skildres på bred videnskabelig baggrund, og der redegøres nøje for udviklingen fra Claudius Clavus og Olaus Magnus over de af Henrik Rantzau inspirerede arbejder indtil Mejer-Danckwerth. Også utrykte kort er behandlet. Af særlig interesse er afsnittene om den selvstændige tradition på den rige vestkyst, båret af præster og »lærde« bønder (Peter Sax). Først i 1750'erne indtrådte en ny blomstring på dette felt. Bogen sammenfatter den foreliggende forskning, og litteraturlisten muliggør videre studier.

De mange dejlige kortgengivelser, mange i farver, gør læsningen til en nydelse, men selv når man medgiver bogens karakter af en oversigt, synes det, som om de topografiske beskrivelser er stillet for meget i skyggen af kortene. Bogen kunne måske bedre have heddet »Die Anfänge von Kartographie ...« Man må derfor håbe, at bogen kan animere til mere dybtgående behandlinger af topografierne, ikke mindst Rantzaus »Cimbricae Chersonesi« (1597) og Danckwerth (1652).

L. N. H.

H. Borzikowsky m.fl. (udg.): Von allerhand Figuren und Abbildungen. Kupferstecher des 17. Jahrhunderts im Umkreis des Gottorfer Hofes.

216 s., ill., indb., Husum Druck- und Verlagsgesellschaft 1981.

Det gottorpske hertughof var i første halvdel af 1600-årene et kulturcentrum af vid berømmelse, og bl.a. talrige kobberstik og bogudgivelser tjente til at øge hoffets anseelse. Derfor fik kobberstikkere og bogtrykkere en nøgleposition. Professor Schlee behandler i bogens hovedafsnit kobberstikkerne og giver her et vigtigt bidrag til hertugdømmernes boghistorie. Både her og i følgende kapitler belyses detaljeret Adam Olearius' betydning for bogproduktionen, og specielt hans berømte rejsebeskrivelse fra østen sættes i centrum. Bogen er fornemt illustreret og afsluttes med en katalogdel, som med mange illustrationer fyldigt registrerer de 193 stik og andre tryk, som 1981 var samlet i en fornem udstilling i Husum. Bogen kan på det varmeste anbefales som et værdifuldt bidrag til 1600-årenes kunst- og kulturhistorie. Her skal specielt kun

omtales Rudolf Zöllners afhandling om vignetter, kartoucher og anden staffage på Mejers kort i Danckwerths »Newe Landesbeschreibung«. De fleste kender sikkert eksempler på de maleriske figurer af bønder og fiskere med arbejdsredskaber eller husdyr, planter osv., som så charmerende pryder kortene. Men hvor har kobberstikkerne hentet motiverne? Nu viser Zöllner overbevisende, at såvel kartoucher som figurer i mange tilfælde kan spores tilbage til foreliggende, få år gamle hollandske kortværker eller andre enkelttryk. Kobberstikkerne har kopieret og kombineret forbillederne og på den måde givet Mejer-kortene en fremtoning i stil med de udenlandske forbilleder. Tiden kendte ikke begrebet »Ophavsret«! Men vi må herefter se på de berømte vignetter med nye øjne – de har fået en ny kildeværdi.

L. N. H.

C. W. Eckersberg og hans elever.

219 s. Statens Museum for Kunst. 1983.

Tegninger af C. W. Eckersberg. 227 s. Den Kgl. Kobberstiksamling. 1983.

C. W. Eckersberg fik som bekendt afgørende betydning for den danske malerkunsts udvikling i det 19. århundrede. Hans talent blev næret i den tidlige barndom ved synet af skibene på Åbenrå og Als fjord, af malerier på Ballegård, af malermester Jes Jessens kirkeudsmykninger, portrætter og prospekter, og i Flensborg havde han sin debut som selvstændig kunstner. Barndomsegnens betydning for Eckersberg og hans forbindelser til hjemstavnen er skildret flere gange. 200-året for hans fødsel d. 2. jan. 1783 i Blåkrog i Varnæs sogn fejres nu på Statens Museum for Kunst med en stor udstilling af Eckersbergs og hans elevs malerier og tegninger. To kataloger skildrer i tekst og billeder hans livsværk. Forbindelsen til Sønderjylland er kun en detalje i denne sammenhæng. Men det berømte billede fra Rendbjerg teglværk (1830) er selvfølgelig medtaget. Det er en nydelse at blade i disse fornemme og teknisk fremragende kataloger, som er et væsentligt bidrag til dansk kunsthistorie. Man kan ikke tilstrækkeligt prise de 12 flensborgborgere, som i 1803 ved finansiel støtte muliggjorde, at Eckersberg kunne rejse til København for at påbegynde den videregående uddannelse.

L. N. H.

M. F. Blaunfeldt: Minder fra Sønderjylland, København, 1876.

genudgivet af Flensborg Avis, 1983, 136 s.

Efter at have bragt herredsfoged i Hütten herred M. F. Blaunfeldts minder som føljeton, har Flensborg Avis taget det udmærkede initiativ at genudsende bogen med forord af overbibliotekar Jørgen Hamre. Bogen er i kommission hos Dansk Boghandel, Flensborg og Padborg Boghandel. Man glæder sig over, at Flensborg Avis har udnyttet sin nye teknik til denne genudgivelse, der vil gøre det let for mange at stifte bekendtskab med Blaunfeldts spændende erindringer.

K. F.

Oversigt over årsskrifter og periodica

udgivet af lokalhistoriske foreninger og arkiver i Sønderjylland 1982/83.

Bedsted

Brudstykker af Bedsted Sogns Historie. Samlet, bearbejdet og udgivet af Henning Haugaard.

Nr. 4. Maj 1982. Indhold: E dreng o e præst – Kirken – Sagn om klokkeindskrift – Dagligdags forhold i Bedsted 1979 – Om kirkens urørlige ting og andre indkomster – Klokkeringningstraditionen.

Skriftet fås ved henvendelse til Henning Haugaard, Magnolievej 11, 6000 Kolding. Telf. (05) 53 17 61.

Bov

Fra Bov Museum.

Udgivet af Historisk Forening for Visherred.

Årgang 5. 1982. Indhold: H. H. Bang: Foreningen – Nis P. Johnsen: Træk af Kiskelund Skoles Historie – Gunnar Nielsen: Actum Hockerup 11. January Anno 1768 – R. P. Sørensen: En afkrog og verden – Foreningens bestyrelse – C. C. Sjøholm: Redaktionen.

Skriftet fås ved henvendelse til Thorvald Larsen, Østerløkke 13, 6330 Padborg. Telf. 67 19 14.

Broager

Broagerland.

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Broagerland.

Nr. 2. 1983. Indhold: Anker Moos: Kasper Jensen – Hans Krog: Den elektriske belysning i Broager – Christian Høy: Skibsfart på Egersund – Peter Andresen: Broager – Else Petersen: Fonde med tilknytning til Broagerland – Christian Petersen: Af Broager Realskoles historie – Rasmus Helming: E potmands hus.

Skriftet fås ved henvendelse til Ihles boghandel, Storegade 23, 6310 Broager. Telf. 44 11 00.

Gråsten

Historisk Forening for Graasten By og Egn.

1982. Indhold: Hans Ohrt: Min drengetid i Graasten – Poul Andersen: Pugholm Mejeri – Poul Andersen: Kirker i Rinkenæs – Årets gang – Nyt fra Lokalhistorisk Arkiv.

Skriftet fås ved henvendelse til Poul Andersen, Munkemølle, 6300 Gråsten. Telf. 65 82 44.

Hjordkær

Hjordkær-hæftet.

Udgivet af Hjordkær Borgerforening.

1982. Indhold: Jacob Hansen og Eskild Jespersen: Erindringer fra Hjordkær sogn – Hjordkær sogns første jordemoder – Christian Petersen: Villa Amerika – Johannes Jessen: Oldtidsfund i Sdr. Ønlev – Årets gang i Hjordkær.

Hæftet fås ved henvendelse til Anders Eriksen, Fuglevænget 27, Hjordkær, 6230 Rødekro. Telf. 66 68 30.

Hørup

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn.

Nr. 1. 1983. Indhold: Hans Th. Tækker: Om historien i sognet – Vilkårsbreve – Vilkårsbrev fra Høruphav – Høruphavs udflytning – Nytårssang – Børnerim og remser – Degnen, der skrev på dialekt – En sandfærdig historie – Bøndernes ydelse til præsten – Tolvmænd – Hånd- og spandtjeneste – Bøndernes tjenstydelse under krigen 1870 – Trafik mellem sognene – Regning fra Mortens-øl – Firlinger i Mjang – Køernes navne – Hyldetræets nytte – Aftægtskontrakt – Folketælling – Det gamle Høruphav – Høruphav krigshavn – Kongebesøg i Høruphav – En »konge« fra Kjøbæk – Andreas Kaad, Mindebjerg – Fire originaler fra Mindebjerg – Fødevarerpriser 1875 – Middel mod gigt – Det danske sprog 1876 – Udviklingen i sognet – Da gammel Pæ' smej lo o sit dødslej.

Skriftet fås ved henvendelse til Jens Verner Nielsen, Bagergyden 1, Høruphav, 6400 Sønderborg. Telf. 44 55 80.

Lintrup

Et Gammelt Sogn. Et Grænsesogn.

Udgivet af det lokalhistoriske udvalg.

Nr. 5. Maj 1982. Indhold: Distriktsjordemoder og bygmesterkone – Skærbækhus.

Nr. 6. September 1982. Indhold: Hen ve æ sypiig – Mænd med ansvar – En Mejlbylærers eftermæle – Om starten af en vognmandsforretning og tre kaffepuncher.

Nr. 7. Februar 1983. Indhold: Lintrup mølle – Vejforlægninger – En krigergrav under køkkengulvet.

Nr. 8. Maj 1983. Indhold: Den gådefulde himmel – Im Namen des Königs – Hans Pilegaard – Skolesager – Forsamlingshuse.

Skriftet fås ved henvendelse til Povl Hinge, Lintrup skole, 6660 Lintrup. Telf. 85 53 18.

Løjt

Det gamle Løjt.

Udgivet af Løjt Sogns lokalhistoriske forening.

Nr. 5. 1982. Indhold: Jes M. Holdt: Egnens hjem i vore oldeforældres dage – Margrethe Callesen: Kaptajn Eschel Krabb – Bent B. Thomsen: Fra foreningens billedarkiv – Jes M. Holdt: En original – Petrea Schmidt: Den gamle fæstebog fra 1869 – Sophie Berg: En del nyttige råd »som visseligen hjælper« – Mads J. Lildholdt: Vore veje – Petrea Schmidt: Det gamle teglværk i Bodum – Anker Jensen: Løjt sogns første genforeningssten – Urban Schrøder: Da de blev fulde og legede blindemumme omkring ligkisten i Løjt Kloster – Petrea Schmidt: Niels Træskomager – Jens Bruun: Løjt Sogns Almissekasse – Hans H. Toft: Et Par hovres Krønneker fra Løjt – Frode Kirk: Strandgården fra Barså – Petrea Schmidt: Daglejersønnen fra Skovby, der blev storindustrifyrste ved

Ruhr – Sophie Berg: Om sømanden Nis Styding fra Dyrhave – Jes M. Holdt: En botanisk passiar.

Skriftet fås ved henvendelse til M. J. Lildholdt, Barsøvej 89, Løjt Kirkeby, 6200 Åbenrå. Telf. 66 73 83.

Rødding

Historisk årbog for Rødding kommune.

Udgivet af Rødding bibliotek.

1982. Indhold: P. A. Callø: I »Hejmdal«s tjeneste som bladets medarbejder i Rødding – H. J. Physant: Fra statsbankerot til velstand. Op- og nedgangstider i Langetved – Søren Petersen: Barndomserindringer fra Lintrup omkring 1900 – Niels H. Krag Nielsen: Byggestilen på Røddingegnen mellem 1840 og 1880 – Oversigt over lokalhistoriske foreninger og udvalg i Rødding kommune.

Skriftet fås ved henvendelse til N. H. Krag Nielsen, Rødding bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding. Telf. 84 12 88.

Ullerup

Munin.

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Ullerup sogn.

Nr. 12. 1982. Indhold: Niels Thuesen: En krigsfange fortæller – Peter Clausen og Niels Thuesen: E drejer å Avnbøløstelvej – Jens Lampe: De bød hende trældom i hendes egen borg – F. S. Grove-Stephensen: En indberetning fra pastor Fejlberg i Ullerup 1864 – Niels Thuesen: Mindestenen på Philipsborgvej – Jens Lampe: Kendte personer fra Ullerup sogn: Lorenz Friis – Niels Thuesen: Af samlingen gamle papirer og dokumenter – Johs. Schön: Uddrag af Dybbøl Posten 1885 – Niels Thuesen: Det daglige brød – Niels Thuesen: Angående militære anlæg i Ullerup sogn.

Skriftet fås ved henvendelse til Niels Thuesen, Kalvetoft 25, Ullerup, 6400 Sønderborg. Telf. 46 13 46.

Varnæs

Varnæs Birk.

Udgivet af Varnæs Birks Borgerforening.

Nr. 8 1983. Indhold: Gynther Hansen: Barn i Varnæs – Peter Petersen: Nogle historiske og geografiske skildringer af Varnæs sogn – Ib Andersen: Vestergård II – Peter Petersen: Minder fra konfirmationstiden – Ib Andersen: Hejmdal 1909–10 – Ib Andersen: C. W. Eckersberg – Urban Schrøder: Degn Gammelgaard og sagnnovellen om junker Vigge – Ib Andersen: Omkring skipper og bolsmand Jørgen Kjøbmand og hans slægt – Thomas Kaufmann: En skovhytte – Jes Chr. Clausen: Varnæs Birks Borgerforening.

Skriftet fås ved henvendelse til Svend Agertoft, Vodagergård, Varnæs, 6200 Åbenrå. Telf. 68 01 94.

Ib Andersen

Noter og nyt

Nekrolog

Hans Neumann. 2/11 1908–15/10 1982.

Det stod vel næppe skrevet i stjernerne, da gårdejer i Sønder Vilstrup Bertel Neumann og hustru Marie den 2. november 1908 fik en søn, at han skulle holdes til bogen og blive den genforenede landsdels førende arkæolog. Hans Neumann kom fra den tyske folkeskole til Haderslev Katedralskole, hvor han 1927 bestod den klassisk sproglige studentereksamen. Således rustet begyndte han at studere historie og græsk ved Københavns Universitet og blev her cand. mag. 1936 – i en tid, hvor der var mange arbejdsløse historikere. Neumann havde imidlertid i studieårene gjort tjeneste som volontør ved Nationalmuseet, og hans arkæologiske interesse og viden var her blevet udviklet og styrket, så at han et par måneder efter embedseksamen d. 1. april 1936 kunne afløse C. M. Lund som leder af Haderslev Museum. Han fik derved sit virke i sin hjemstavn, og et lokalkendskab er ikke nogen ilde kvalifikation for en arkæolog og museumsmand. Med stor tillidsfuldhed henvendte amtets befolkning sig til ham om fund og observationer, og han kunne vente til også det psykologisk rigtige tidspunkt for en udgravnings påbegyndelse var inde. Har en museumsmand og arkæolog ikke dette fortrolige og tillidsfulde forhold til den befolkning, i hvis områder han arbejder, og formår han ikke at skabe interesse for egnens historie og arkæologi, kan mangt og meget let gå i skrotbunken.

Neumanns udgravninger vandt altid stor interesse, ikke blot blandt den lokale befolkning, men også interesserede foreninger ude fra kunne aflægge besøg ved dem, og når besøgene var anmeldt, kunne man både søgn og helg få indgående forklaringer. Især har vel nok de store udgravninger ved Ejsbøl haft almindelig interesse, og hvor mange gange har Neumann ikke her med den største selvfølgelighed og tålmodighed måttet besvare de mange ofte helt dilettantiske spørgsmål, som kunne blive stillet fra deltagerne. Besindighed og tålmodighed var nogle af hans værdifulde karaktertræk, men hvis man af den grund kunne forledes til at tro, at han ikke vidste, hvad han ville, tager man fejl. Han kunne også sige nej, og således skal det også være, når respekt skal hævdes og venskab holdes.

Det er ikke her hensigten at redegøre for Neumanns virksomhed som arkæolog og museumsmand. Det formår andre bedre end jeg, men nævnes bør dog de tre fund og udgravninger, som han selv anså, om ikke for de vigtigste, så dog for de mest interessante, nemlig Kastrup-fundet, Ejsbøl-udgravningerne og undersøgelserne omkring Olgerdiget, i almindelighed ellers kaldet Olmersdiget. Af disse undersøgelser havde han ved sin pensionering sat sig for at skrive om Olgerdiget og Kastrup, men han nåede kun at få førstnævnte afsluttet. Om de arkæologiske undersøgelser omkring Olgerdiget, som han i årene 1963–72 foretog sammen med Vilh. la Cour, forelå ved hans død det store værk: Olgerdiget – et bidrag til Danmarks tidligste historie, hvorom hans mangeårige medarbejder ved udgravningerne i Ejsbøl Mogens Ørsnes i Sønderjysk

*Hans Neumann ved arbejdet i marken efterår 1966
(Foto: Historiske Samlinger fra Sønderjylland)*

Månedsskrift har skrevet en stor og meget vidende anmeldelse med spørgsmål, som Neumann sikkert havde glædet sig til at svare på. I det hele taget færdedes hans tanker i de sidste måneder meget i glade forventninger til den diskussion, som ville opstå ved bogens fremkomst. Denne drøftelse oplevede han imidlertid ikke, ja han nåede endog kun lige at se sit store værk i rentryk.

Så kan man måske fristes til at spørge, om bogen om Olgerdiget vil blive stående som Hans Neumanns livsværk – ja måske udadtil i den store, men for oldtidsforskningens vedkommende lidt diffuse videnskabelige verden. For os andre, den brede sønderjyske befolkning er det nok andre ting, som tæller mere ved bedømmelsen af Hans Neumanns liv og virke. Vi vil som anført især mindes ham som den, der mere end nogen anden har været med til at vække interessen for arkæologien og forhistorien i vor landsdel. Vi vil mindes ham som den fremragende fortæller ikke blot ved udgravningerne, men også på Historisk Samfunds og andre foreningers egnsvandring og udflugter, hvor høje, grave, dysser, voldsteder og bygninger blev bragt ind i deres rette

historiske sammenhæng. Tusinder, ja titusinder har hørt ham fortælle om vor sønderjyske fortid – også i forsamlingshuse, i aftenhøjskoler og studiekredse. Det folkelige oplysningsarbejde havde en god mand i Hans Neumann.

Der blev kaldt på ham fra mange sider. Man drog nytte af hans viden og dygtighed inden for det organisatoriske arbejde. I styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland sad han i to perioder, fra 1940–62 og fra 1965–71. Ved det generationsskifte, der fandt sted inden for Historisk Samfunds ledelse omkring 1940, kom Neumann til at beklæde kassererposten, en opgave, som en overgang lagde stærk beslag på hans og hans hustru, fru Lis' arbejdskraft, idet både medlemsregnskabet, som var kommet i uorden, og ekspeditionen af bøgerne i den 1939 påbegyndte skriftserie dengang blev ordnet af kassereren. Regnskabet tredobledes i løbet af nogle få år, og medlemstallet fordobledes takket være en stor indsats af Neumann og Johan Hvidtfeldt, som 1941 overtog sekretærposten. Da Neumann i 1947 også var blevet medredaktør af Sønderjysk Månedsskrift og ligeledes havde overtaget tidsskriftets ekspedition og regnskab, blev arbejdet for omfattende for ham, og han måtte derfor 1948 frasige sig kassererposten, hvad han kunne gøre i forvisningen om, at foreningens økonomi nu var ledet ind i solide baner. Indtil 1961 var han medredaktør af Sønderjysk Månedsskrift, og han øvede her en dygtig indsats i en periode, hvor der ikke blot måtte konkurreres på indhold og økonomi med andre sønderjyske tidsskrifter, men især er foreningen ham tak skyldig for den gode måde, han var med til at redde tidsskriftet gennem en krise, forårsaget af en københavnsk annonceagent. Mange andre ville have givet op i den situation, men takket være Neumanns lyse syn og udholdenhed blev udgivelsen fortsat. Efter de magre år kom på ny de fede.

Fra det mangeårige samarbejde og venskab med Hans Neumann står endvidere klar i erindringen hans værdifulde medvirken ved Historisk Samfunds omorganisering i 1950'erne. Han var her med i det snævre udvalg, som planlagde ændringen, og der blev lyttet til hans kloge råd. Da der var kommet nye folk til i Sønderjysk Månedsskrifts redaktion 1961, fandt Neumann, at han i hvert fald for en tid måtte trække sig tilbage fra styrelsen, men kun et par år derefter blev der igen kaldt på ham, og han lod sig overtale. Man kunne ikke undvære hans sagkundskab og inspiration, og i årene 1965–71 udfyldte han da igen sin plads i styrelsen, hvor han af redaktionerne blev brugt som konsulent ved arkæologiske og andre forhistoriske artikler. Ved årsmødet i Nordborg 1971 trådte han endelig og med tungt hjerte ud af styrelsen. Hans arbejde med Olgerdiget og planerne om den nye museumsbygning lagde beslag på hans fulde arbejdskraft. Han blev på årsmødet under stor hyldelse udnævnt til foreningens æresmedlem. Dog har han også i årene derefter stillet sig til rådighed som foredragsholder og på anden måde været behjælpelig ved foreningens arrangementer. I denne sammenhæng havde han svært ved at sige nej. I tre årtier ydede Hans Neumann en stor indsats inden for Historisk Samfunds ledelse som organisator, foredragsholder, redaktør og medarbejder ved de to tidsskrifter.

Også på anden måde har han været med til at præge landsdelens historiske arbejde. Det var ham magtpåliggende, at kendskabet til museets virksomhed blev spredt i de videst mulige kredse, og derfor begyndte han 1948 udsendelsen af trykte årsberetninger, som fra de første spæde tilløb på 10–20–30 sider

Hans Neumann i fornemt selskab med dronning Ingrid og museumsformanden, amtsrådsmedlem Helga Hørlich ved museumsindvielsen 1977 (Foto: Historiske Samlinger for Sønderjylland)

udviklede sig til en virkelig årbog på over 100 sider, hvori der ikke blot berettes om museets arbejde i trange lokaler og i marken, men hvori der også af udenforstående blev bragt artikler med emner fra Haderslev amt i fortid og nutid. Denne publikation blev senere forbilledet for og erstattet af det sønderjyske museumsråds årsskrift. Egne undersøgelser har han naturligvis først og fremmest publiceret i museets årbog, men han har også været bidragyder til Sønderjysk Månedsskrift, Sønderjyske Årbøger, Kuml og Fortid og Nutid. Endvidere var han redaktør og medforfatter ved hjemstavnsbogen: Fra Gelsbro til Lillebælt, hvor han skrev gode kapitler om oldtiden, den middelalderlige adel og dens voldsteder og om Haderslevhus og Hansborg. I Gunnar Knudsens og Knud Kretschmers bog om Angel skrev han ligeledes og var allerede her inde på samme emnekreds, som senere i Olgerdiget skulle blive hans litterære hovedværk. Det ville være en fortjenstfuld gerning, om der – måske i det sønderjyske museumsråds årsskrift – kunne gives en bibliografi over Hans Neumanns forfatterskab. Man ville heraf kunne fornemme, hvor alsidig en arkæolog, han var, og denne bibliografi vill blive et væsentligt hjælpemiddel ved studiet af den sønderjyske arkæologi.

Neumann holdt af at arbejde i det stille. Han var ikke tilhænger af store ord og bravader, men ikke desto mindre har hans virke sat sig blivende spor inden for organisatorisk arbejde af forskellig art. Hans betydningsfulde arbejde inden for Historisk Samfund er alt nævnt. Allerede i sin ungdom var han 1930 initiativtager til oprettelsen af Haderslevsamfundet, hvis kasserer og formand han en overgang var. Han var – ofte sammen med vennen Olav Christensen – initiativtager og medstifter af særlige haderslevske institutioner som f.eks. Haderslev byhistoriske Arkiv 1946, Haderslev Arkiv- og Museumsforening, hvis første formand han var fra 1954 og Selskabet til Bevarelse af gamle Bygninger i Haderslev 1965. Endvidere var han i perioder medlem af bestyrelserne, til tider formand, for Haderslev Kunstforening, turistforeningen og Foreningskontakt. Også uden for landsdelen blev der kaldt på ham. Han nød stor anseelse både inden for den danske og slesvig-holstenske museumsverden og havde et godt samarbejde med kollegerne på Gottorp slot. Danske museumsfolk valgte ham ind i bestyrelsen for Jysk arkæologisk Selskab, og hans anseelse understreges af, at han 1962–66 var medlem af Statens Lokalmuseumstilsyn.

Havde vi opremset alt dette for Neumann, ville han jo nok stilfærdigt have sagt: Men det vigtigste er dog opførelse af den nye museumsbygning. Det var med berettiget stolthed, han i 1977 kunne fremvise det nye moderne museum, der som landsdelens arkæologiske hovedmuseum nu kunne illustrere mange af de udgravninger, han havde ledet. Idet han fulgte en af sine læremestre, dr. Mackeprangs eksempel, tog han sin afsked kort efter indvielsen, og han overlod derved yngre efterfølgere at udfylde store dele af de nye rammer. Nævnes bør i denne forbindelse dog, at han ikke blot skabte et arkæologisk museum. Egnens almindelige folkekultur er også repræsenteret, og her tænkes navnlig på den fornemme tekstsamling, som hans hustru, Lis Neumann, anvendte så megen flid og fingerfærdighed på at få udstillingsklar til indvielsen.

Vi kunne have undt Hans Neumann mange gode arbejdsår efter pensioneringen. Han havde så mange optegnelser og beskrivelser fra udgravninger, som han gerne ville have bearbejdet og publiceret. De ligger nu på Haderslev Museum, hvor andre kan udnytte dem. Et rigt, arbejdsfyldt levnedsløb er slut, og for hans venner og medarbejdere er kun tilbage at sige det ene ord – tak.

Peter Kr. Iversen

Arkiver, samlinger og institutioner

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, 1982

Året 1982 betød for landsarkivet en fornyet rekord i besøgstallet, som i forhold til det foregående år forøgedes med 20% eller 600 besøg til 3667. Takket være en udførlig statistik, som er blevet ført hele året, kan der siges lidt mere om dette tal, selvom en endelig analyse endnu ikke er afsluttet. Det kan dog oplyses, at de 3667 besøg fordeler sig på 1128 forskellige personer, som i

gennemsnit hver aflagde godt 3 besøg på landsarkivet i årets løb. Mere overraskende er det måske at kunne konstatere, at over halvdelen af de besøgende – nærmere bestemt 633 personer – var førstegangsbesøgende og altså aldrig havde besøgt læsesalen før. Det siger sig selv, at disse besøgende stiller større krav til ekspeditionspersonalet, og at dette må føles ekstra belastende i en tid, hvor besparelserkravene år for år bliver mere og mere mærkbare. Det har derfor været betragtet som en væsentlig opgave at forbedre arbejdsvilkårene på læsesalen og forenkle ekspeditionsproceduren. Opstillingen af xerokopierede kirkebøger til selvekspedition er således blevet fortsat og blevet suppleret med opstilling af xerokopier af – foreløbig – folketællingerne 1840 og 1845 for hele det slesvigske område. Omkring halvdelen af alle ekspeditioner foregår nu som selvekspedition, hvilket tydeligt har givet sig udslag i antallet af fremtagne arkivalier, der er faldet fra 19.470 til 14.469 trods det stigende besøgstal.

Antal udlån til administrationen er steget fra 77 til 123 enheder, udlån til andre faldet fra 213 til 92 enheder. Årets tilvækst har været 187,60 m mod 446,38 m i 1981. Derimod er antallet af skriftlige forespørgsler steget fra 185 til 256 og udstedte attester fra 29 til 62, hvilket formentlig skal ses som dokumentation for navneforandringer i forbindelse med den nye navnelov, selvom disse endnu ikke har givet sig udslag i antallet af tilføjelser og rettelser i kirkebøger og personregistre på landsarkivet (888 mod 1030). På værkstedet er indbundet og restaureret knapt 700 bøger og arkivbind og udført 54.000 procesenheder. Blandt årets afleverede private arkiver er der særlig grund til at nævne lærer Jes M. Holdts samlinger vedrørende Løjt sogns historie og skoleinspektør Børge L. Barløses samlinger vedrørende lærere i Sydslesvig indtil 1864.

Landsarkivets i forvejen meget betydelige samling af slesvigsk og tysk juridisk litteratur er i årets løb blevet væsentligt forøget, idet landsarkivet overtog den tidligere Søndre Landsrets bogsamling og den tyske juridiske litteratur fra dommerembedet i Sønderborg. Bogsamlingen er på dette specielle område nu enestående i Danmark.

Landsarkivet har helt fra sin oprettelse været stærkt engageret i indsamling af private personers og foreningers arkiver, og i 1982 lykkedes det at færdiggøre og udsende en duplikeret registratur over 500 »Private forenings- og institutionsarkiver«, som er afleveret til landsarkivet. Vi anser denne publikation for at være meget nyttig, idet man i modsætning til embedsarkiverne ikke på forhånd kan vide, hvilke arkiver der er afleveret.

Samarbejdet med Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland (LASS) er i årets løb blevet udbygget, dels med affoldelse af en informationsaften og dels med gennemførelsen af den første sønderjyske xerokampagne, hvorunder der fremstilledes 38.000 kopier af fortrinsvis kirkebogssider til de lokalhistoriske arkiver. Landsarkivet håber gennem en fortsættelse af dette arbejde på den ene side både at kunne skåne originalarkivalierne og aflaste læsesalen og på den anden side at åbne mulighed for at udnytte arkivmaterialet lokalt. En mere intensiv kopispredning i de kommende år vil derfor stå højt på landsarkivets prioriteringsliste, men vil kun kunne gennemføres ved midler udefra eller som led i et større samlet projekt.

Hans H. Worsøe

Historiske Samlinger for Sønderjylland, 1982.

Ved et styrelsesmøde den 17. december 1982 indtrådte museumsinspektør Birgitte Kragh Rasmussen som det sønderjyske museumsråds repræsentant. Professor, dr. phil. Troels Fink genvalgtes som formand, medens landsarkivar H. Worsøe nyvalgtes som næstformand. Fhv. landsarkivar Peter Kr. Iversen fortsætter som daglig leder. Som afløser for fru Vibeke Gribsvad er Jens Ravn Jensen tiltrådt den 21. maj 1982 med en ugentlig arbejdstid på 12 timer fordelt på 3 dage. Fru Birthe Wiwe fortsætter med billedregistreringen, medens Erland Møller fører regnskabet.

Lokalbibliografien: Forhåbningen om at få dette store og vigtige arbejde udført som beskæftigelsesforanstaltning for arbejdsløse cand. mag.'er og

Kammerherre, lensgreve Hans Schack har 1981 til Historiske Samlinger for Sønderjylland afleveret et stort arkiv af fotografiske plader, hvorimellem mange optagelser foretaget af farfaderen, den lærde ægyptolog, som også var en flittig og dygtig amatørfotograf. Mange af optagelserne går tilbage til omkring århundredskiftet. Der er nu ved at blive taget aftryk af pladerne, som foruden motiver fra den grevelige familie bl.a. omfatter optagelser fra den vestslesvigske natur. Her vises en af de nu længst forsvundne »vandmøller«, d.v.s. pumpemøller fra Møgeltønder Kog.

bibliotekarer er i første omgang strandet, men det bibliografiske udvalg holder øjnene åbne for andre muligheder.

Registrering af Karl Clausen-båndene: Registreringen af disse bånd sker ved et samarbejde med Sanghistorisk Arkiv ved Århus Universitet. Arbejdet udføres af studentermedhjælper Thomas Petersen under tilsyn af universitetslektor Kirsten Sass Bak. Arbejdet er aftalt afsluttet ved udgangen af januar 1983. Efter modtagelsen af registret, hvoraf Danmarks Radio skal have en kopi, vil Karl Clausen-båndene i Historiske Samlinger blive nummereret og opstillet på samme måde som kopisamlingen i Sanghistorisk Arkiv. Der har været afholdt møder mellem repræsentanter for Sanghistorisk Arkiv og Historiske Samlinger om registreringen den 18. marts og 3. december 1982.

Båndarkivet iøvrigt: Historiske Samlinger har i nogle år optaget en del af regionalradioens udsendelser og har nu en samling på ca. 100 bånd herfra. Et væsentligt antal af landsdelens fremtrædende personligheder stemmer er herved bevaret for eftertiden. Båndene er registreret på person, sag, sted og tid. Historiske Samlinger har også selv i 1982 og i forbindelse med Åbenrå byhistoriske Forening optaget interviews og foredrag, bl.a. fhv. stiftamtmand C. A. Vagn Hansens fire erindringsforedrag. Når bortses fra Karl Clausen-samlingen har Historiske Samlinger nu selv ca. 300 bånd og opbevarer endvidere 38 bånd, som tilhører Åbenrå byhistoriske Forening. Et par af båndmaskinerne er over 20 år gamle og nedslidte. Nye må derfor søges anskaffet.

Billedsamlingen: Afleveringerne har i 1982 omfattet 1137 stk. fotografier og postkort, samt et billedalbum, som har tilhørt bispedatteren og forfatterinden Amalie Niensens familie. Blandt afleveringerne kan iøvrigt særligt nævnes lærer J. Holdts samling på 136 billeder af bygninger og personer på Løjt og Max Laursens samling på 76 fotos, især fra kong Christian X's »eriksgata« i Sønderjylland 1920. Endvidere er der værdifulde afleveringer fra apoteker E. Andreassen, Børkop, adjunkt Jenni Witte, Åbenrå, overtoldbetjent Aage Hansen, Kruså og fhv. skoleinspektør Børge Barløse, Århus. Ved indlån af et album tilhørende Gert Ravn Nørgaard, Oksbøl er affotograferet 15 billeder af Herman Bangs Tines slægt (Kjærbøllingslægten). Fuldmægtig Faaborg afleverer til Åbenrå byhistoriske Forenings arkiv fotografier af åbenråske huse, der nedrives eller ombygges.

Forarbejdet til mikrofilmingen af den Sundbøl'ske samling omfattende 2500 fotografiske plader med sønderjyske motiver er fortsat sammen med Haderslev Museum og de sønderjyske lokalhistoriske arkiver. Til dette arbejde er der modtaget et tilskud på 8000 kr. fra den sønderjyske amtskommune. Der blev 1982 udlånt eller kopieret godt 100 billeder til illustration af bøger og afhandlinger, og der har til fremvisning i TV været udlånt en filmsrulle, som viser isbådstransport under besættelsen. En film, der tilhører Åbenrå byhistoriske Forening, og som viser et af idrætsforeningen ÅGS i 1932 arrangeret stævne i Åbenrå, hvori der var deltagelse fra arbejderidrætsgrupper syd for grænsen, er blevet kopieret bl.a. ved tilskud fra Åbenrå kommune. Filmen blev efter kopieringen vist for ÅGS's medlemmer på landsarkivet den 5. november 1982.

Samtidig med denne kopiering er for egen regning kopieret en lille stump film, der er optaget af Chr. Demuth og som viser kronprins Frederiks deltagelse i indvielsen af Rabsted idrætsplads 1939. Filmen har en særlig interesse derved, at den viser amtslæge H. Lausten-Thomsen på talerstolen. Flere af filmene, såvel de, der tilhører Åbenrå byhistoriske Forening som Historiske Samlingers egne, er meget medtagne af tidens tand og skal kopieres, før de kan fremvises, idet de ellers vil gå til grunde.

Peter Kr. Iversen

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1982

Året 1982 har været et godt arbejdsår med en række krævende opgaver.

Den 6. december udkom Paul Tappes billedværk »Det gamle Kær herred i billeder og tekst. Die alte Karrharde in Bild und Text«. Med dette værk fortsatte Paul Tappe sin kulegravning af kulturhistorie og folkeliv i det spændende område mellem den nuværende dansk-tyske grænse og sydgrænsen for afstemningsområdet i 2. zone i 1920, Søholm å. Denne billedbog har fået en god modtagelse i både dansk og tysk dagspresse. Med billedbøgerne »Det gamle Læk« (1977) og »Det gamle Kær herred« (1982) er et større projekt blevet afsluttet.

Med de seneste års udgivelser (»Det gamle Læk«, »Egernførde bys historie«, »Granit i Angel«, »Dansk i hagekorsets skygge« og »Sønderjyden Christian Paulsen«) har Studieafdelingens bogproduktion nået en høj standard både med hensyn til indhold og udstyr. Vi håber, at vor kommissionsaftale med Forlaget Rosenkilde og Bagger, vil resultere i et salg, der svarer til bøgernes kvalitet.

Under bearbejdelse er Franz Wingenders store manuskript »Mit danske liv. Baggrund for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1950«, hvori han fortæller sine barndoms- og ungdomsoplevelser og samtidig giver en bred skildring af det folkelige fællesskab, der var det bærende element i de tre for Sydslesvigs skæbne afgørende årtier efter den første verdenskrig.

De selvbiografiske samleværker »Barn i Flensborg« (1972 og 1973) og »Barn og ung i Flensborg« (1977) vil få en fortsættelse med bogen »Barn og ung i Sydslesvig«. Efter at vi nu har modtaget en række spændende manuskripter og lydbånd, kan vi begynde med at tilrettelægge dette nye bind, der gerne skulle udkomme i 1983.

Studieafdelingens stipendiat, cand. phil. Ole Ventegodt blev den 1.2.82 udnævnt til inspektør på Orlogsmuseet i København. Han fortsætter arbejdet med sin afhandling om »Flensborgs søfart og handel i den florissante tid (1750-1805)«. I efteråret 82 kunne han proppe alle 1082 flensborgske skibe i et EDB-anlæg; de blev til nogle kilo EDB-udskrifter, der nu skal oversættes til forståeligt dansk.

Lærer Niels Vollertsen, der tiltrådte sit stipendium den 1. juli 1981, har afleveret det første manuskript-udkast om »Stridighederne om Sli-silden 1805-1935«. Hans arbejde med fiskeriet på Slien resulterede desuden i en skildring af »Fiskerlejet på Holmen i Slesvig 1800-1910« og en artikel om »Arnæs' og Kappels økonomiske udvikling 1800-1930«.

Cand. phil. Bjørn Rosengreen, der var stipendiat i 1974-75 og fra 1977 til 1980, har, efter at hans bog om »Dr. Werner Best og tysk besættelsespolitik i Danmark 1943-45« i 1982 blev udgivet på Odense Universitetsforlag, genopta-

get sit arbejde med det omfattende manuskript om »NSDAP i Slesvig-Holsten 1925–1934«.

Bibliotekslektoren har udover stipendiaternes vejledning og redaktionsarbejdet med Studieafdelingens udgivelser holdt 8 foredrag (»Det gamle Flensborg«, »Mindretallet og nazismen 1933–1939«, »Dansk arbejde i Sydslesvig i dag«, »Chr. Paulsen, den første Sønderjyde«, »Die dänische Gemeinde in Flensburg«, »Die Nationalitätenfrage in Südschleswig aus dänischer Sicht« og flere). Han har skrevet enkelte boganmeldelser og en artikelserie »Slesvigs historie efter 1864«. Desuden har han fortsat sin indsamling af kildestof til manuskriptet »Den danske menighed i Flensburg 1588–1984«, der gerne skulle udkomme i næste år.

En række danske og tyske studerende har igen søgt og fået vejledning og har trukket på Studieafdelingens gode muligheder for adgang til information gennem Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Studieafdelingen takker Oberst H. Parkovs Mindefond, som den 15. februar 1982 bevilgede midler til køb af 50 eksemplarer af Johan Runge: Sønderjyden Christian Paulsen, der af Amtsentralen for undervisningsmidler i Åbenrå blev fordelt til skoler i Sønderjylland.

Johann Runge

Institut for Grænseregionsforskning, 1982.

1982 var igen et travlt år på Institut for Grænseregionsforskning. Aktiviteten er øget væsentligt i kraft af større tilskud fra fonde og især mere kontraktforskning.

Det er specielt projekterne om uddannelsesforholdene og den økonomiske struktur i grænselandet, herunder udviklingen af en regionaløkonomisk model for Sønderjylland, der har påkaldt sig en betydelig interesse i og uden for regionen. Foruden disse opgaver er arbejdet blevet fortsat med projekterne om det tyske mindretals historie, de sproglige forhold i grænseegnen og folkesangen i Sønderjylland. Hertil kommer to nye projekter om detail- og engroshandlen samt om den offentlige sektors betydning for grænseregionen.

I 1982 udsendte instituttet 2 nye bøger om grænsehandel og grænsependling, samt et debatoplæg om Storebæltsforbindelsen, mens bogen om Hærvejen i Sønderjylland blev genoptrykt i et nyt oplag. Hertil kommer udsendelsen af 8 arbejdsrapporter om bl.a. erhvervsudvikling, beskæftigelsesstruktur og uddannelsesforhold i Sønderjylland. Foruden arbejdsrapporterne er vi også begyndt at udsende en skriftserie med titlen »Modelpapir«. Den henvender sig først og fremmest til fagfolk, og bringer nogle af resultaterne fra arbejdet med den regionaløkonomiske model – kaldet SØREN (SØnderjyllands REgionaløkonomiske Nationalregnskabsmodel). I denne serie har vi hidtil udsendt 6 publikationer. Endelig er der igen i 1982 udkommet 3 numre af instituttets lille tidsskrift P L U K, hvis artikler i let tilgængelig form orienterer om den forskning, der foregår i eller om Sønderjylland.

Foruden forsknings- og udgivervirksomheden kan vi også i det daglige glæde os over mange henvendelser fra såvel privatpersoner som offentlige myndigheder og institutioner om emner, der ligger inden for vores virksomhed. Det er en kontakt, som vi sætter megen pris på, og som er med til at gøre instituttet til en naturlig del af dagligdagen i grænselandet.

Hertil kommer de mange foredrag, konferencer og anden informationsvirksomhed, som instituttets medarbejdere deltager i både i og uden for landsdelen. I den forbindelse arrangerede instituttet også i påsken 1982 for Rødekro kommune en lokalhistorisk udstilling på Kalvø om øens og egnens historie. Udstillingen blev set af 2000 besøgende og er med til at illustrere bredden i instituttets virksomhed.

Henrik Becker-Christensen

Museer

Haderslev Museum

Efter to års hektisk udgravningsaktivitet i forbindelse med anlæggelsen af det sønderjyske naturgasnet kunne museet i 1982 trække vejret lidt lettere med kun én undersøgelse foranlediget af gasprojektet. Men alligevel blev årets udgravningsarbejde ganske omfattende med ialt 23 større og mindre undersøgelser. Blandt de vigtigste emner kan her nævnes: Rendsyrjægerbopladsen ved Jels, en række overpløjede gravhøje i Gram kommune, en anselig bronzealderhøj ved Vojens, en stor jernalderboplads fra 400-tallet e.Kr.f. øst for Tønder samt en vikingebåd fra farvandet ved Barsø.

Sværvægteren blandt udgravningerne har ubetinget været den ca. 13.000 år gamle Jels-boplads, som blev påvist ved en prøveudgravning i 1981. Med påskriften »Danmarks ældste boplads« blev der stillet store forventninger til årets kampagne, men resultatet skuffede ikke. Foruden en væsentlig forøgelse af det sparsomme redskabsinventar lykkedes det at indkredse selve bosættelsesområdet. Tilbage står kun at undersøge en fugtig lavning nord for bopladsen, hvor der muligvis kan være affaldslag bevaret.

Den omfattende udgravning i Jels foregik ligesom udgravningerne i Gramområdet i samarbejde med Sønderjyllands amtskommunes tekniske forvaltning (beskæftigelsesmidler), og endvidere modtog undersøgelsen et stort tilskud fra Statens Humanistiske Forskningsråd. Kombinationen beskæftigelsesarbejde/arkæologiske udgravninger er ikke ny, men er naturligvis blevet aktualiseret i de senere år. Under de fleste omstændigheder kan det udmærket lade sig gøre at forene de to ting, og erfaringsvis har det vist sig at være en meget populær form for beskæftigelsesarbejde. Men det er en nødvendig forudsætning, at der stilles tilstrækkelige bevillinger til rådighed til faglig ledelse og senere bearbejdning af undersøgelserne.

Arbejdet i museets konserveringsafdeling har fortsat været koncentreret om opgaver i forbindelse med de løbende udgravninger og opbygningen af den permanente udstilling. Derimod er der fortsat en stor del af museets ældre samlinger, som er i en meget dårlig bevaringstilstand. En del konserveringsopgaver sendes som hidtil ud af huset.

På udstillingsområdet har der som de foregående år været arbejdet intenst med den permanente udstilling. Bl.a. er der taget fat på afsnittene om vikingetid og middelalder. Men herudover har der også været plads til en hel del særudstillinger. Det er ialt blevet til 11 udstillinger, hvoraf Haderslevs aktive Kunstforening tegner sig for de fem. Emnerne har som sædvanlig været mangfoldige spændende fra Sydslesvig og Grønlandsk Kunst til børnetegninger, pladeomslag, insekter og konserveresdåser. Alt i alt nåede museets besøgstal

op på 25.000 eller ca. 4.000 færre end året før. Trods nedgangen må det alligevel siges at være ganske tilfredsstillende, når man tager i betragtning, at turistbesøget svigtede på grund af den usædvanlige varme sommer. Positivt er det i hvert fald, at det har kunnet lade sig gøre at fastholde et stort lokalt besøg. Denne interesse afspejler sig også i en voldsom stigning gennem de senere år i antallet af forespørgsler.

Årets nok mest specielle særudstilling var en dragtkavalkade i form af en mannequinopvisning. Med hjælp fra en række frivillige og teatergruppen »Møllen« afvikledes arrangementet over to søndage i juni i museets sal, som til lejligheden var omdannet til en eksklusiv café. Ikke mindst takket være de medvirkendes entusiasme blev forestillingen en uforglemmelig oplevelse.

Af andre arrangementer kan nævnes de efterhånden traditionelle aktiviteter i forbindelse med efterårsferien og jul. Desuden er der indledt et samarbejde med Aktivitetshuset i Haderslev om afholdelse af musikarrangementer. I 1982 blev det til en koncert med gruppen »Savage Rose« i tilknytning til udstillingen om pladeomslagene. Forhåbentlig kan arrangementer af denne karakter være med til at nedbryde nogle af de forbehold overfor museerne, som man stadig kan møde rundt omkring.

Lærerne gør fortsat flittig brug af museets undervisningsmateriale, og der har ligeledes været fin søgning af lokale skoler, når der har været velegnede udstillingstilbud. Derimod er det blevet sværere at få skolerne fra oplandet til at komme på museet. Det hænger ganske givet sammen med skolernes stærkt beskårne ekskursionskonti. Fortsætter denne kedelige udvikling, bliver det nødvendigt at indskrænke den del af særudstillingerne, der specielt er rettet mod undervisningssektoren, og i stedet lægge vægt på andre af museets tilbud.

I 1982 begyndte en ny amts- og byrådsperiode, og det betød for Haderslev Museums vedkommende et vagtskifte på formandsposten. Museets formand gennem næsten 12 år amtsrådsmedlem Helga Hørlück, Skodborg, ønskede ikke at genopstille, og i hendes sted valgtes amtsrådsmedlem K. M. Laursen, Haderslev. Gennem Helga Hørlücks formandsperiode har museet gennemgået en rivende udvikling – ikke mindst takket være hendes indsats og aldrig svigtende interesse.

Steen Wulff Andersen

Aabenraa Museum

Nyheder i museets drift

Selvom året for museet har været fyldt af overvejelser om, hvordan man kan forbedre de bygningsmæssige rammer, så har det udadtil kun sat sig få spor. I foråret vurderede man tre principielt forskellige muligheder, henholdsvis en overflytning til nogle ældre karakteristiske bygninger ved gågaden og en udvidelse af den nuværende bygning ved A10, samt endelig nybyggeri. Bygningerne ved gågaden, som kunne overtages gradvist ved køb, bestod af byens største pakhushus fra ca. 1840, et meget dybt gavlhus, der bagtil rummer byens ældste bindingsværk og endelig et sidehus, der kunne nedrives til fordel for en ny, større fløj i delvis sammenhæng med pakhuset. Tilsammen omkransede bygningerne et gårdrum, og de ville ved siden af det større udstillingsareal give mulighed for at henvende sig til det store publikum, der benytter gågaden med både varer, en lille café, hvileplads, og nogle bygninger, der i sig selv

fortalte om byhistorie, handel og søfart. Bortset fra det sidste og fra den afsondrede beliggenhed på den forkerte side af en tungt trafikeret vej så kunne en tilbygning til det nuværende yde de samme fordele og selvfølgelig til et mindre beløb. Da det i sidste ende var areal-priserne, der blev udslagsgivende, forekom ingen af forslagene dog fuldt overbevisende og ved årets slutning, hvor nedskæringerne på de kommunale budgetter for alvor slog igennem, blev også nybyggeriet helt opgivet. I stedet må museet besinde sig på, at den – måske – eneste udvidelse bliver kustodeboligen, der blev ledig i november måned.

Mere konkret er vedligeholdelsesarbejdet med maling af udstillingsrummene afsluttet i 1982, så alle nu er ensartet hvide. I fortsættelse heraf er en omordning af den faste udstilling så småt begyndt.

Igennem 1982 er museets brug af langtidslidige blevet gradvist forøget, så der i praksis er tale om to »faste« stillinger. Selvom de formelt set ikke må tage arbejde fra andre, har de her som på andre små-institutioner hurtigt gjort sig uundværlige. Særligt gavnligt for museet har det været at beskæftige en faguddannet fotograf. Hun har i ni måneder dækket et stort og vedvarende behov ved genstandsregistrering og opbygning af udstillinger. Både menneskeligt og samfundsmoralsk kan man dog ikke undlade at spørge, hvor længe det er forsvarligt at bruge den form for vedligeholdelse af arbejdskraft?

Særudstillinger og anden formidling

I sin særudstillingsvirksomhed har Aabenraa Museum igennem mange år tilstræbt at lave en nogenlunde lige fordeling mellem lokale emner og at vise mere almene strømninger.

Da foregående års udstilling om Jørgen Bruhn og Aabenraa-Skibsfarten havde vakt så stor interesse, ikke mindst i skolerne, blev den forlænget til udgangen af februar. Som et varigt supplement til den faste udstilling blev et lille, godt illustreret hæfte, der byggede på udstillingens tekster, udgivet. I resten af foråret vistes i tæt rækkefølge efter hinanden fem kunstudstillinger, der fortrinsvis var præget af sønderjyske navne. Fra Sønderjyllands Kunsthøgskole udstillede malerne Nille Nielsen og Martin Quist sammen med keramikeren Vibeke Fischer fra Sjælland. Separat udstillede Anna Liese Kragh, der er opvokset i Sønderjylland, men har været ude omkring i verden og kunne vise nogle stærke nye fotografiske teknikker.

En særlig lokal opgave for museet er det at støtte de selvuddannede mennesker, der har nået til et bæredygtigt kunstnerisk udtryk. Det skete dels i udstillingen af Helge Almskous tegninger og Ole Ingstrups malerier, fotografier og lysbilledshow. Dels i den årlige udstilling af Aabenraa Fotoklub, hvor det sidste år var en stor glæde at inddrage Annelise Jensens både sikkert formede og meget fantasifulde keramik.

Emnet for årets sommerudstilling var flaskeskibe og skibsmodeller. Det var nærmest en nødudvej for at vise den store flaskeskibssamling, hvoraf hovedparten er fjernet, da flaskeskibene stod i museets vinduer, hvor de hurtigt bliver nedbrudt af sollys og store temperatursvingninger. Sammen med flaskeskibene, udstillede Peter Jensen, Blans sine uhyre nøjagtige og fornemt lavede modelskibe, hvoraf han har skænket flere til museet. Både han og fremstilleren af flaskeskibene demonstrerede deres metoder. Omtrent i samme periode var det lykkedes at få en meget spændende udstilling om blikkenslagerarbejdet

historie overført til museet. Den er lavet af det sønderjyske forbund, hvor bl.a. arbejdsløse medlemmer havde indsamlet udstyr til et komplet værksted, mange prøver på svendestykker, protokoller, priskuranter o.l. Også her kunne en ældre blikkenslager gøre arbejdsmetoderne levende. Man kunne ønske, at initiativet gav andre håndværk lyst til at fortælle deres historie.

I efteråret holdtes to større separatudstillinger, hvor først Fr. P. Becker fejrede sin 75 års fødselsdag, senere fyldte Inger Marie Fruelund salen med sit udsøgte lertøj.

Efter de gode erfaringer med forrige års særudstilling om Jørgen Bruhn samlede museet igen i efteråret kræfterne om en stor særudstilling over et centralt emne i samlingen, nemlig Jomfru Fannys historie og hendes broderier. Udstillingen »Jomfru Fannys Kongerige« var både i indhold og form noget ret oprøvet i dansk museumsverden. Dens hovedidé var at fremstille myten og den store betydning, Jomfru Fanny fik, i en form, der åbnede for både en følelsesmæssig indlevelse og en mere intellektuel forståelse. Den var udformet i et ualmindeligt heldigt samarbejde med billedkunstneren Ursula Reuter Christiansen og hendes mand, komponisten Henning Christiansen. Ved siden af bidrog en række andre, der var blevet grebet af emnet, og arbejdet mundede ud i en artikelsamling, med mange nye indfaldsvinkler på historien.

Ved siden af de mere iøjnefaldende udstillingsaktiviteter har museet fortsat en bred formidlingsvirksomhed i foredrag og omvisninger. Fremhæves kan det, at kustoden Margrethe Callesen under AOF har holdt en meget søgt og givtig studiekreds om det gamle Aabenraa. Fra private gemmer er mange fortællende fotografier og papirer blevet affotograferet.

Undersøgelser og indsamling

Igennem de sidste tre år har museet igennem studentermedhjælp søgt at udbygge sin viden om de genstande, der kommer til museet. Det er fortrinsvis sket ved store samlede gaver, der beskriver en helhed. I 1982 var det således Tage Ravns skomagerværksted, som han havde på Klinkbjerg fra 1942-72. Ved interviews og ved gennemgang af kunde- og regnskabsbøger er det lykkedes både at få oplyst de mange specialredskabers funktion og få et godt indtryk af vilkårene for en lille håndværksmester, der var så karakteristiske for byens erhverv indtil 1960'erne. På lignende måde blev en stor arv fra et styrmandshjem gennemgået. At genstandsregistreringen på den måde når et skridt videre end den blotte arkivering er helt afgørende for, at tingene kan sættes i en historisk sammenhæng og bruges i f.eks. formidlingen. Det er et »skjult«, men helt grundlæggende arbejde i museets virksomhed. Desuden er der lavet mindre undersøgelser om historien bag museets skibsportrætter.

Ved siden af genstandsbestemte undersøgelser har forberedelserne til udstillingen om Jomfru Fanny krævet den største part af undersøgelsesarbejdet. Det afspejles i hæftets artikler om bl.a. hendes historiske betingelse som enlig kvinde. Både disse bidrag, men også den nye fremstilling af traditionen om hende og analyserne af hendes broderier har gjort hæftet efterspurgt i brede kredse over hele landet. Endelig bør det nævnes, at museet har medvirket ved tilrettelæggelse af amtsmuseumsrådets undersøgelser i Vadehavets kulturhistorie, samt i amtets fredningsplan. Til den sidste er de kulturhistoriske interesser et nyt og lidt uhåndgribeligt emne, som det er opgaven at indkredse nærmere.

Særudstillingen »Jomfru Fannys Kongerige« på Aabenraa Museum var opbygget som en audienssal, der med tronestol, store papirklip, en serie collager og akvareller, samt Fannys broderier, skulle anskueliggøre hendes orakelrolle. Ved indgangen blev i et lille forrum Jomfru Fannys historie og hendes forudsætninger præsenteret.

Gaver og erhvervelser

Årets største samlede gave var det skomagerværksted, der er nævnt ovenfor. Det er så velbevaret og komplet, at hele arbejdsgangen i sådan en typisk værksted vil kunne anskueliggøres i en interiøropstilling. Også museets søfarts-samling er blevet suppleret på værdifuld måde. Nyt er således en så uundværlig del af sømandsudstyret som en køjesæk. Videre nogle eksempler på sømands-husflid, og især de fornemme skibsmodeller, som Peter Jensen har fremstillet. Nævnes kan en spantemodell på bedding, hvor alle detaljer ned til den mindste hammer er med.

En vigtig opgave for museet er bevaring af karakteristiske bygningsmiljøer. Som et led heri hjemtoges nogle tidstypiske bygningsdele, der ellers ville forsvinde ved nedrivninger. I 1982 kom således med støtte fra sparekassen Bikuben et antal vinduer, døre og gerigter fra Wohlenbergs ejendom på Storetorv til museet og desuden en samling planker fra en af de sidste bullader i Barsmark. Ved siden af disse større samlinger er sølvsamlingen suppleret ved indkøb, ligesom et stort antal enkeltgenstande er skænket.

Årets kunstindkøb er fortrinsvis gjort på museets egne udstillinger. Der er således købt tre stentøjsskåle af Vibeke Fischer, akvareller af Martin Quist, og to oliebilder af Nille Nielsen, samt værket »Venuspejl« af Ursula Reuter Christiansen. Som en ren undtagelse har museet kunnet købe en stor skulptur af Ole Find. Købet har kun kunnet gennemføres, fordi han gav et uhørt afslag i prisen.

Birgitte Kragh Rasmussen

Museet på Sønderborg Slot.

Efter valget til amts- og byråd i efteråret 1981 konstituerede museets bestyrelse sig uændret med amtsrådsmedlem fru Ruth Nielsen som formand og med byrådsmedlem Sv. A. Hellesen som næstformand. Forretningsudvalget består fortsat af formand, næstformand og læge H. Roesdahl. Iøvrigt betød valgene, at byrådsmedlem Jørgen Jørgensen og amtsrådsmedlemmerne K. M. Laursen, Knud Tejlgård og Bente W. Tietz blev nyvalgte til museumsbestyrelsen, der således fik udskiftet halvdelen af sine medlemmer. Den nye bestyrelse har holdt tre stofrige bestyrelsesmøder, hvor især budgetmødet i april som sædvanligt var langvarigt, ligesom der har været løbende kontakt mellem formand og museets leder. De mest tidsrøvende problemer har været nedskæringer, der har medført ændringer i hele tre omgange af de i april godkendte budgetter for 1983. Forberedelserne af 75-års-jubilæet i 1983 blev henlagt til et særligt udvalg med repræsentanter for bestyrelserne for museet og for Historisk Samfund for Als og Sundeved. Endelig har udarbejdelse og drøftelse af museets arbejdsplan og langtidspan, der skal indsendes hvert fjerde år, taget en del tid.

Mens arbejderne med restaurering af det østre forborgsanlæg omkring nordøst-bastionen de foregående år kun gik langsomt, nåedes i 1982 et meget langt stykke, takket være en større samlet bevilling fra Fortidsmindeforvaltningen. Den adgangsvej med vindebro og port i læ af bastionen, der første gang etableredes omkring 1500, blev nu markeret ved anlæg af en bro og en sti, der kommer til at danne en ny adgangsvej for gående ind til slottet. Samtidig fortsattes undersøgelserne af den gamle adgangsvej under volden ind til

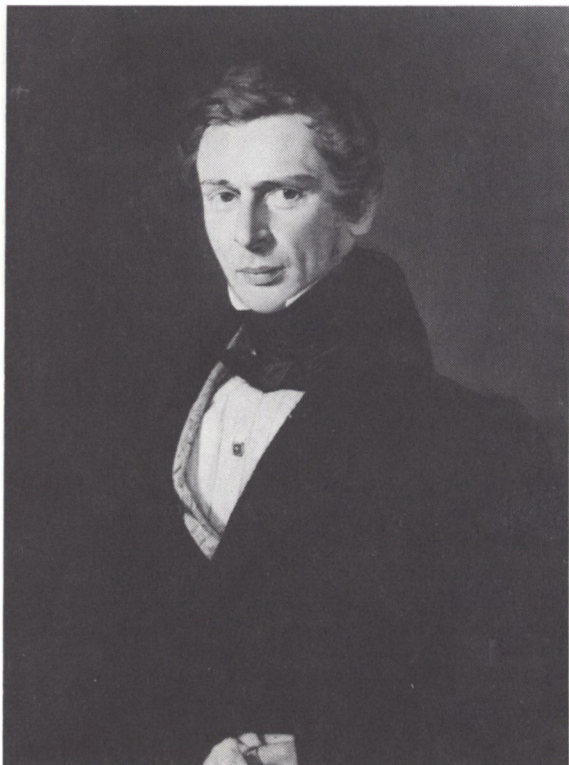
Hans Nicolai Hansen (1853–1923): Skitse til maleri af Christian II og Mor Sigbrit på Amager. Til højre ses Dyveke mellem to adelsjunkere og i baggrunden anes Københavns tårne.

bastionen, og det lykkedes at genfinde så meget, at det var muligt at genskabe den overdækkede gang i hele dens længde. Arbejdet omkring nordøstbastionen forventes afsluttet i 1983.

For museet kendetegnes året af et fortsat højt besøgstal. Med ca. 104.000 gæster passeredes for andet år i træk de 100.000. Selvom tallet var lidt lavere end i 1981, må det siges at være et særdeles fornemt resultat. Påny udgjorde skoleelever m.v. mere end 25% af det samlede besøgstal, og dette betød atter en meget kraftig belastning af museets faste omvisere og undervisere. En forøgelse af denne del af museets personale er ved at presse på. I det hele taget er museets aktivitetsniveau i overkanten af det nuværende personales kapacitet. Ganske vist ansætter museet i videst muligt omfang langtidsledige og civile værnepligtige og får derved løst opgaver, som ellers måtte lægges til side, men disse grupper må ikke påtage sig arbejde, der udføres af ansatte i faste stillinger.

Selvom museet ikke i 1982 havde en stor særudstilling, der i popularitet stod mål med Håndarbejdes Fremmes sommerudstilling i 1981, arrangeredes dog en række særudstillinger, der alle bidrog til det høje besøgstal. I december-januar vises vinterens jule- og legetøjsudstilling, der især medfører et stort børnehavesbesøg i januar. Teglværksudstillingen, der skulle vare fra december 1981 til juni 1982, blev ikke blot forlænget, så den kom til at vare hele 1982, men blev også udvidet, så det største særudstillingsrum blev inddraget. Vandrudstillingen om

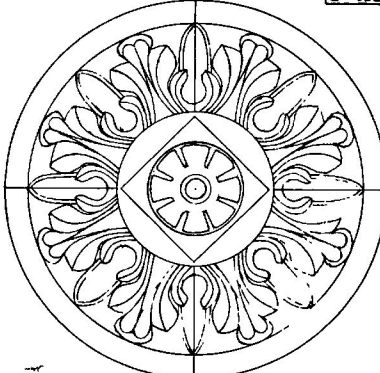
C. A. Jensen (1792–1870): Mandsportræt, sign. og dat. 1832. Billedet menes at forestille et medlem af familien Reventlow. Med dette meget smukke og velholdte portræt indgår nu ialt 11 malerier af den fremragende portræt-maler C. A. Jensen i museets samling.

»Naturgas og arkæologi« vistes i 2 måneder, og i efteråret vistes, i tilknytning til foredragsrækken om venderne, en venderudstilling. Hertil var lånt en del genstande fra Nationalmuseet og fra Gottorp-museet, og udstillingen var den første mere samlede Vendertidspræsentation i Danmark. Fra museets tekstilafdeling arrangeredes en udstilling, »Vi lærte at sy«, om ældre tiders undervisning i syning, broderi, hækling og strikning. Endelig arrangeredes legetøjsudstillingen i december i udvidet form i andre lokaler end sædvanligt. Begge disse udstillinger resulterede iøvrigt i et stort antal gaver.

Både særudstillingerne og udlånene til andre udstillinger, bl.a. på Sønderborg kommunes biblioteker, medfører et stort arbejdspress på museets formidlingsafdeling. Der har været afholdt lærerkursus for historie, orienterings- og formningslærere og kursus for seminarie-elever og børnehavepædagoger. Museumspædagogen har desuden været lærer ved to studiekredse, en i forbindelse med teglværksprojektet og en omkring Sønderborg bys historie til brug for lokalhistorisk undervisning. Til byhistorien udarbejdes nu undervisningsmaterialer (dias og atlas).

Museet har også i år modtaget talrige gaver og foretaget en række indkøb. Til kunstafdelingen er købt et portræt af frk. Preetsmann, udført i tusch af J.

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199	200
Rosset-Relief.										Museet på Sønderborg Slot																																																																																																																																																																																														
Teglprodukt										Mus. nr. 940										C-1322																																																																																																																																																																																				
Roset af 4 sektioner med en prydeten i midten støbt fast med cement. Af rødt brændt ler, gråmalet.																				C-1322.																																																																																																																																																																																				
Mus. nr. 940 i Folkemindeprotokoll: Se nr. 1316.																																																																																																																																																																																																								
reg: FV.																																																																																																																																																																																																								
																																																																																																																																																																																																								

Eksempel på et af de mange hundreder af kartotekskort, der er et af resultaterne af teglværksundersøgelserne.

Th. Lundbye, et malet mandsportræt af C. A. Jensen, vistnok et medlem af slægten Reventlow og en gouache af H. Lauesen, Bodum.

Desuden er, til ophængning i det hjørne, hvor der fortælles om Christiern II, erhvervet et maleri af Hans Nicolai Hansen: Christiern II og Mor Sigbrit på Amager. Til sølvsamlingen er indkøbt et smukt tidligt hovedvandsæg, og til mønt- og medaillesamlingen er købt enkelte mønter og flere medailler. Blandt gaverne kan nævnes en del ældre legetøj, enkelte dragtdele og flere andre tekstiler og tekstilprøver, bl.a. flere smukke stykker olmerdug og en fin samling kniplingsprøver med tilhørende prikkebreve. Endvidere er flere testamentariske gaver modtaget, den største fra frk. Johanne Hansen, Vollerup. Flest gaver er indkommet i tilknytning til teglværksudstillingen, der har medført en meget betydelig tilvækst til denne del af musets samlinger.

Museet har i det hele taget fortsat været stærkt engageret i det meget omfattende teglværksprojekt. Først og fremmest blev en stor udstilling om teglværkerne og deres produktion opbygget, dels på grundlag af museets egne ting, dels ved lån fra private. Den store udstilling, der åbnede 3. december 1981, måtte som nævnt tilmed udvides i løbet af foråret 1982, fordi der i den første tid kom yderligere mange gaver og lån. Den blev overordentlig velbesøgt og medvirkede til, at museet fik suppleret denne del af samlingerne med meget væsentlige ting. Samtidig deltog museet i den fortsatte indsamlings af oplysninger om Egersundområdets teglværksindustri og af billeder fra området. To langtidsledige har været knyttet til museet med henblik på disse undersøgelser.

Museet har desuden været med i styringsgrupper dels for de Vadehavsundersøgelser, som foretages i fællesskab af Ribe og Sønderjyllands amters museumsråd og dels for de kulturhistoriske registreringer i Sønderjyllands amt, som gennemføres af amtets fredningsafdeling. Endelig er museets kulturhistoriske undersøgelser fortsat fra de foregående år. De meget omfattende undersøgelser vedr. fjerfuglebilleder, der har medført kontakt med over 70 udenlandske museer, 30–40 danske museer og omkring 40 privatsamlinger, er afsluttede i 1982. Resultatet vil blive publiceret af fru I. Adriansen i årbogen »Arv og Eje«. Desuden har fru Adriansen skrevet artikler i årbøgerne »Nordslesvigske Museer«, bd. 9., »Folk og Kultur« og »Nord-Nytt« foruden en række anmeldelser. J. Slettebo har skrevet en artikel i »Nordslesvigske Museer« foruden enkelte anmeldelser, ligesom han har medvirket i redaktionerne for »Fra Als og Sundeved«, »Arv og Eje« og »Fortid og Nutid«.

Jørgen Slettebo

Tønder Museum

I museets interiører er foretaget ændringer i sølvkammeret og rummet med topografisk grafik på grund af en række betydelige nyerhvervelser, ligesom museets bibliotek omsider er helt udskilt fra kunstmuseet, og et særligt arkivrum er indrettet for museets store samling af arkitekturtegninger og fotos. Både arkitekt Thaysens betydelige arkiv og arkivalierne fra Fonden til Bevarelse af gamle huse er sammen med arkivet for Baupflege Kreis Tønder anbragt nyordnet her sammen med forhåndenværende arkitekturlitteratur.

Museet kunne i sin skriftrække med meget væsentlig støtte fra Handelsbanken i København i 1982 udgive et rigt illustreret skrift om Hovedvandsæg fra Østslesvig (Haderslev, Åbenrå og Sønderborg), et sidestykke til det tidligere udgivne Hovedvandsæg fra Vestslesvig (1978), og på grundlag af museets betydelige fotografisamling af sølv fra Sønderjylland publicerede Historisk Samfund for Sønderjylland samme år den første danske landsdelsbeskrivelse angående sølv: Sønderjysk Sølv.

I sommeren 1982 udstillede den hollandske sølvsmed Ton Postma moderne sølv i museets galleri, og februar 1983 vistes den sovjetrussiske udstilling om Uzbekistans kunsthåndværk. En stor succes var udstillingen af østslesvigske hovedvandsæg i Handelsbankens hus i Tønder, som museet var tilrettelægger af, ligesom det var medvirkende ved kniplingsudstillinger i Løgumkloster og i Hobro.

Nyerhvervelserne i denne periode har koncentreret sig om museets centrale indsamlingsområder, fajance, topografiske kort og sølv.

To betydelige Stockelsdorfer-fade erhvervedes i Toftlund, og flisesamlingen forøgedes med ornamentfliser fra Kellinghusen, hvoraf museet har ladet den nu fungerende Kellinghusen-manufaktur fremstille kopier af en populær sammensættelig blå stjerne.

Foruden Westphalen-kobberstikkene af de to guldhorn er et af de smukkeste kort over hertugdømmet Slesvig tilgået samlingen. Det er igen Rislum-Fonden, vi har at takke for det meget kostbare og helt enestående F. de Witt-kort DUCATUS SLESVICENSIS fra ca. 1690, koloreret og guldstafferet af den verdensberømte kortillustrator, Dirck Jansz van Santen, Amsterdam (1638–

Kniplingshandler Johann Steinbecks trolovelseskrus, udført af Jacob Reimer I., Tønder, 1655.

1708), »en drøm i søvnløse nætter«, som en betegnede det. Det femcifrede beløb, det kostede, dækkedes fuldtud af Rislum-Fonden.

Sølvsamlingen er suppleret med et væld af spiseskeer, heriblandt et tidligt stykke af Jacob Reimer II, teskeer, fløde- og potageskeer, samt hovedvandsæg.

Men den største begivenhed i dansk museumsverden 1983 blev erhvervelsen af Tønders eneste kendte lågkrus, det ældst daterede i hertugdømmet Slesvig, Jacob Reimer Is bryllupskrus fra 1655. Kruset, der er museet en gammel kending og gengivet i bogen om Sønderjysk Sølv, er stemplet med det tidligst kendte Tønder-bymærke, et kors (kendt fra Reimers kalk i Burkal kirke) og mestermærket IR. På låget er graveret to hidtil utydede borgerlige våben, hhv. et bomærkelignende kors med et hjerte som fod og en halv stenbuk. Det er dateret 1655, men uden støttende initialer.

Imidlertid kan der ikke være tvivl om, at stenbukken må dække Tønders første stor-industrielle personlighed, grundlæggeren af Tønders kniplingsindustri, den berømt/berygtede Johann Steinbeck (kaldet Steenbock), som 1655 trolovedes med den bekendte Geske Kiel, en prominent købmandsdatter fra Tønder, som siden med stor foretagsomhed drev mandens kniplingsvirksomhed videre, og efter hvem Boisen-slægtens stammomder, den lige så berømte Geske Marie Outzen fra Emmerlev blev opkaldt.

Sølvkruset er museets hidtil kostbareste erhvervelse. At det kunne blive i landet, skyldes et betydeligt tilskud fra Brødrene Hartmanns fond, som helhjertet erkendte, at det var en virkelig hastesag af national betydning. Statens Museumsnævn gad ikke engang svare på en ansøgning. Tønder ligger stadig lige så langt fra København som i helstatens tid.

Hvad angår museets efterhånden ret omfattende haveanlæg, er det omsider takket være museets vagtmester og museumshåndværker bragt i mønstergyldig orden (det har varet mere end 10 år), men slotsbanke-anlægget som fortidsmindeforvaltningen har ansvaret for ligger stadig hen i et ikke engang yndefuldt forfald. Det forventes, at amtet i nær fremtid overtager vedligeholdelsen.

Sig. Schoubye

Sønderjyllands Kunstmuseum

Siden sidste beretning er gennemført en række istandsættelsesarbejder på museets udstillingsrum, et nyt arkivrum for museets papirkunst er indrettet og en væsentlig del af museets faste samling er nyomhængt.

Antallet af udstillinger var mindre end i forrige periode, 7 i alt, men til

Fra kunstmuseets Sven Wiig Hansen-udstilling dec. 1982-jan. 1983.

Harry Carlsson: *Der er noget råddent i Hollywood*. 1937. Olie på lærred 84 × 98 cm.

gengæld større og mere arbejdskrævende. Den velbesøgte sommerudstilling viste, med assistance fra arkitekt Grete Jalk, arbejder af vor lokale tekstilkunstner Hanne Vedel. I samarbejde med den hollandske ambassade vistes en populær udstilling af hollandsk nyrealisme. I tilslutning til Tønders jazz-festival arrangeredes i samarbejde med Moesgaard en plancheudstilling vedrørende indianere og eskimoer, og derefter vor første retrospektive udstilling af Tøndermaleren Dyke Johannsens arbejder i december og januar efterfulgt af den meget store Wiig Hansen-udstilling, som nok – trods årstiden – var den af udstillingerne, der vakte størst opmærksomhed på landsplan. Meget smuk og elegant var også Kirsten Lockenwitz-udstillingen marts/april, som havde været vist på Charlottenlund. Og endelig er at nævne en længe planlagt udstilling med Hamborg-grafikeren Horst Janssens originale og geniale arbejder.

Generelt kan det om udstillingsarbejdet siges, at det virkelig er lykkedes at skabe en tradition for, at der i Tønder til stadighed er vægtige skiftende udstillinger, men også at omkostningerne, specielt ved de originale arrangementer, specielt i forbindelse med transporten, er steget så enormt, at man må forudse en begrænsning.

Med et betydeligt tilskud fra Ny Carlsbergfondet kunne museet erhverve

Sven Wiig Hansens følsomme og originale glascollage *Sort sol* i december. En smuk gestus fra kunstneren selv var det, at han yderligere forærede os en serie i oktober 1982 spontant udførte små glasmimprovisationer. Af de øvrige nyerehvervelser skal her blot nævnes Vilhelm Bjerke Petersens *Komposition i rødt* fra 1931 og *Stensamlere* fra 1936, Harry Carlssons *Der er noget råddent i Hollywood* fra 1937 (et af hans hovedværker), Wilhelm Fredties tidlige *Parti med bådebro* fra 1929 og Axel Bentzens *Siddende ung pige* (udateret).

Originale og særdeles instruktive kataloger blev udgivet af museumspædagogen til udstillingerne med Dyke Johannsen og Sven Wiig Hansen, ligesom en række gode plakater fremstilledes.

Museumspædagogen har været særdeles aktiv med undervisning og foredrag, bl.a. om *Dansk Guldalderkunst*.

Besøgstallet (for begge museer) steg i kalenderåret 1982 med henved 900 til 34886. Med glæde ser man fra museet på, at en række håndværkerlav i byen benytter lokalerne til årlige lavssammenkomster, og også på de musikalske indslag, som specielt musikforeningen står for.

Skjules kan det ikke, at pladsforholdene i det fra starten så rummelige kunstmuseum er ved at blive meget trykkende, ja nær katastrofale. Men omvendt må man vel med tilfredshed deraf slutte, at det er udtryk for stadig aktivitet og nyskaben, og at der er brug for den kun godt 10 år gamle kunstinstitution.

Sig. Schoubye

Midtsønderjyllands Museum

1982 blev rent besøgmæssigt et godt år for Midtsønderjyllands Museum, idet vi havde 75% flere besøgende end året før; 12.000 gæster blev det til, i løbet af de 7 måneder vi havde åbent.

Aktivitetsmæssigt blev det et meget travlt år, med ialt 6 særudstillinger: Kunsthåndværkerskolen i Kolding udstillede grafik, keramik og tekstil fra første års eleverne, en lokal Gramboer udstillede sine mønter og Midtsønderjyllands Museum var et af de museer, der viste naturgasudstillingen. Christine Paulsen, Ingelise Leoni og Jonna Fredskov arrangerede en meget smuk udstilling med spændende malerier. Sidst på året åbnede museet selv en udstilling om svampe, som indledning til efterårets svampesæson. Vores særudstillingslokaler blev omdannet til et stykke natur med skov og græstørv, og overalt i denne kunne man gå på jagt efter svampe, som vi havde indsamlet og frysetørret, så de kunne holde sig. I et hjørne avlede vi champignons, som man var velkommen til at smage på, i et andet vistes svampe, der er anvendelige til garnfarvning. I tilknytning til udstillingen arrangeredes en svampeekskursion til Storskoven, hvori omkring 70 mennesker deltog.

Hen imod slutningen af året begyndte museet at ombygge den permanente del af udstillingerne, der omhandler lergravsfundene. Udstillingen stod færdig i april 1983, da museet åbnede efter vinteren.

I sommerperioden havde vi besøg af en astronom fra København, der planlagde en kommende udstilling om verdensrummets og planeternes dannelse.

Gennem året har Harald Filtenborg, Gram, været tilknyttet museet med

Deltager fra museets svampeekskursion, efteråret 1982.

undersøgelser af paddernes og krybdyrenes udbredelse i Gram kommune. Undersøgelsen vil senere komme til at omfatte hele Midtlandet. En foreløbig, men meget detaljeret, rapport, foreligger allerede. Museets personale har endvidere indsamlet et stort antal lægeplanter fra Midtlandet, hvilket skal indgå i en udstilling, der åbner i juli 1983, og et stort antal svampe til frysetørring.

Museets arbejde har været præget af usædvanligt mange hvaludgravninger – ialt 5 dele af skeletter er blevet hjembragt til museet, foruden mange løsfund fra Gramleret. Blandt disse er indsamlet mange mikrofossiler som dinoflagellater, foraminiferer og bryozoaer, så museets samlinger fra Gramleret er blevet betydeligt udvidet.

Museet har gennem hele 1982 haft tilknyttet mellem fire og fem personer på arbejdstilbud, der foruden hjælp ved indsamling, udstilling og udgravning, hovedsageligt har været beskæftiget med præparering af de gamle hvalskeletter fra Gram teglværksgrav. Hvalfundet fra 1981 (helikopterhvalen) er ved at være

færdigpræpareret, og ialt vil der til dette arbejde blive anvendt ca. 5000 arbejdstimer. Hvalfundet var klar til udstilling ved museets åbning for sæsonen 1983. I februar 1982 afholdt museet et konserveringssymposium, hvori deltog 10 konservatorer fra hele landet. Målet med dette var, at søge en løsning på problemerne vedrørende konservering af skeletmateriale fra Gramleret. Symposiumet vil blive gentaget i 1983.

Ultimo april 1982 var det 10 år siden, at museets »fadder«, museumsforeningen, blev stiftet, hvilket fejredes ved en reception på Midtsønderjyllands Museum.

Flemming Roth

Museet Holmen

1982 var et år, vi på Holmen tog hul på med angst og bæven samt en god portion kamplyst: nu skulle vi forsøge at lave museum uden egne samlinger og ikke mindst få publikum til at interessere sig for vores anstrengelser!

Idag kan vi konstatere, at det lykkedes – alene på grund af støtte fra en kreds af frivilligt arbejdende Klosterboere og et økonomisk sikkerhedsnet fra Løgumkloster Kommune.

Vi lagde ud den 2. april med to udstillinger: Kniplersker og kræmmere på Vestereggen – en studie i tekst, billeder og genstande af den »industri«, der gennem et par århundreder var Løgumklosters bærende.

Sideløbende viste vi kunstudstillingen »Dengang månen blev væk ...« – en fabel skrevet af journalist Annalise Lind over akvareller fra Olivia Holm-Møllers mange rejser.

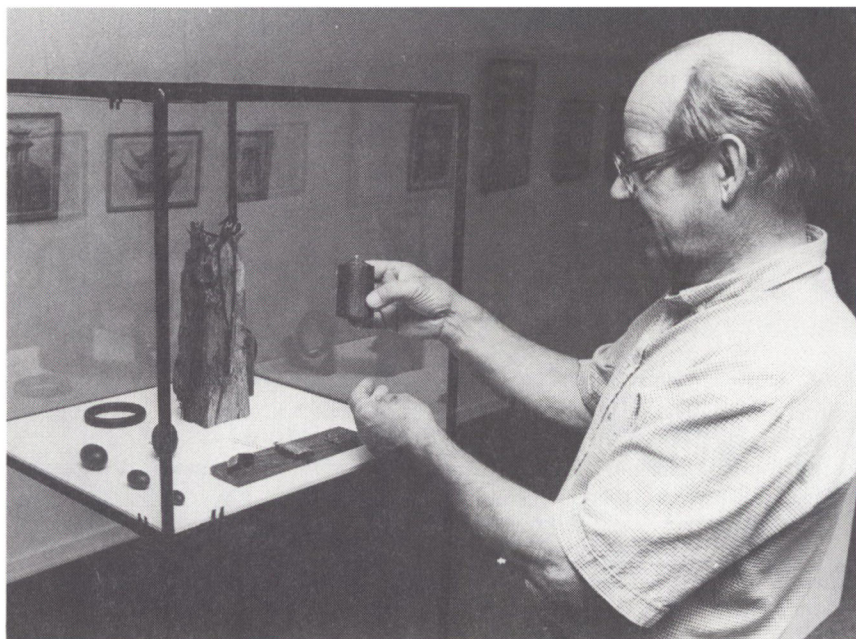
Også to særudstillinger vistes i årets løb på museet: Sølvsmed C. O. Kringelbach præsenterede spændende arbejder i sølv, mose-eg og grønlandske stene, og billedkunstneren Bodil Kaalund viste en del af sine nyeste værker i efterårsudstillingen »Derfra min verden går«.

I 1981 producerede Museet Holmen og elever fra Løgumkloster Højskole en udstilling om livet i det middelalderlige cistercienserkloster i Løgum. Efter samråd med menighedsrådet opstilles udstillingen hvert år som en ekstra service for de mange tusinde besøgende, der kommer til kloster og kirke hvert år. Udstillingen er nu også forsynet med udenlandske tekster, og der arbejdes på, at den får en mere permanent og »slidbar« opsætning.

I september og oktober veg klosterudstillingen pladsen for museets til dato største særudstillingsarrangement: »Ikonernes Verden«. I samarbejde med pastor Søren Prahl, Branderup ophængtes over 125 græske og russiske ikoner, der ved ophængningsform, tekstning og katalog skulle lede den besøgende ind i de ortodokse kristnes religiøse verden.

Ved sæsonens slutning 1. november kunne vi med glæde konstatere, at museets udstillinger i 1982 var blevet besøgt af over 25.000 gæster – heraf en stor del skoleelever og studerende, der havde gjort brug af det oplysende materiale, der var lavet til hver udstilling.

Med et budget på under 100.000 og et program, hvor alle udstillinger produceres af museet selv, skal der gøres en del krumspring for at få hjulene til at køre den rigtige vej. En del af vore udstillinger er nu på vandring rundt i landet – det gælder især »ikonernes verden« og »Dengang månen blev væk ...«. Til begge disse projekter ofrede museet en del på plakater og kataloger, dias og

Sølvsmed C. O. Kringelbach viser arbejder i sønderjysk moseeg og sølv i Museet Holmens store sal. På væggene hænger Olivia Holm-Møllers rejseakvareller. (Foto: Vestkysten.)

bånd – og det er klart, at det hjælper på økonomien, at disse varer får andre markeder end blot det lokale. For slet ikke at tale om den glæde det selvfølgelig er for os, at andre har lyst til at vise vores udstillinger.

Museet stiftede i 1982 en »vennekreds«, der med et mindre beløb om året støtter museets arbejde.

Til opbygningen af udstillingen »Ikonernes Verden« modtog museet penge-gaver fra menigheden i Løgumkloster, Krarups Legatmidler, Sparekassen Sydjylland og Handelsbanken i Løgumkloster.

Nordisk Kirkeprojekt har vi kaldt vores initiativ til at opbygge en samling af skitser og modeller af moderne nordisk kirkekunst og -arkitektur. Projektet ledes af museet i samråd med en konsulentgruppe bestående af Arkitekternes Landsforbund, Kirkefondet, Menighedsrådenes Landsforening og en række enkeltpersoner med tilknytning til kirke- og kulturlivet. Til samlingen modtages stadig værker – i 1982 fra bl.a. Bodil Kaalund samt en del bøger og billedmateriale fra Knud Aarup og Olga Bartholdy.

Museet udgav 1. november bogen »Triviallitteratur og samfund i latinsk middelalder. Caesarius af Heisterbach og hans Dialogus miraculorum« ved universitetslektor Brian P. McGuire. Bogen indeholder oversættelser og kommentarer til den righoldige novicelitteratur fra cisterciensermunken Cæsarius af Heisterbachs hånd. Udgivelsen er muliggjort med støtte fra København

Universitets publikationsfond. I skrivende stund arbejdes der flittigt på Løgumkloster-Studier bind 4, der udkommer i 1984.

Vi kom vel igennem 1982 og kan ønske Jens Nielsen og Olivia Holm-Møller Museet i Holstebro tillykke med deres nye samling. Imens tager vor nye samling form og »Nordisk Kirkeprojekt« har første gang vist sit ansigt offentligt ved Menighedsrådenes Landsforenings årsmøde på Nyborg Strand 1. juni 1983.

Birgitte Wistoft

Lokalhistoriske foreninger, samlinger og arkiver

Lass: Lokalhistoriske arkiver og samlinger i Sønderjylland

Foreningen påbegyndte i 1982 en fotokopiering af arkivalier til medlemmerne. Landsarkivar Hans Worsøe, som fra Landsarkivet i Viborg har erfaring med sådanne fotokopieringsprojekter, har hjulpet foreningen meget på dette område.

Der har været visse tekniske problemer og for den sags skyld også økonomiske, men kopierne kom ud. Fra Sønderjyllands Amtskommunes kulturudvalg er modtaget et tilskud på 9.000 kr. til køb af fotokopieringsmaskinen, og fra Sparekassen »Syddjylland« er der modtaget 2.000 kr. samt fra »Sydbank« 1.000 kr. Foreningen er meget taknemlig for disse tilskud.

På årsmødet i 1982 talte landsarkivar Hans Worsøe. Der har været afholdt et grundkursus i registrering i Haderslev med 3 instruktører fra SLA og med 11 deltagere. 2 besøg på Landsarkivet samlede ca. 20 deltagere til hvert. Et skriftligt kursus i læsning af gotisk skrift har 16 deltagere. Et kursus i udstillingsteknik og public relation arbejde måtte aflyses på grund af for få tilmeldte, men vil blive forsøgt arrangeret igen.

Foreningen har fået 3 nye medlemmer, nemlig arkiver i Tønder, Højer og Halk – og har nu 35 medlemmer.

Efter valgene på årsmødet den 19. marts 1983 har foreningens styrelse konstitueret sig således:

Ester Feddersen, Tinglev: Formand
 Krista Lyngby, Haderslev: Sekretær
 Thorbjørn Heick, Tønder: Kasserer
 Hans Peter Hansen, Sønderborg: Næstformand
 Peter Madsen, Rødding.

Krista Lyngby

Samlingen af arbejdsredskaber og bondemøbler på Jacob Michelsens gård i Kolstrup.

Ved styrelsesmødet den 4. november 1982 kunne der berettes om et roligt arbejdsår for institutionen. Særudstillingen var bygget op over temaet: Bonden var også fisker, og bondekonen kunne tilberede mange fiskeretter i gamle dage. Udstillingen havde været velbesøgt.

Fra lysedyppningen i december måned. Der kan dyppes 160 lys på godt 2 timer.

Samlingen havde været inddraget i lærerkursus, idet seminarielektor Gert Jensen, Jellinge Statsseminarium havde arrangeret et historisk værkstedskursus på den.

Årets særopgave: restaureringen af det gamle ovnhus i haven, var blevet stillet i bero, fordi kommunens byplansvedtægt for området endnu ikke var færdigbehandlet.

Samlingen havde atter i år modtaget en række værdifulde gaver.

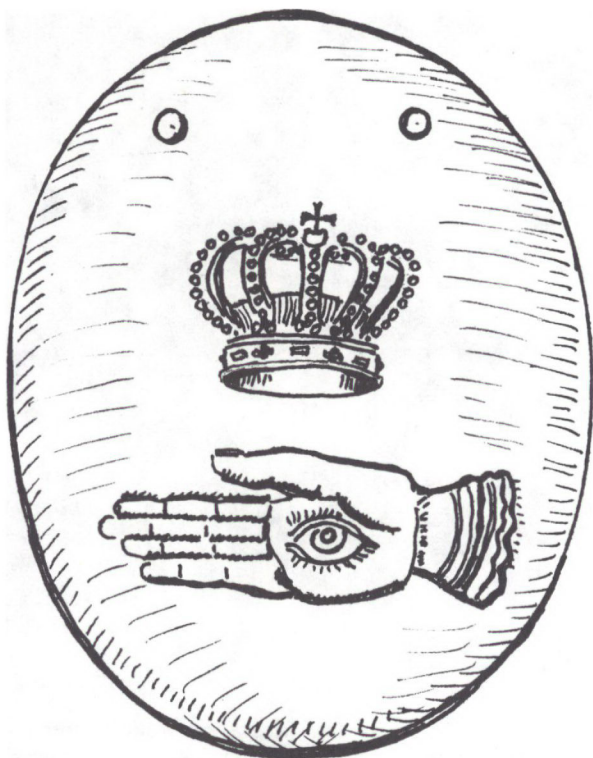
Niels Chr. Michelsen

Historisk forening for Vis herred, Bov museum.

I 1982 har Bov museum atter haft et stigende besøgstal. Det skyldes tildels, at det igen er lykkedes – trods de trange pladsforhold – at gennemføre en særudstilling i et af udhusene. Haderslev museum var så velvillig at lave en særudstilling for os på grundlag af amatørarkæologen Andreas Wortmanns store privatsamling. Udstillingen var åben i to sommermåneder. Den gav et godt indtryk af vor anerkendte lokale arkæologs arbejde. I sommeren 1983 vil der blive en særudstilling om den kendte Bovlæge Hans Lorenzen.

Ligesom de foregående år har museet modtaget mange gaver, deriblandt flere testamentariske. Bl.a. har vi modtaget et gammelt skab, et standur, samt nogle svendestykker fra en gammel smed.

Den 15. juni 1982 var foreningen på aftenudflugt langs hærvejen og Tørning mølle til Haderslev museum. Som sædvanlig var der god tilslutning.

Tegningen viser det ret sjældne kombinerede politi-told mærke, der findes i samlingen for politi- og toldudstyr.

I januar holdt museumspædagog Inge Adriansen, Sønderborg, foredrag på Frøslev kro om emnet »Livets højtider«.

I marts holdt professor Troels Fink, Åbenrå, foredrag om emnet: »Den nordslesvigske kulturprovins i det 18. årh.«. Her medvirkede Frøslev-Padborg sangkor. Begge møder var der god tilslutning til. Den 28. april holdtes foreningens generalforsamling på Frøslev kro. Efter generalforsamlingen viste overlærer Signe Bach, Augustenborg, nogle farvelsbilleder, som hendes far, afdøde dr. Hans Lorenzen havde optaget fra egnen. Der var overvældende tilslutning til mødet. Foreningen har nu 284 medlemmer.

H. H. Bang

Historisk forening for Gråsten by og eg.

Traditionen tro afholdt foreningen sommerudflugt, og målet var Kværs kirke, hvor pastor Roesgaard fortalte om kirkens historie og dens udsmykning. Efter dette foredrag fik vi en lille »kirkekoncert«, idet fru Roesgaard, der er organist, spillede for os. Man samledes så på Kværs kro, hvor gårdejer Hans Sahl fortalte om sognets historie. Ca. 70 af medlemmerne deltog i turen.

Til efterårsmødet havde vi som taler, seminarielektor Verner Bruhn, Esbjerg, der holdt de henved 90 fremmødte fangne med sit levende og med megen lune holdte foredrag: Foreninger, forsamlingshuse og uregerlige mennesker. Samme aften kunne vi udlevere vort årsskrift, der blandt andre artikler havde en morsom beskrivelse af drengear og tiden omkring 1920-40 i Gråsten. Den slags erindringsstof har stor interesse blandt vore medlemmer, og da udviklingen går stærkt, er det af stor værdi, om mange andre også vil skrive ned, hvad de husker fra barndom og ungdomsår.

Da der fra kommunens side er bedt om forslag til kommuneplanlægningen, har vi indsendt nogle synspunkter, som vi mener bør tages under overvejelse, det drejer sig om en bygningsregistrering af bevaringsværdige huse, facadecensur m.m.

Den 12. april holdtes generalforsamling, hvor 70 medlemmer var mødt op. Og atter i år kunne formanden melde om en stigning i medlemstallet, der nu er på 275. Som foredragsholder havde vi på denne aften museumspædagog Inge Adriansen, Sønderborg. Hun talte om »Livets højtider – skikke ved dåb, konfirmation, bryllup og begravelse«. Inge Adriansen fortalte morsomt om de traditioner og til dels den overtro, der er knyttet til festligholdelsen af livets skelsættende dage, og sluttede med at konstatere, at vi nu er inde i en tid, hvor disse skikke, som vort samfund har haft og levet med i årtusinder, på grund af industrisamfundet er ude for en mærkbar ændring.

Poul Andersen

Lokalhistorisk Arkivforening for Sønderborg.

Foreningen begyndte sin egentlige virksomhed i 1981 efter at have fået egne lokaler på den hidtidige Reimers-Skole og i det tidligere kommunekontor i Ulkebøl, rundede ved udgangen af 1982 de 100 medlemmer, og formanden, værkfører H. P. Hansen, kunne ved generalforsamlingen den 9. marts i år konstatere, at den er i god vækst. Der blev i efteråret afviklet tre arrangementer, nemlig et møde om Sønderborgs mejerivæsen med indlæg af fhv. mejeridirektør Ejev. Christensen og fhv. mejeriformand Chr. Jacobsen, et interessant besøg på Sønderborg kaserne, hvor oberstløjtnant K. U. Madsen og hans stab fortalte om garnisonens historie, samt et vellykket julemøde på Sønderborg Slot med museumspædagog Inge Adriansens livfulde orientering om fortidens børnelege og en forevisning af udstillingen om legetøj.

I fortsættelse af en velbesøgt udstilling på Reimers-Skolen den 5. og 6. marts i anledning af 50-året for nedlæggelsen af »Amtsbannerne på Als« sluttede generalforsamlingen med, at arkivleder Hans Lind, Augustenborg, i et lysbilledforedrag causerede om store og små begivenheder i denne for øen så betydningsfulde epoke.

Sammen med andre arkiver under LASS arbejder foreningen på at få affotograferet de tre sognes ialt 21 kirkebøger, der er tilgængelige, og kampagnen påregnes afsluttet i sommeren 1983 takket være tilskud på 10.000 og 3.000 kr. fra henholdsvis Sønderborg kommune og Sparekassen Sønderjylland.

I det forløbne år har man kunnet glæde sig over en voksende tilgang af arkivalier, både fra private og fra en række nedlagte foreninger.

H. P. Hansen

Slægtshistorisk Forening Sønderjylland.

Foreningen holdt stiftende generalforsamling 8. august 1981 og er halvandet år efter oppe på et medlemstal af godt 80, og nye melder sig ind ved hvert møde.

Emnerne har bl.a. været: Når der ikke er mere i kirkebøgerne, hvor søger jeg så? (H. H. Worsøe), En sundevedsk bondeslægt 1692–1982 (Marie Hansen), Slægtsbånd i Grænselandet (På Haderslev byhistoriske arkiv), Stadtarchiv Flensburg (Dr. Schütt), Den Slesvigske Samling (Overbibliotekar Jørgen Hamre, på Dansk Centralbibliotek, Flensburg), Vore fælles interesser (Med Lokalhistorisk Arbejdsgruppe i Ensted Sogn og Løjt Sogns Lokalhistoriske forening), En Slægt i Grænselandet (F. Degener) og Slægten Outzen på Roost Fogedgård (H. P. Jensen).

Foreningen har arbejdet på udbredelse af kendskabet til den pågående undervisning i slægtsforskning og i gotisk håndskriftstydning.

Endvidere er der truffet aftale med lederen af billedsamlingen på Det kongelige Bibliotek, Ib Kejlbo, om en forsøgsmæssig ordning, der skulle muliggøre en bedre udnyttelse af det slægtshistoriske billedmateriale, som medlemmerne er i besiddelse af.

Såfremt det drejer sig om billeder fra forrige århundrede eller tidligere, kan medlemmerne sende dem ind til biblioteket, forsynet med oplysning om fødsels- og dødsdatoer samt forældre til de pågældende på billedet, hvorefter bibliotekets fotograf affotograferer billedet, der returneres. Derefter kan enhver af slægten bestille kopi af billedet på biblioteket mod opgivelse af nummeret derpå og øvrige data, ligesom man kan se billedet som andre billeder i samlingen.

Foreningen er medlem af sammenslutningen af af slægtshistoriske foreninger, medudgiver af »Hvem forsker hvad?« og deltager i nordisk samarbejde. Foreningens sekretær er T. M. Jensen, Kløvermarken 3, Nordborg, kasserer J. P. Jørgensen, Sundsmarksvej 55, Sønderborg, og formand J. Wangel, Mosevang 29, Ulkebøl, Sønderborg.

J. Wangel

Historisk Samfund for Sønderjylland

Amtskredsens arbejde

Haderslev amtskreds

Det var i år Haderslev amtskreds, der arrangerede den historiske søndag den 13. juni. Der var udvalgt fem historiske steder i Vesteramtet, hvor kyndige lokale folk orienterede om stederne og deres historie.

Man kunne besøge den nyrestaurerede Jels mølle, Jels Voldsted, Knagemøllen, Hygum kirke og Hygum arkiv og hjemstavns gård. Trods et meget ugunstigt vejr havde vi et pænt besøg af interesserede fra alle egne af Sønderjylland, der var ca. 130 betalende gæster foruden børn, der havde fri adgang.

Den 21. juni havde vi fra Vesteramtet en aftentur til Tøndereggen. Det var Tønder amtskreds, der stod som indbyder, og skoleinspektør S. N. Christensen, Ravsted, ledede turen.

Trøjborg slotsruin var første mål på turen, her fortalte Jens Friis Styrk, Visby, om Trøjborgs historie gennem 700 år. – Vi fortsatte til Højer mølle og til den nye sluse og så tilbage til Møgeltønder. Tiden var da så fremskreden, at der ikke blev tid til at se kirken og slotsparken. Vi samledes om kaffebordene på Møgeltønderhus, og efter kaffen fortalte Viggo Gregersen om Møgeltønders historie. Der var godt 90 deltagere i turen.

Den 8. januar havde vi i lighed med sidste år indbudt tillidsmænd og bestyrelser for lokalhistoriske foreninger og samlinger til et eftermiddagsmøde i Vojens. Poul Andersen, Munkemølle, orienterede om lokalhistorisk arbejde, og der udviklede sig en livlig drøftelse. Ca. 35 deltog i mødet.

Den 13. april talte professor Troels Fink i Haderslev Museums foredragssal om udskiftningen i Sønderjylland. Efter foredraget var der stor spørgelyst. Ca. 75 deltog i mødet.

Til amtskredsens generalforsamling den 27. april, også i museets foredragssal var der mødt 35 medlemmer. Formanden udtalte til indledning mindeord over afdøde museumsinspektør Hans Neumann.

Helge Jacobsen, Aastrup, ønskede ikke genvalg til bestyrelsen; i hans sted valgtes Karl Erik Olesen, Starup. Søren Rasmussen genvalgtes.

Efter generalforsamlingen holdt adjunkt Henrik Fangel et interessant lysbilledforedrag med titlen »Vækst og fremgang i Haderslev fra 1890 til 1914«.

S. R.

Åbenrå amtskreds

I perioden er samarbejdet med de lokalhistoriske foreninger blevet fortsat. Således afholdtes den 22. september 1982 det årlige fællesmøde med deltagelse af repræsentanter for de lokalhistoriske foreninger samt tillidsmændene. På mødet, der fandt sted på Bovrup-Varnæs sognearkiv, blev det lokalhistoriske arbejde drøftet. Man var enige om, at lade dette årlige møde gå på skift ude i sognene.

I årets løb har amtskredsen »vist ansigt« ved tre arrangementer i samarbejde med lokalhistoriske foreninger, f.eks. ved en hjemstavnsaften i Bovrup den 10. febr. 1983, hvor gamle folk fortalte erindringer fra deres fødeby, og der blev vist lysbilleder fra det gamle Bovrup.

Amtskredsen prøvede den 22. maj 1982 at genoptage en historisk tur, til Øster Løgum sogn, hvor pastor Morsing foreviste kirken og den gamle, skønne præstegård. En god tur, men med for få deltagere.

Sammen med Folkeuniversitetet holdtes den 6. april 1983 foredragsaften på Landsarkivet i Åbenrå, hvor professor Troels Fink talte om udskiftningen i Sønderjylland og især kom ind på udskiftningen på Løjt Land og i Varnæs.

Ved generalforsamlingen den 2. maj 1983 på Folkehjem, Åbenrå, hvor 65 medlemmer mødte frem, blev Knud Jensen, Padborg, og Urban Schrøder, Varnæs, genvalgt til kredsstyrelsen. Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør Steen Wulff Andersen, Haderslev, et interessant lysbilledforedrag om oldtidsbebyggelsen på Løjt Land.

I. A.

Sønderborg amtskreds

Ved den årlige generalforsamling, der blev holdt i Ballebro d. 21. juni 1982, nyvalgte til bestyrelsen tekniker Erik Manthey Nielsen, Nordborg, og boghandler Briks Iversen, Baså. Foreningens formand gennem mange år, Olav Bonefeld, Snogbæk, ønskede at nedlægge sit hverv som bestyrelsesmedlem på grund af alder. Formanden takkede ham for den indsats, han havde gjort for foreningen og det lokalhistoriske arbejde i hjemsoget og for hans omfattende skribentvirksomhed. Efter generalforsamlingen talte landsarkivar Hans H. Worsøe, Aabenraa, om »Landsarkivet og det lokalhistoriske arbejde«. Forsamlingen fik et godt indtryk af det forsknings- og betjeningsarbejde, der udføres på arkivet. Da bevillingerne hertil er meget små, blev det fra forsamlingens side foreslået, at de lokalhistoriske foreninger vederlagsfrit stillede eksemplarer af deres publikationer til arkivets rådighed for på den måde at give en anerkendelse for den hjælp, man får derfra.

Mødet med bestyrelsesmedlemmer i de lokalhistoriske foreninger blev afholdt den 5. oktober på det lokalhistoriske arkiv i Nordborg. Det samlede mere end 40 deltagere. Aftenen blev indledt af formanden for Historisk Samfund for Sønderjylland, Poul Andersen, Munkemølle. Aftenens emne var lokalhistoriske skrifter. Deltagerne havde i øvrigt lejlighed til at se det omfattende materiale, som arkivet er i besiddelse af.

I samarbejde med folkeuniversitetsforeningen blev der den 15. februar holdt et møde i Sønderborg Slots foredragssal. Lektor, dr. phil. H. V. Gregersen, Haderslev, fortalte om dansk og tysk syn på Sønderjyllands historie. Der var meget stor tilslutning.

Den 23. marts holdt professor, dr. phil. Troels Fink, Aabenraa, i foredragssalen på Sønderborg Slot foredrag om udskiftningen i Sønderjylland. Tilslutningen var overvældende, idet ca. 100 deltagere mødte. De mange spørgsmål efter foredraget vidnede om, at det havde tilhørernes interesse.

En tilslutning til foredragsaftenerne på mellem en tredjedel og en fjerdedel af medlemstallet viser, at de i høj grad værdsættes af medlemmerne, og dette opmuntrer til, at vi fortsætter med dem i de kommende år.

A. R.

Tønder amtskreds

Den 16. juni havde vi indbudt til en aftentur, hvortil Hjemstavnsforeningen fra Hygum var inviteret. Vi mødtes på Trøjborg slotsruin, hvor Jens Friis Styrk på en særdeles levende måde fortalte træk af slottets historie. Så kørte vi til Højer mølle, hvor der var lysbilledforedrag om stormfloder og digebyggeri. Selvfølgelig skulle vi også ud at se det nye dige og slusen. Derefter skulle vi have set Møgeltønder kirke, men tiden var løbet fra os, så vi gik direkte til kaffebordet i »Møgeltønderhus«, hvor Viggo Gregersen på en levende måde fortalte træk fra det gamle Møgeltønder. Der var stor tilslutning, flest fra Hygum, og deltagerne var godt tilfredse med turen.

Den 23. november havde vi tilrettelagt et møde med tillidsmænd og bestyrelser for de lokale historiske foreninger og arkiver. Vi mødtes i Bredebro, hvor vi først besøgte det lokale arkiv, som er indrettet i biblioteket, og hvor Knud Nielsen fortalte om, hvad der var at se, og hvordan man efterhånden havde fået det samlet. Der fortsattes i forsamlingshuset. Formanden for Historisk Sam-

fund for Sønderjylland Poul Andersen indledte en drøftelse om lokalhistorisk arbejde. Det gav anledning til en god meningsudveksling, som var frugtbar for alle parter. Der var deltagelse fra flere foreninger end året før.

Vor forening har stået som medindbyder til afstemningsfest i Skærbæk, hvor professor H. P. Clausen, Aarhus talte, og til et møde i Løgumkloster, hvor emnet var »Småbanerne«. Senest har vi den 7. marts i samarbejde med Folkeuniversitetsforeningen i Tønder arrangeret en forelæsning ved dr. phil. Troels Fink, Aabenraa. Emnet var udskiftningen i Sønderjylland i lys af nyere forskning. Der var mødt mange af vore medlemmer.

Årsmøde og generalforsamling afholdtes den 22. marts på Tønderhus. Der var godt fremmøde.

Formandens beretning og regnskabet godkendtes.

S. N. Christensen ønskede at trække sig tilbage fra bestyrelsen. Han har været med fra starten i 1956 som sekretær, kasserer og en kort tid også formand. Han blev takket for sin store indsats gennem de mange år. Nyvalgt blev Carl Nielsen, Højer. I forbindelse med årsmødet holdt H. P. Jensen, Agerskov et interessant foredrag om bonden Cornelius Petersen, V. Anflod.

E. P.

Sydslesvigs amtskreds

Vi kan igen se tilbage på et virksomt år i Historisk Samfund for Sønderjylland, Sydslesvigs amtskreds, selv om vor virksomhed begrænses af økonomien, idet vor kasse kun kan klare portoudgifter til fire årlige møder – og måske én foredragsholder.

Den årlige generalforsamling holdtes den 6. maj 1982. Den blev afviklet så hurtigt og gnidningsløst som i årene før. Aftenens højdepunkt var Steen Andersens lysbilledforedrag om »Arkæologi i lange baner«. Det var en spændende beretning om redningsudgravninger i forbindelse med nedlægning af naturgasledningen. Netop dette arkæologiske arbejde har bragt megen ny viden om Sønderjyllands oldtid for dagen. 32 medlemmer deltog i mødet.

Den 1. juni var vi på aftenvandring gennem Læk. Paul Tappe var vor guide på rundturen gennem nutidens Læk – og bagefter holdt han for en lydør forsamling et lysbilledforedrag om det gamle Læk. 26 deltagere nød denne både hyggelige og oplysende aften.

På regnvejrsdagen den 21. august havde vi vor sommerudflugt til herregården Sandbjerg, hvor professor H. P. Clausen fortalte om herregårdens historie i ældre og nyere tid. De 29 deltagere fik et meget godt indtryk af herregårdens fortid, men også af den kursusvirksomhed, som Århus universitet i dag udøver på dette sted. En rundgang gennem palæet og gennem parkanlægget afsluttede en indholdsrig eftermiddag nord for grænsen.

Efterårs mødet holdt vi – traditionen tro – i Slesvig by. Den 4. november gjorde dr. phil. H. V. Gregersen rede for »Dansk og tysk syn på Sønderjyllands historie«. Vel overvejet klarede han skærene. 38 tilhørere fik et afbalanceret billede af dansk og tysk syn på vor hjemstavns historie.

På et møde den 14. februar 1983 drøftede amtsudvalget det kommende års arrangementer, bl.a. en aftenvandring til Frederiksstad, en sommerudflugt til Hoyerswort og efterårs mødet i Slesvig by med et foredrag om spørgsmålet »Findes der en slesvig-holstensk bevidsthed?«.

J. R.

Årsberetning 1982-83

Ved Poul Andersen

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt årsmøde i Treja danske skole, og man var ved at sprænge rammerne, idet godt 150 medlemmer var mødt frem. Efter sangen: »Der er sol over vang« bød formanden velkommen og takkede skoleleder H. Henken og frue, der gæstfrit havde åbnet skolen for os. Det var med velberåd hu, at mødet var lagt i Treja som en hilsen til vore sydslesvigske landsmænd. Der blev rettet en særlig velkomst til vore æresmedlemmer, fhv. landsarkivar Peter Kr. Iversen, fhv. viceskoleinspektør Chr. Stenz og professor Troels Fink, der tillige var årsmødets taler. Også til hr. og fru Buch, Vesterholt rettede formanden en tak, fordi de havde inviteret årsmødedeltagerne til at besøge Vesterholt. Hermann Henken, der ikke blot er skoleleder, men også SSVs repræsentant i kommunerådet, fik derefter ordet for at fortælle om det danske skolearbejde i Treja og dansk gerning på stedet. Hans tale blev påhørt med stor interesse. Vi fik at vide, at skolen fra en beskeden start med 9 elever, nu var vokset til at have et elevantal på 70, og at 6 lærere var ansat på skolen. I 9 år havde Henken været medlem af kommunerådet, først valgt på en fælles liste, men ved sidste valg havde SSV stemmer nok til at vælge ham på egen liste. Selv af denne korte orientering fik vi indtryk af den vækst, der er for det danske i Treja. I et kraftigt bifald gav forsamlingen udtryk for deres tak for dette indlæg.

Generalforsamlingen begyndte med, at formanden for sydslesvigske amtskreds, dr. Runge blev valgt til dirigent, og han gav straks ordet til formanden, der indledte med mindeord over to æresmedlemmer, redaktør Morten Kamphövener og museumsinspektør Hans Neumann, hvorefter han aflagde følgende beretning:

Dette års dominerende begivenhed var 60-års jubilæet. Selv om 60 år ikke er et rigtig »rundt« tal, så mente vi i styrelsen, at dagen burde markeres. Styrelsen tog lidt forskud på festlighederne ved at indbyde til en lille middag, hvor styrelsesmedlemmer, æresmedlemmer og en række gæster deltog.

Ved middagen holdt formanden for Dansk Historisk Fællesforening, rigsarkivar Vagn Dybdahl, festtalen. Viceamtsborgmester Dycke Hoff bragte en hilsen fra amtsrådet med både ord og et kontant tilskud til vort arbejde. Endvidere talte formanden for Historisk Samfund for Als og Sundeved, læge Roesdahl, der bragte en hilsen fra den »ældre kollega« og som gave overrakte båndoptagelse af en radioudsendelse i 1962 i anledning af vor første formand, H. P. Hanssens 100-årsdag.

Fra receptionen på jubilæumsdagen med hædersgæsten, amtslandmåler A. Andresen, Tønder, på talerstolen.

På selve jubilæumsdagen søndag den 19. december blev der af styrelsesmedlemmer nedlagt krans på tidligere formænds grave, i Åbenrå på H. P. Hanssens og i Arrild på amtslæge H. Lausten-Thomsens grav.

Mandag d. 20. december var der reception. Landsarkivet havde med vanlig beredvillighed stillet foredragssalen til vor rådighed, og det var glædeligt, at så mange af vore medlemmer mødte op, i alt mellem 120 og 130.

Receptionens højdepunkt var overrækkelsen af den jubilæumspris, vi havde udskrevet for et erindringsmanuskript. Prisen tilfaldt fhv. amtslandmåler A. Andresen, Tønder, der trods sine 93 år var i bedste form og glædede os ved selv at være til stede. Straks efter at have modtaget prisen tog Andresen ordet og gav de 5.000 kroner tilbage til Historisk Samfund med ønsket om, at pengene

ville blive anvendt til andre udgivelser. Denne storstilede gave siger vi hjertelig tak for.

Senere talte formanden for Dansk Kultursamfund, tidligere viceamtsborgmester Peter Gorrsen, der fremhævede det historiske arbejdes betydning og medbragte en check som støtte for de fortsatte aktiviteter. Gavebordet bugnede af gaver: blomster, bøger, vin og i alt 21.500 kroner i kontanter. Vi siger tak for de gode gaver, de venlige hilsener og den interesse for Historisk Samfunds arbejde, som fandt udtryk på dagen.

For at vore medlemmer også skulle mærke jubilæet, udsendte vi samtidig med årbogen en brochure med rabattilbud på vore bøger. Et betydeligt salg af vore tidligere skrifter viser, at tilbudet faldt i god jord, og flere af de ældre skrifter er nu udsolgt.

Sidst i november modtog vore medlemmer årbogen. Redaktionen kan med tilfredshed se tilbage på veludført arbejde. Både hos medlemmer og pressen er bogen blevet vel modtaget. De første ca. 200 sider bringer artikler, spændende over tiden fra de første granitkirker til den tidlige industrialisering. Derefter følger en række gode og oplysende anmeldelser af historisk litteratur. Til sidst berettes om arbejdet i museer, lokalhistoriske arkiver, foreninger og samlinger, og selv om her anvendes små typer er dette afsnit på henved 30 sider, et talende vidnesbyrd om den store aktivitet, der hersker på den historiske ager i Sønderjylland.

Men årbogen er kun en enkelt side af vor udgivervirksomhed, der i 1982 var overordentlig stor. Ikke mindre end fem publikationer så lyset. Den første forelå, da vi sidst holdt årsmøde. Det var en indholdsfortegnelse over artikler i Sønderjyske Årbøger 1941-80, som vore medlemmer modtog som en jubilæumshilsen. Det er et nyttigt og værdifuldt register for enhver, der hurtigt vil finde vej til årbøgernes righoldige stof. Jeg takker bibliotekar N. Kragh Nielsen, der har foretaget denne registrering.

Fhv. lærer Jes M. Holdts bog »Gårde og slægter i Løjt sogn« registrerer gårdene og ejerforholdet i Løjt. Bogen er et resultat af Holdts mangeårige arkivstudier, og selv om en sådan bog naturligt må have størst lokal interesse, må man håbe, at den kan inspirere til lignende udarbejdelse af gårdhistorier i andre sogne.

I slutningen af november havde vi den glæde at kunne præsentere dr. phil. Sigurd Schoubyes store værk »Sønderjysk Sølv«. På dette felt er dr. Schoubye suveræn, og det kan ikke undre, at bogen har fået fine anmeldelser. Den er ikke kun faghistorie, men tillige personalhistorie med sine mange hundrede mesterbiografier, og også et stykke kulturhistorie. Og hertil kommer, at bogen rummer mere end 300 fotografier af sølvarbejder.

I serien Sønderjyske Levnedsløb udkom to bøger. Først kom en erindringsbog af Marius Schildt, Åbenrå, der skildrer tiden fra 1. Verdenskrig og op til vore dage. Og endelig udkom på jubilæumsdagen den præmierede bog, som nævnt amtslandmåler A. Andresens erindringer. Det er en fin bog, der smukt skildrer barndomsårene under meget beskedne kår i Lendemark i Bylderup sogn. Her modtog forfatteren i det beskedne hjem en ballast for livet, en kristentro, der har præget hele hans adfærd. Pligt og nøjsomhed blev anerkendte dyder for ham. I rækken af bøger i denne serie hører Andresens bog til blandt de bedste.

Man kan blive helt forpustet over denne store produktion, og vi vil nok også sætte tempoet lidt ned i 1983. Og dog. Vi har allerede i marts 1983 udsendt dr. Japsens bog: »Den fejlslagne germanisering«. Det er det sidste resultat af dr. Japsens forskerarbejde for at belyse nationalitetskampen og det tyske mindretals historie. Bogen slutter sig til dr. Japsens monografi om pastor Jacobsen i Skærbæk, og den fortæller om den tyske forening i Nordslesvig. Den giver os et indblik i de mangesidige bestræbelser, der fra tysk side blev gjort for at bekæmpe alt dansk.

Interessen for slægtsforskning er stadig voksende. De bøger om slægtsforskning og om læsning af gotisk skrift, der tidligere er skrevet af rigsarkivar Johan Hvidtfeldt, landsarkivar H. H. Worsøe og dr. phil. H. V. Gregersen er forlængst udsolgt. Disse hjælpemidler er meget efterspurgt, og vi har derfor ment, det ville være godt med en ny udgave. Landsarkivar Worsøe har lovet at skrive og redigere en sådan bog. Det bliver en slags lærebog for de mange, der søger deres »rødder« på landsarkivet. Vi håber, at bogen foreligger først på efteråret. Endelig skulle som den sidste udgivelse komme et bind i rækken af »Sønderjyske levnedsløb«. Det er tidl. viceskoleinspektør Chr. Stenz's erindringer fra barndom, seminarieår i Tønder i 30'erne og fra hans tid som lærer i Sydslesvig før og efter krigen. Det er en bog, der giver et godt indblik i disse spændingsår 1933-49 på begge sider af grænsen.

Og så er der Sønderjysk Månedsskrift. Redaktionen har atter i 1982 udsendt en alsidig årgang af dette gode tidsskrift, der kun har én fejl, at der er for få abonnenter. Dog har vi umiddelbart før dette årsmøde fået en tilgang på 80 nye, idet Det unge Grænseværn har tegnet dette antal til uddeling i friabonnement i Sydslesvig. Det er et meget kærkomment bidrag til månedsskriftets økonomi, og hvad der er vigtigere en hilsen til vore landsmænd i Sydslesvig, som vi siger hjertelig tak for. Men da papir, trykning og forsendelse stadig stiger, må vi forberede vore abonnenter på en stigning i 1984.

Egnsvandringen i 1982 var atter succes. Begge dage var der fuldt hus i busserne, og ialt 300 af vore medlemmer deltog. Under fhv. museumsdirektør Jørgen Paulsens ledelse blev vi ført til Augustenborg og rundt forbi hertugernebesiddelser på Als. Ved middagen på Frydendal kro fik vi en kyndig redegørelse om gårdene og kørte derefter videre over Als til Dybbøl Banke, hvor Jørgen Paulsen ved kaffebordet fortalte om hertugerne. Turen sluttede i Gråsten med besøg i slotskirken.

Historisk Søndag var i 1982 arrangeret af Haderslev amtskreds. Dagen var ikke begunstiget af vejret, så tilslutningen kunne have været bedre.

Som det fremgår af den udsendte indbydelse her til årsmødet, er det i år Tønder amt, der står for den historiske søndag, der finder sted søndag, d. 12. juni, og man har fundet frem til forskellige punkter på vesteregnen, der nok er et besøg værd.

Lige som sidste år har der i amtskredsene på initiativ af Historisk Samfund været indkaldt til møde med de lokalhistoriske foreninger og arkiver. Interessen og deltagelsen var større end i fjor. Der er tydeligt et behov for at komme sammen og udveksle erfaringer om det historiske arbejde, og disse møder vil vi derfor fortsætte. Jeg mener, Historisk Samfund har en forpligtelse på dette område, som vi ikke må være overhørig.

I foråret har vi i de fire nordslesvigske købstæder arrangeret en foredrags-

række, hvor professor Troels Fink har talt om udskiftningen i 1770'erne, set i lyset af den nyere forskning. Denne foredragsrække, der er arrangeret i samarbejde med folkeuniversitetet, har været særdeles velbesøgt.

Arbejdet i amtskredsene er foregået i de kendte baner. Der har alle steder i kredsene været arrangeret foredrag, byvandring og udflugter, som har været godt besøgt. Skal jeg nævne lidt statistik, så har der i amtskredsene været afholdt 18 møder med et deltagerantal på 981.

Til slut vil jeg bringe en varm tak for den meget betydelige hjælp, vi får til vort arbejde fra det offentlige, fonds og institutioner. Uden denne støtte kunne vi slet ikke klare vore mange udgivelser og vort øvrige arbejde. Jeg vil også gerne bringe en varm tak til alle i styrelsen, der alle i redaktioner og udvalg gør en betydelig indsats, en indsats, der ydes i fritiden af lyst og interesse. Også tak til vore medhjælpere på kontoret, både de to ansatte, men også til dem, der møder op og giver en hjælpende hånd, når der er brug herfor.

Og sidst skal der lyde en tak til vore medlemmer, der trofast slutter op om Historisk Samfund, og som viser deres interesse for vore møder og vore udgivelser. Denne medlemstilslutning medfører, at Historisk Samfund for Sønderjylland stadig kan hævde sig blandt de største og bedste amtssamfund.

Derefter aflagde kassereren, fhv. bankdirektør H. Lildholdt det reviderede regnskab, der bringes omstående. Beretning og regnskab blev enstemmigt godkendt.

På valg var Poul Andersen, Knud Fanø, H. P. Jensen, H. Lildholdt og N. Kragh Nielsen. Alle fem blev genvalgt, og det samme gjaldt de to revisorer Sven Lyck og C. O. Henningsen.

Under eventuelt rettede Peter Petersen, Skovbøl en forespørgsel, om det ikke var muligt at få de to slesvigske løver på titelbladet og ikke kun på smudsbladet? Et medlem ønskede at styrelsen skulle fornys med yngre kræfter, men da formanden meddelte, at i al fald seks styrelsesmedlemmer var under 40 år blev ønsket frafaldet. Hermed var generalforsamlingen forbi, og efter et veldækket sønderjysk kaffebord fik Troels Fink ordet, efter man havde sunget: »Det haver så nyligen regnet —«.

Det var et meget veloplagt og fornøjeligt foredrag, hvor Troels Fink skildrede Gustav Johannsens liv fra barndommen i Sølvsted, hans lærergerning i Angel og hans tid som redaktør af Flensborg Avis og hans indsats som rigsdagsmand, både i rigsdagen i Berlin og som folkelig agitator, samt hans forbindelser til kongeriget. Troels Fink sluttede med en opfordring til at sætte en mindeplade for Gustav Johannsen på Treja danske skole. Forsamlingen kvitterede for det fængslende foredrag med kraftigt bifald.

Endnu et indslag var der, inden årsmødet sluttede, idet fru Erika

Buch fortalte om gården Vesterholt og om sine forældre. Naturligt og beskedent, men tillige med stor styrke fortalte hun om det danske liv, der altid havde været på gården under og imellem de to krige, og hvad det danske sprog havde betydet for hende. Også fru Buchs tale blev hilst med et varmt og hjerteligt bifald.

Årsmødet i Treja skole var dermed forbi. Deltagerne begav sig til bilerne, og i kortege kørte man til Vesterholt, og Erika og Børge Buch tog i deres smukke hjem mod de mange gæster. Det var en smuk afslutning på årsmødet.

Regnskab – se side 288.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i årene 1955 til 1982 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk Samfund for Sønderjylland medtager som i de foregående år i afganglisten kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til vort kendskab, medens tilgangslisten omfatter alle de nye medlemmer i alfabetisk rækkefølge, indmeldt i tiden 1. januar–31. december 1982.

Pr. 31. december 1982 udgjorde medlemstallet 3072, der fordelte sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by	242	Brodersen, C., bagemester, Hjerpsted
Haderslev amt	446	Callesen, Cathrine, frk., Åbenrå
Sønderborg by	126	Fredslund, Hans, gårdejer, Hygum
Sønderborg amt	208	Grevsen, N. P., toldvagtimester, Pad-
Tønder by	131	borg
Tønder amt	267	Høyer, Oluf G., ingeniør, Århus
Åbenrå by	276	Kamphövener, Morten, redaktør,
Åbenrå amt	353	Åbenrå
Sydslesvig	175	Kardel, Harbo, dr., Åbenrå
Storkøbenhavn	268	Klausen, Peter, rentier, Farris
Øvrige Danmark	543	Kronika, Jacob, redaktør, København
Udlandet	37	Kvist, Hans, biskop, Roskilde
		Lind, Jørgen, depotbestyrer, Haderslev
		Lorenzen, Erik, læge, Gesten
		Mikkelsen, P., seminarielektor, Vor-
		dingborg
<i>Afgang ved død</i>		
Bindeballe, Kr., sognepræst, Haslev		
Boisen, Hans, gårdejer, Skodborg		

Neumann, Hans H., museumsinspektør, Haderslev
 Nielsen, Chr., konsulent, Vester Sottrup
 Nielsen, N. P., pastor emer., Sønderborg
 Pahus, Holger, pastor, Løgumgård
 Petersen, Henrik, landmand, Toft
 Petersen, P. J., provst, Holbøl
 Petersen, Peter, forvalter, Åbenrå
 Ravn, Jakob, gårdejer, Simmersted
 Reinholdt, P. Jessen, dyrlæge, Struer
 Rosenstand, Lis, afdelingssygeplejerske, Skærbæk
 Staugaard, Hans Peter, gårdejer, Bovrup

Nye medlemmer

Agerbæk, Lars, Åbyhøj
 Ammentorp, Kirsten, læge, Hellerup
 Andersen, Nicolai, Rødding
 Andreasen, Gunnar, Sdr. Hygum
 Andresen, Bent K., tandlæge, Ringkøbing
 Andresen, Henry, repræsentant, Åbenrå
 Banke, Bodil, frue, Åbyhøj
 Beck, Viggo, København
 Bertelsen, Jørn, revisor, Kolding
 Boisen, Erik, overlæge, Sønderborg
 Bojesen, Jesper Bo, Åbenrå
 Brandt, Mogens Severin, pastor, København
 Brodersen, Kirsten, Todsbøl
 Carstensen, Palle, Sønderborg
 Carstensen, Vald., arkitekt, Kongsmark
 Christensen, Birgit, mag. art., Vanløse
 Christensen, Chr. Finn, dommer, Åbenrå
 Christensen, K. Moesgaard, sygehjælper, Viby J
 Christensen, Paul, overpostbud, København
 Christensen, Aage Helmuth, Dybbøl
 Banke
 Christiansen, Klaus-Ulrik, læge, Bredebro

Christensen, Sv. Aa., specialarbejder, Svendborg
 Christoffersen, Rolf, Nakskov
 la Cour, Kirsten, skolekonsulent, Skovlund
 Dahl, Holger, direktør, Augustenborg
 Detlefsen, Arne, Haderslev
 Dirksen, Karen, tandlæge, Åbenrå
 Eriksen, Henry, Arden
 Eriksen, Jørn, indkøbschef, Viby
 Ertbøll, St., stasjonforstander, Århus
 Flebo, Tove Hanne, Ø. Lindet
 Frederiksen, Ludvig, kontorchef, Vanløse
 Frøs Herreds Sparekasse, Rødding
 Funch, Johannes, advokat, Sindal
 Følster, Herman, speditørassistent, Padborg
 Gam, Frode, læge, Rødovre
 Giertsen, Ola Holta, ingeniør, Oslo
 Guld, Knud Erik, lærer, Højer
 Hansen, Elva, tekn. assistent, Vojens
 Hansen, Gunnar, togfører, Helsingør
 Hansen, Gurli, pædagog, Valby
 Hansen, Henning, gårdejer, Nordborg
 Hansen, Jens Uffe, tømrermester, Broager
 Hanssen, Jørgen, pastor, Torsted
 Have, Hans, Sillerup
 Heick, Thorbjørn, sognepræst, Tønder
 Hejls-Hejlsminde lokalhistorisk Forening, Hejlsminde
 Hermansen, Flemming, Åbenrå
 Hindrichsen, Lis, Højer
 Hvas, Søren Lodberg, domprovst, Haderslev
 Haarløv, Erik, læge, Odense
 Haarløv, Viggo, cand. mag., København
 Jacobsen, Hans, København
 Jacobsen, Helga E. C., frue, København
 Jacobsen, Viggo, Rotterdam
 Jahns, Bent, stud. mag., København
 Jansen, Chr., stud. mag., Århus
 Japsen, Kirsten, København
 Jensen, Erik Gert, overlæge, Broager

- Jensen, Enge, lærerstuderende, Haderslev
- Jensen, Jørgen, Jerslev
- Jepsen, Anna, gårdejer, Endrupskov
- Jessen, Chr., gårdejer, Holm
- Jessen, Jette, Odense
- Jessen, Marguerite, frue, Løjt
- Jouttijärvi, Arne, Brønshøj
- Jürgensen, Kurt, professor, dr. phil., Kronshagen
- Jørgensen, Erik, mejerist, Haderslev
- Jørgensen, Henning, undervisningskonsulent, Helsingø
- Kappelgaard, Jørgen, læge, Løgumkloster
- Kjærgaard, Annelise, København
- Knutzen, Anne Margrethe, frue, Stubbæk
- Kortsen, Holger, Anderød
- Krag, Jan, Haderslev
- Krog, Knud, gårdejer, Bovrup
- Krogh-Nielsen, Birthe og Ib, Sønderhav
- Kvist, Jens, Sydals
- Kærgaard, Ole, Sønderborg
- Kristensen, Stig Hedegaard, cand. oec., Silkeborg
- Larsen, Birgit Lind, frue, Haderslev
- Larsen, Jørgen, Bjernstrup
- Larsen, Karen, frue, Rødekro
- Laursen, Martha, frue, Starup
- Lebech, P., læge, Haderslev
- Lei, Grethe, frue, Kollund
- Lind-Petersen, Chr., kustode, Åbenrå
- Lokalhistorisk Arkiv, Nordborg
- Lund, Christine, frue, Fredericia
- Lyck, Kirsten, Høruphav
- Madsen, Birgitte, sygeplejerske, Rødding
- Madsen, Erling, Løjt
- Madsen, Johannes Jehøj, sognepræst, Vojens
- Madsen, Knud, bibliotekar, Tønder
- Madsen, Mona, frue, Løjt Kirkeby
- Marckmann, Anton, overlæge, Høruphav
- Mathiesen, Erik, fuldmægtig, Sønderborg
- Nielsen, Freddie, arkivbetjent, København
- Nielsen, Jørn Hauge, seminarielektor, Tønder
- Nielsen, Marie Christine, frue, Sønderborg
- Nielsson, Carl, oberst, Øster Lindet
- Niemann, A., revisor, Haderslev
- Nissen, Leif, specialoptiker, Haderslev
- Osterloh, Erik, fhv. førstelærer, Stenbjergkirke
- Pawlovski, Lis, frue, Gråsten
- Petersen, Peter, gårdejer, Skodborg
- Popp, Hans-Werner, telefonfunktionær, Flensborg
- Rasmussen, Chr. Dippel, viceskoleinspektør, Vester Sottrup
- Rasmussen, S. Holme, overlærer, Tumbøl
- Rasmussen, Vagn, Fjelstrup
- Rosendahl, Sonja, København
- Ross, Gunnel, lærer, Felsted
- Salomonsen, Sten, Åbenrå
- Sandbjerg, Jørgen, Haderslev
- Schmidt, Johan, Bredevad
- Schmidt, Magda Hausted, Haderslev
- Schmidt, Thyssen, R., Renbæk
- Schulz, Tove, frue, Høruphav
- Sjælland, Bodil, Gram
- Skov, Christian, adjunkt, Flensborg
- Skånvad, N. C., anlægsgartner, Hadsund
- Skaarenborg, Peter, Jels
- Steenbock, Hans H., overingeniør, Wrist
- Straarup, Herluf, Kolding
- Søndergaard, Inger, Kollund
- Sørensen, Frode, ingeniør, Sønderborg
- Sørensen, Palle, ungdomsskoleinspektør, Herlev
- Thomsen, Gunnar B., Åbenrå
- Thomasen, Mary, frue, Haderslev
- Thygesen, Anker, adjunkt, Toftlund
- Thøstesen, Anne Marie, Fæsted
- Uldall, Aksel, Børkop
- Zachariassen, Iver Aa., dyrlæge, Felsted
- Aamand, Christine, frue, Vonsbæk

Regnskab

Ved H. Lildholdt

Driftsregnskab for året 1. januar til 31. december 1982*Indtægter:*

Medlemsbidrag incl. porto	200.298,00
Sdj. Månedsskr. abonn.	121.264,60
Sdj. Månedsskrift annoncer	566,00
Sdj. Månedsskrift tilskud.	20.000,00
Skrifter, salg.	273.109,85
Skrifter, tilskud	169.000,00
Tilskud.	137.244,75
Renter	38.199,89
Historisk Søndag	523,80
Slægtshistorisk kursus	2.999,00
Jubilæum, gaver	21.500,00
– udgifter	14.469,70
	7.030,30

Beholdning 1.1.1982 . . . . . 165.053,73

1.135.289,92*Udgifter:*

Sønderjyske Årbøger	178.130,86
Sdj. Månedsskr. tryk	151.297,46
Sdr. Månedsskr. forsendelse	20.856,48
Sdr. Månedsskr. honorarer	13.821,00
Skrifter.	328.951,07
Porto.	4.098,28
Kontorhold	12.355,80
Lønninger	63.993,88
Møder	4.146,85
Repræsentation	1.682,00
Telefon.	2.768,95
Forsikringer, ATP o.l.	5.164,69
Amtskredse	6.040,00
Foredrag.	700,00
Brochurer	5.736,35
Egnsvandring	424,61
Kontingent SLF	6.538,00
Honorarer	3.600,00
Diverse.	3.150,05
Beholdning 31.12.1982	321.833,59

1.135.289,92*Status pr. 1.1.1983**Aktiver:*

Beholdning	321.833,59
Tilgodehavende salg	40.000,00
Tilgodehavende moms	13.625,77
Tilgodehavende lønrefusion	16.606,17

392.065,53*Passiver:*

Egnsvandringssfond	10.465,22
Til Åbenrå Bys Historie og G. Japsens bog	123.979,92
Årbogs jubilæumsfond	75.000,00
Til udgivelser	100.000,00
Overførsel til næste år	82.620,39

392.065,53

Åbenrå, den 30. januar 1983.

H. Lildholdt

Foranstående regnskab har vi revideret og fundet i overensstemmelse
med bilag, giro-, bank- og sparekassekonti.

Åbenrå, den 25. marts 1983.

sign. C. O. Henningsen

sign. Sv. Lyck

